

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZERBAYCAN'DAKİ DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Leman BAYRAMOVA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZERBAYCAN'DAKİ DEMOKRATİKLEŞME
SÜRECİNE ETKİLERİ

Leman BAYRAMOVA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan '**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**' kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

30/05/2020

Leman BAYRAMOVA

¹'**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**'

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Leman BAYRAMOVA

TEŐEKKÖR

Bu çalıřmanın yűrűtűlmesi sırasında desteęini hiç bir zaman esirgemeyen, her zaman bana sabırlı davranan ve yűn veren deęerli hocam ve danıřmanım Prof. Dr. Ali AęLAR`a, çalıřmalarım sırasında bana manevi destek ve motivasyon kaynaęı olan arkadaşlarıma ve emeęi geçen dięer herkese teőekkűr ederim.

ÖZET

BAYRAMOVA, Leman. *Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'daki Demokratikleşme Sürecine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Bu çalışmada, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandıktan sonra nasıl bir yol çizdiğini ve Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'ın demokratikleşmesinde aldığı kararlarla ne kadar etkili olup olmadığı konusu ile Avrupa Birliği ve Azerbaycan arasındaki ikili ilişkiler incelenmiştir. AB kurulduğu zamandan itibaren demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlükler, siyasal ve yönetsel gibi alanlarda sıkı bir politika izlemiştir. Genişleme dalgalarıyla neredeyse Avrupa'nın tamamını kendi sınırları içerisine alan birlik, kendisinin belirlediği değerlerden asla taviz vermemiş ve birliğe alınmak için kriterler belirlemiştir. AB üyesi, aday ve potansiyel aday olan ülkelerle birlikte hem de adaylık ihtimali olmayan ülkelerle ilişkilerinde de kendi değerlerini her zaman yaygınlaştırma politikası izlemiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, bağımsızlığının devam etmesi için Avrupa ile her zaman ikili ilişkiler içinde olmaya özen göstermiştir. Bu Tez çalışmasında AB – Azerbaycan ilişkileri 1991 tarihinden 2008 tarihine kadar AB'nin Azerbaycan'ın demokratikleşmesinde nasıl bir yol izlediği, geçirmiş olduğu evreler, ikili ilişkilerdeki araçlar araştırılmıştır. Ayrıca, AB'nin Eylem Planı'nın Azerbaycan'ın demokratikleşme sürecinde nasıl etkide bulunduğu incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Avrupa Birliği, Azerbaycan, Avrupa Komşuluk Politikası, Demokrasi

ABSTRACT

BAYRAMOVA, Leman. *European Union's Influence on Democratization Process in Azerbaijan*, Master's Thesis, Ankara, 2020.

The main aim of this study is to investigate the role and contribution of European Union in the democratization process of Azerbaijan Republic. Since its establishment, the EU has pursued a strict policy in areas such as democracy, human rights, the rule of law, fundamental rights and freedoms, political and administrative issues. With the waves of enlargement, the Union, which includes almost all of Europe within its borders, has never compromised the values determined by itself and has set criteria for getting into the union. Relations with EU member, candidate and potential candidate countries, as well as countries that are not likely to nominate their own values, it has always followed the policy to spread their values.

After gaining its independence in 1991, the Republic of Azerbaijan has always paid heed to bilateral relations with Europe in order to maintain its independence. In this thesis, the EU - Azerbaijan relations from 1991 to 2008, the way the EU has drawn in the democratization process of Azerbaijan, the phases it has gone through, and the tools in bilateral relations have been investigated. In addition, the impact of the EU Action Plan on the democratization process of Azerbaijan has been examined.

Keywords:

European Union, Azerbaijan, European Neighbourhood Policy, Democracy

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	x
TABLO LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	4
1.1.ARAŞTIRMA PROBLEMİ.....	4
1.2.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	7
2. BÖLÜM: DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRATİKLEŞME ÜZERİNE	
AÇIKLAMALAR	9
2.1.DEMOKRASİ KAVRAMI	9
2.1.1. Demokrasinin Etimolojisi	10
2.1.2. Demokrasinin Tanımı	11
2.1.3. Demokrasinin Tarihçesi	12
2.1.4. Demokrasi Modelleri	14
2.1.5. Demokrasinin İlke ve Kurumları	16
2.1.5.1. Eşitlik ilkesi	16
2.1.5.2. Özgürlük ilkesi	17
2.1.5.3. Seçimler ve Temsil	17
2.1.5.4. Siyasi Partiler	17
2.1.5.5. Çoğulculuk ve Katılım	18
2.1.5.6. Hukukun Üstünlüğü	18
2.2.DEMOKRASİ KURAMLARI	18
2.2.1. Liberal Demokrasi	19

2.2.1.1. Liberal Düşünce ile Liberal Demokrasi ilişkisi	21
2.2.1.2. Kapitalizm ile Liberal Demokrasi ilişkisi	22
2.2.2. Sosyal Demokrasi	23
2.2.2.1. Sosyalizmle Sosyal Demokrasi ilişkisi	25
2.2.2.2. Marksizm ve Sosyal Demokrasi ilişkisi	26
2.2.3. Çoğunlukçu Demokrasi	28
2.2.4. Çoğulcu Demokrasi	29
2.3. DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI: DEMOKRATİKLEŞME.....	29
3. BÖLÜM: AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE	
SORUNLAR.....	31
3.1. 1917-1991 AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ	31
3.2. BAĞIMSIZLIĞIN YENİDEN KAZANILMASI VE DEVLETİN YENİDEN	
YAPILANMA SÜRECİ	35
3.3. AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ	38
3.3.1. 1995 Anayasası'nın Demokrasi Açısından Analizi.....	40
3.3.2. Demokratikleşme Süreci Çerçevesinde İnsan Hakları Vurgusu...	41
3.4. AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE ORTAYA	
ÇIKAN SORUNLAR	45
3.4.1. Düşüncede ve Gerçeklikte Bağımsızlığın Anlamı	47
3.4.2. Azeri Milli Karakteri	48
3.5. AZERBAYCAN'DA SİYASİ KÜLTÜR VE DEMOKRATİKLEŞME	
SÜRECİNE ETKİLERİ	50
3.6. ÇEŞİTLİ AKTÖRLERİN AZERBAYCAN'DAKİ DEMOKRATİKLEŞME	
SÜRECİNE ETKİLERİ	52
4. BÖLÜM: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZERBAYCAN'DAKİ	
DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ	54
4.1. AZERBAYCAN VE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ	54
4.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞUYA BAKIŞI VE AVRUPA KOMŞULUK	
POLİTİKASI	57
4.2.1. Avrupa Komşuluk Politikası	60
4.2.2. Avrupa Komşuluk Politikasının Amaçları	62
4.2.3. Avrupa Komşuluk Politikasının Araçları	63

4.2.4. Avrupa Birliği'nin Öngördüğü Yenilikler ve Politikaların Değerlendirilmesi	66
4.3. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KOMŞULUK POLİTİKALARINDA AZERBAYCAN'IN YERİ	68
4.4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME KONUSUNDAKİ SORUNLARA BAKIŞI	70
4.4.1. Azerbaycan'da Siyasi Tutuklular Konusu	72
4.4.2. Azerbaycan'ın Avrupa'daki İmaj Çalışmaları	73
4.5. AVRUPA BİRLİĞİ – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ	75
4.6. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZERBAYCAN İÇİN EYLEM PLANI'NDA DEMOKRATİKLEŞME ADIMLARI	81
SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	90
ÖZGEÇMİŞ	97
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	98
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	100

KISALTMALAR

MÖ – Milattan önce

AHC – Azerbaycan Halk Cephesi

BDT – Bağımsız Devletler Topluluğu

SB – Sovyetler Birliği

SSCB – Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

DKÖB – Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi

AB – Avrupa Birliği

AGİT – Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

ABD – Amerika Birleşik Devletleri

AK – Avrupa Konseyi

BTC – Bakü-Tiflis-Ceyhan-Ham Petrol Boru Hattı

BTE – Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

TANAP – Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

AKP – Avrupa Komşuluk Politikası

BM – Birleşmiş Milletler

İNOGATE – Interstate Oil and Gas Transport to Europe

OİA – Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması

TACIS- Technical Aid to the Commonwealth of Independent States

TAİEX- Technical Assistance and Information Exchange

TRACECA- International Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'a Yaptığı Yardımlar.....	53
Tablo 2. Avrupa Birliği ile Azerbaycan Arasında 2000 – 2004 Tarihlerinde Ekonomi Göstergeler.....	75

GİRİŞ

Avrupa Birliği kurulduktan sonra dünyada başarılı bir birlik portresi çizmiş ve dünya gündeminde önemli bir unsur haline gelmiştir. Zamanla ise daha da genişleyen coğrafyası ile ekonomik, siyasal bütünleşme politikalarıyla diğer ülkelerin de ilgisini çekmiştir.

Avrupa daima Azerbaycan Cumhuriyeti için önemli bir bölge olmuş ve bu önemini de asla kaybetmemiştir. Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra bu bağımsızlığını daha da kuvvetlendirmek ve devam ettirmek için Avrupa ile diplomatik ilişkilerini başlatmıştır. Azerbaycan ise bu sırada kendi milli değerlerini Avrupa'nın kültürel, sosyal, iktisadi ve sosyal değerleriyle birleştirerek özümsemeye çabalamıştır. Bağımsızlıktan sonra başlayan bu ikili ilişkiler daha sonra hukuki çerçevede devam etmiş ve günümüzde de hala devam etmektedir.

Genel olarak literatüre bakıldığında Azerbaycan ile Avrupa Birliği ilişkisinin ele alındığı çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir (Ener ve Ahmedov, 2007; Kocamaz, 2007; Franke ve ark., 2010; Gousseinova, 2010; Musayeva, 2013; Sultanov, 2013; Aydın, 2014; Ahmedov, 2015; Oğuz, 2016; Mehmedli, 2017; Abbaslı, 2018; Hüseyinli, 2012, 2019; Jabbarova, 2019; Rzalı, 2019). Bu çalışmalarda Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkide farklı değişkenlere odaklanılmıştır. Genel olarak çalışmaların komşuluk politikası üstünde durduğu görülmektedir (Kocamaz, 2007; Oğuz, 2016; Hüseyinli, 2012; Abbaslı, 2018). Öte yandan enerji politikasını ele alan çalışma sayısı da oldukça fazladır (Ener ve Ahmedov, 2007; Aydın, 2014; Mehmedli, 2017; Hüseyinli, 2019; Rzalı, 2019). Bunların yanı sıra AB ve Azerbaycan'da bilgisayar programlarının telif hakkıyla korunması (Sultanov, 2003); Azerbaycan dış politikası ve bu kapsamda AB-Azerbaycan ilişkisi (Jabbarova, 2019), Azerbaycan'ın AB'ye siyasal ve yönetsel entegrasyonu (Ahmedov, 2015), hukuki çerçevede Azerbaycan AB ilişkileri (Gousseinov, 2000), AB ve Azerbaycan'da çocuk hakları (Musayeva, 2013), Azerbaycan'ın Avrupa Birliği yabancılaştırma politikasına karşı stratejik reform gereksinimi (Carrion, 2016) gibi konuları ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak Azerbaycan'ın demokratikleşme sürecine AB'nin etkisini inceleyen yerli ya da yabancı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Azerbaycan'ın demokratikleşme ve bağımsız olma yolunda verdiği

uzun süren mücadele ve AB ile uzun yıllardır devam eden ilişkileri göz önünde bulundurulursa, bu sürece AB'nin etkisinin değerlendirilmesinin önemi anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmanın literatürde öncü olması ile katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'daki demokratikleşme sürecine etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda hem AB'nin hem de Azerbaycan'ın genel yapısı incelenmiştir. Tezin esas amacı, AB'nin bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'a yaptığı yardımlar, Dağlık Karabağ savaşında rolü ve bu attığı adımların ne kadar başarılı gerçekleştirildiğini incelenmektedir. Bu çalışmanın katkısı ise AB'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin demokratikleşmesinde attığı adımların Azerbaycan'ın demokratik ve yönetim alanlarında olan değişikliklerinde ne kadar önemli olduğunu öne çıkarmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan'ın ister ekonomik, ister eğitim, ister siyasal ve yönetsel alanlarında elde ettiği başarılarda AB'nin verdiği fırsatlar değerlendirilmiştir.

Tezin birinci bölümünde ilk önce demokrasi olgusu açıklanmıştır. Burada ayrıca demokrasinin tanımı, etimolojisi, M.Ö. olan dönemlerde insanların algısında demokrasinin ne demek olduğu, Antik Yunanistan'da demokrasinin nasıl uygulandığı ve demokratikleşme hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra oluşan problemlerden bahsedilmektedir. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra Ebulfez Elçibey yönetimi, Mütellibov yönetimi ve bu yönetimdeki elde edilen sonuçların Azerbaycan'ı nasıl etkilediği, Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları ve bu sorunların Azerbaycan'ın demokrasi yolunda olumsuz etkileri, Haydar Aliyev döneminden sonra Anayasa'nın kabulü ve yapılan değişiklikler değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandığı 1991 tarihinden 2008 tarihine kadar olan AB – Azerbaycan arasında ilişkiler incelenmiştir. AB – Azerbaycan arasında olan ilişkileri ikiye ayırmak olanaklıdır. Bunlardan ilki, Avrupa Komşuluk Politikası (AKP) öncesi olan ilişkiler ve Avrupa Komşuluk Politikasından sonra devam eden ilişkiler. AKP öncesinde olan ilişkiler INOGATE, TRACECA ve TACİS programı aracılığı ile gerçekleştirilmekteydi. Bu programların ise finansal açıdan ne ölçüde destek sağladığı ve hangi alanlarda uygulandığı incelenmiştir. Azerbaycan-Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin hukuki altyapısı ise 1999 yılında yürürlüğe giren

Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması ile oluşturulmuştur. Eylem Planları üzerinden gerçekleştirilen reformlar da dahil olmakla birlikte AKP'nin Azerbaycan'la olan ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca AB'nin Eylem Planlarında, Azerbaycan'a uyguladığı demokratikleşme yönündeki kararları hakkında da bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde genel olarak AB'nin Azerbaycan'ın demokratikleşmesinde attığı adımlar, hukukun üstünlüğü, insani değerlerin üstün tutulması için yaptığı yardımlar, Dağlık Karabağ savaşı ile ilgili olarak Ermenistan'la ilgili açıklamalar, bu açıklamaların ne kadar başarılı olup olmadığı, Anayasa'nın kabulü ve diğer işbirlikleri incelenmiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında ise AB ile Azerbaycan arasında olan ikili işbirlikleri değerlendirilmiş, AB'nin yaptığı uygulamalar ve aldığı kararlarla Azerbaycan'da hangi alanların öne çıktığı incelenmiştir. Çalışma bu çerçevede tamamlanmıştır.

1. BÖLÜM

1.1. ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Bu araştırmanın temel konusu, AB ve Azerbaycan ilişkileridir. Özellikle Azerbaycan'ın demokratikleşme çabalarına AB'nin ne tür katkıları olduğu konusu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, öncelikle belirtmek gerekir ki, tez çalışmasının konusu, 1991 – 2008 yılları arasında Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında siyasal ilişkilerin oluşumunu ve gelişmesini, bu ilişkilerin özelliklerini ve niteliğini araştırmak ve tüm bu ilişkilerin ardından daha sonraları Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve demokratikleşmesine nasıl etki ettiğini kronolojik çerçevede incelemek, tartışmak ve değerlendirmektir.

Araştırma sırasında, önceden belirlenmiş plan ve hedeflere uygun olarak Azerbaycan'ın Avrupa Birliği ile tamamen ikili ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşumunda, geliştirilmesinde yer alan tüm konuların faaliyetleri araştırılmıştır.

Tezin kronolojik çerçevesi, 1991-2008 yıllarını kapsamaktadır. Yani, Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlık kazanmasının ardından Avrupa Birliği ile karşılıklı işbirliği ve çalışmaların Azerbaycan'a etkileri, demokratikleşme ve demokrasi kavramı açısından incelenmiştir. AB ile yürütülen program, 2008 yılı itibariyle tamamlanmış olduğu için, tez bu dönemi kapsar şekilde gerçekleştirilmiştir.

Dolayısıyla buradan hareketle bu tez çalışmasının amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, bağımsızlığını korumak adına nasıl adımlar attığını, Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdıktan sonra Azerbaycan'la nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu, bu ilişkilerin Azerbaycan'ı nasıl etkilediğini, Dağlık Karabağ savaşında AB'nin Azerbaycan hakkında hangi kararları aldığını, aldığı bu kararların Dağlık Karabağ savaşını nasıl etkilediğini, AB'nin Azerbaycan'a yaptığı yardımlar, Avrupa Komşuluk Politikası ve bu politikanın Azerbaycan'a etkisini araştırmak olmuştur. Ana hedefe ulaşmak için ve Azerbaycan'ın demokratikleşmesinde AB'nin ne zaman ve nasıl adımlar attığını anlamamız için araştırmanın temel konularını, aşağıdaki gibi sıralamak olanaklıdır:

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeniden bağımsızlık kazanması ve devletin yapılanma süreci,
- Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonra Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'ı resmen bağımsız bir devlet olarak tanıması ve başlayan ikili ilişkiler,
- AB'nin Azerbaycan'a yaptığı yardımlar ve uyguladığı politikalar. Bu politikalar sonucunda Azerbaycan'ın nasıl etkilendiği,
- Avrupa Komşuluk Politikasının ülkelere uygulanması ve Azerbaycan'ın Avrupa Komşuluk Politikasına kabul edilmesi;
- Azerbaycan'da demokratikleşme konusundaki sorunlara Avrupa Birliği'nin nasıl baktığı;
- AB'nin Azerbaycan'a uyguladığı 'Eylem Planı' ve yapılan bu uygulamaların Azerbaycan için demokrasi açısından hangi gelişmelere yol açtığı konuları.

Araştırmanın kapsamı ise şu şekilde belirlenmiştir. Çalışma, Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra yani, 1991 yılından 2008 tarihine kadar, Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında gelişen tüm olayları kronolojik çerçevede incelemiştir. Ayrıca araştırmada, kronolojik, karşılaştırmalı-tarihsel, karşılaştırmalı politik analiz kullanılmıştır.

Bu konunun neden seçildiği ve araştırılmaya değer görüldüğünü ise şu şekilde açıklanabilir: Öncelikle AB'nin Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak resmen tanımasından sonra önemli gelişmeler yaşanmış ve bunlar incelenerek araştırmada değerlendirilmiştir. Bu gelişmeler, hiç kuşkusuz, Azerbaycan'ın ister ekonomik açıdan, isterse de siyasi olarak bağımsızlığı için bir takım katkılar sağlamıştır. Yapılan uygulamalar, kabul edilen kararlar gözle görülür bir şekilde Azerbaycan'ın hızla gelişmesine neden olmuş ve demokrasi açısından da çok fazla etkilemiştir. Yapılan uygulamalara rağmen Azerbaycan'ın bağımsızlığının garanti altına alınması ve onun toprak bütünlüğünü geri kazanması, olanaklı olmamıştır. Yani, Azerbaycan Avrupa Birliği ile karşılıklı çalışmalar sonucu demokrasi açısından ileriye doğru adımlar atsa da toprak bütünlüğü problemini hala çözememiştir. Avrupa Birliği'nin de Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili kabul ettiği kararlara hala ulaşabilmiş olmadığı, açık bir şekilde görülmektedir. Avrupa Birliği Azerbaycan'a yaptığı ekonomik yardımlarla bazı

sorunların çözümüne yardımcı olmuş olsa da bu yaşamsal problemlerin çözümünde hızlandırıcı etkiye sahip olduğu söylenemez. Ayrıca tezin bilimsel önemi ise, tez materyallerinden elde edilen derleme ve karşılaştırmalar, yükseköğretimde uluslararası ilişkiler ve tarih üzerine eğitim alan öğrenciler için ders kitaplarının hazırlanmasında ve farklı ülkelerde kullanılan literatür listesinde bireysel ülkelerin kütüphanelerinde referans ve edebiyat göstergeleri gibi materyallerin hazırlanmasında kullanılabilecektir.

Tez çalışması, dört ana bölüm ve bir de sonuç bölümünden oluşmuştur. Tezin ilk bölümünde araştırma problemi ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümü kavramsal çerçeveyi ve araştırmanın konusu olan demokrasi kavramını, bu kavramların karşılaştırılmasını içermiştir. Üçüncü bölümde Azerbaycan'da demokratikleşme süreci ve aşamaları ile bu süreç kapsamında karşılaştığı sorunlar incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise Avrupa Birliği – Azerbaycan ilişkileri, bu ilişkilerin demokratikleşme açısından önemi, Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'da öngördüğü değişiklikler ve politikaların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu tez çalışmasında, aşağıdaki temel sorulara yanıt aranmıştır. Diğer bir deyişle, tez çalışmasının ana sorunsalı çerçevesinde şu sorulara yanıt verilmeye çalışılmıştır:

Demokrasi nedir ve hangi ülkelerde gelişmiştir?

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra devletin yapılanma şekli nasıl oluşmuştur?

Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'ı resmen devlet olarak tanımasındaki önemli amaç neydi?

AB'nin Azerbaycan'a yaptığı yardımlar sonucunda Azerbaycan nasıl etkilendi?

Komşuluk politikasının amacı ve Azerbaycan'a uygulanma şekli nasıl olmuştur?

Dağlık Karabağ savaşında Avrupa Birliği hangi açıklamalarda bulundu ve bu savaşın durdurulmasında ne tür etkide bulunmuştur?

Eylem Planının amacı nedir?

Azerbaycan'a uygulanan Eylem Planında hangi uygulamalar yapılmıştır?

Genel olarak Avrupa Birliği Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve demokratikleşmesinde hangi adımları atmıştır?

Bu araştırma çoğunlukla ikincil verilere dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Diğer bir deyişle, alan ve konu ile ilgili bilgi, belge ve yayınlardan yararlanılmıştır. Fakat burada özellikle belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır: Tez konusuyla ilgili ciddi kaynakça sıkıntısı yaşanmıştır. Özellikle Haydar Aliyev döneminde ağır sansür ve otoriter rejimden dolayı tarafsız belgeler arşivlerden yok edilmiş yerini, iktidarın isteğine uygun olan kaynaklar almıştır. Bundan dolayı, bu konuyla ilgili çalışma yapmak isteyenlerin ileride yabancı arşivleri araştırmasının çok önemli olduğunu belirtmekte yarar vardır.

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, literatüre dayalı nitel bir araştırmadır. Araştırmanın gereksindiği veriler, ikincil veriler tekniği ile konu hakkında yazılmış, yayınlanmış her tür bilgi ve belgeden derlenmiştir.

Derlenen veriler, çalışmanın temel sorularına yanıt verecek şekilde önce sınıflandırılmış ve daha sonra çalışmanın amaçları doğrultusunda analiz edilerek kullanılmıştır. Çalışmada ayrıca kronolojik analiz de kullanılmıştır. Bilindiği üzere kronoloji, geçmişte yaşanmış olayları yaşandığı ilk tarihten başlayarak son tarihe kadar sıralayan ve dizgiye koyan olgudur. Kronolojide yalnızca sıraya koyma söz konusu değildir. Kronolojik analiz yapılırken sebep-sonuç ilişkileri de olayların açıklanmasında kullanılmaktadır (Kaymakcı ve Altun, 2016: 157).

Kronolojik analizde; mevcut en eski bilgilerden başlayarak her bir çalışma art arda açıklanmaktadır. Bu analiz genellikle fikirlerin veya metodolojinin zaman içinde nasıl ilerlediğini göstermek için kullanılmaktadır. Kronolojik analizde yazar, konuyu anlamak için önemli olduğunu düşündüğü temalara veya teorik kavramlara dayanarak mevcut literatürü organize etmekte ve kronolojik sırasına göre ele almaktadır (Ranjitkar, 2017).

Kronolojik analizde olaylar belirli bir düzende paragraflar halinde ele alınabileceği gibi bir grafik ya da çizelge şeklinde de hazırlanabilmektedir. Belli bir tarih aralığında meydana gelen olayların zaman sırasına ve oluşumuna göre grafikler halinde hazırlanması o döneme dair tarihe ışık tutmakta; geçmişten günümüze kadar yaşanan kültürel, sosyal ve siyasi olayların bu bağlamda ele alınması olayların açıklığa

kavuşturulmasında da rol oynamaktadır (Girgin, 2020). Bu çalışmada ayrıca, karşılaştırmalı tarihsel politik analiz de kullanılmıştır.

Karşılaştırmalı tarihsel-politik analizler uzun zamandır kullanılan bir araştırma uygulamasını oluşturmaktadır. Geçmişte bu analiz, karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji olarak adlandırılmaktaydı. Günümüzde ise geleneğin gelişmesi ve çok disiplinli karakter kazanması ile karşılaştırmalı tarihsel analiz olarak adlandırılmaktadır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz eski adından da anlaşılacağı üzere sosyolojide ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin yanı sıra siyaset biliminde de oldukça fazla kullanılmakta; çok fazla olmasa da antropoloji, ekonomi ve tarih alanlarında da kullanıldığı görülmektedir. Karşılaştırmalı tarihsel analizlerde birbirleriyle anlamlı olarak karşılaştırılması için yeterince benzerlik gösteren vakalar hakkında sorular sorulmakta ve bu sorular ile konu açıklığa kavuşturulmaktadır (Mahoney, 2004: 81-82).

Karşılaştırmalı tarihsel-politik analiz, tarihsel-politik olaylarla teori oluşturma ya da günümüzde doğrudan karşılaştırma yoluyla, belirli bir zaman ve yerin ötesinde geçerli açıklamalar oluşturmak için tarihsel-politik olayları inceleyen bir sosyal bilim analiz biçimidir. Sistemik nitel karşılaştırmalı tarihsel analizlerin dört aşaması bulunmaktadır (Schutt, 2006: 18):

1. Fenomeni açıklayabilecek olayların, kavramların vb. tanımlanmasının önermesini içermek,
2. İncelenecek vaka-yer-ülke ya da bölgeyi seçmek,
3. Benzerlik ve farklılıkları incelemek,
4. Toplanan bilgilere dayanarak fenomenler için nedensel bir açıklama önermek.

Karşılaştırmalı tarihsel-politik analiz üç spesifik özellik ile tanımlanmaktadır. Birincisi, karşılaştırmalı tarihsel analiz nedensel analizle daha derin bir endişe içermektedir. İkincisi zamansal sürecin araştırılmasını yapmaktadır. Üçüncüsü ise sistemik ve bağlamsal karşılaştırmaların kullanımı tipik olarak az sayıda vaka ile sınırlıdır. Büyük sosyal yapı, kültürel örüntüler ve değişim süreçleri karşılaştırmalı tarihsel analize uygun olmamaktadır (Mahoney ve Rueschemeyer, 2003: 53).

2. BÖLÜM

DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRATİKLEŞME ÜZERİNE AÇIKLAMALAR

2.1. DEMOKRASİ KAVRAMI

Demokrasi neredeyse 2500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu uzun kökenine rağmen tarihine bakıldığında, inişler ve çıkışlar olduğu görülmektedir. Eski Yunan Döneminde ilk çağda ortaya çıkmış olup; Atina şehir devletinde ilk defa uygulanmaya başlamasından sonra Orta Çağ sürecinde etkisini kaybetmeye başlamıştır. Demokrasinin tekrar ön plana çıkması ve siyasal ve sosyal ideal açısından yaygın bir olgu haline gelmesi için Aydınlanma dönemi düşüncesinin etkilerinin görülmeye başlaması ve Yeni Çağın başlaması gerekmiştir (Topçu, 2016, s. 129).

Son iki asırda demokrasinin geçirdiği değişiklikler bir hayli dalgalıdır. Bu iki asırda demokrasinin başından geçen iniş ve çıkışlar Amerikalı politika bilimcisi S. P. Huntington tarafından üç dalga şeklinde ele alınmakta ve bunun ilkinin Amerika Birleşik Devletleri'nde 1820'lerde seçme hakkı ile gerçekleştirildiği ve 1926'ya kadar sürdüğü görülmektedir (Touraine, 1997, s. 10).

Demokrasi dalgalarından ilki sonrasında İtalya'da 1922 yılında iktidara Mussolini'nin gelişi ile anti demokratik bir süreç başlamış ve 1924'e gelindiğinde dünya üstünde demokrasinin hakim olduğu 12 devlet kalmıştır.

Huntington, dünyadaki üçüncü demokrasi dalgasının son 30 senedir yaşandığını belirtmektedir. 1970'lerde İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın demokrasiye geri dönüşleri ile başlayan bu dönem Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki komünist rejimlerin 1989'da çökmesi ile demokrasi yaygınlık ve hız kazanmıştır (Erdoğan, 2012, s. 230).

20. Yüzyıl'da modern demokrasinin doğduğu Avrupa kıtasında yaşanan en büyük felaket yoksulluk değil, totalitarizm olduğundan, yöneticilerin çoğunluğun isteğine karşı iktidara gelmesine ya da iktidarda kalmasına karşı bir güvenceler bütünü olarak tanımlanan

demokrasinin ölçülü bir kavramına döndük (Qarannı, 1995, s. 10). Düş kırıklığımız öylesine derin oldu ve öylesine uzun sürdü ki, çoğumuz daha uzun zaman demokrasi kavramında önceliği iktidar sınırlanmasına vereceğiz..

20. Yüzyıl'ın sonlarına doğru demokrasi artık insanlığın hayaline dönüşmüştür. Bu dönemde demokrasi insanlar tarafından neredeyse bir din gibi özümsemiş hale gelmiştir (Topçu, 2016, s. 130). Yani, bu rejim, eski monarşilerden zulüm gören insanlığın bir nevi kurtarıcısı olmuştur. Ancak demokrasi, artık insanlardan beklenen gayeye ulaşabilmek için, bir eğitim istiyordu.

Bu yeni sistemde her şeyden önce vatandaşlar, yeni bir görevle görevlendirilmiş ve tüm toplumun sorumluluğunu üzerlerine almış bulunuyorlar. Bu görevin paylaşılmasında bireylerin olgunluk düzeyleri arasındaki çeşitlilik göz önünde bulundurulduğunda demokrasinin ilk ve belki de en esaslı mahzurunun görmüş oluyoruz. Her bir insan aynı oy hakkına sahiptirler. Yani, eski dönemlerden başlayarak insanlar arasında bir fark bulunmuyordu. Bir filozof veya cahil bir insan da oy hakkına sahipti. Her bir vatandaşın oyları tatbikatta aynı değeri taşıyor. Eski dönemlerde menfaatçi ile cahillerin sayısı, faziletli ve olgun bireylerden fazla olduğundan, bu rejimde onlar ağır basacak ve toplumu hep iyi olmayanlar idare edecektir (Topçu, 2016, s. 131). Fakat demokrasiyle ilgili öne sürülen bu tespit mutlak olmayıp; olgunlaşmış olan bir demokraside toplumun kendisini irşat eden bireylere yüzünü çevirdiği görülmektedir. Tüm bunlara rağmen halk sadece kendi düşüncesiyle ile de oy kullanmazdı. Dönemin gazeteleri olsun, partileri olsun ve tüm eğitimli insanlar halka doğru yolu gösterirler. Ancak gazetelerin veya partilerin de toplumu aldattıkları ve yanlış yönlendirdikleri de birçok kere görülmüştür.

2.1.1. Demokrasinin Etimolojisi

Yunan tarihçisi Heredot tarafından ilk defa milattan önce 5. Yüzyıl'da kullanılan demokrasi kelimesi Yunanca'dan köken almakta ve “demos” yani halk ve “kratein” yani yönetmek, hükmetmek kelimelerinden oluşmuştur. Anlamı halkın hükmetmesidir. Herkes tarafından bilinen demokrasi tanımında ABD başkanı Lincoln demokrasiyi, “Halkın halk tarafından halk için yönetimi” şeklinde ifade etmektedir.

Demokrasinin tanımının aslında sanıldığından çok daha az müphem olduğu söylenebilir. Barry Holden'a göre, bunun kavranamamasının asıl nedeni, demokrasinin zorunlu şartları

ile tanımlayıcı özellikleri arasındaki ayrımın göz ardı edilmesidir. Bir şeyin zorunlu şartları varlığı için olması gereken şeyleri ifade ederken, tanımlayıcı özelliği bir kavramın o şeye tam ve doğru şekilde uygulanmasını sağlayan niteliği ifade etmektedir (Erdoğan, 2012, s. 233). Oysa demokrasi örneğinde, zorunlu şartlara ilişkin ihtilaflar tanımlayıcı özelliğe ilişkin uyumsuzluklarmış gibi görünebilirler.

Demokrasinin ilk basit örnekleri Ortaçağ'a kadar gitmiştir. Ancak bu dönemlerde geçen ister Aydınlanma dönemi, ister Fransız İhtilali, isterse de Amerikan Bağımsızlık Savaşı “demokrasi” kavramının genişlenmesine ivme kazandırmıştır.

2.1.2. Demokrasinin Tanımı

20. Yüzyıl'ın önde gelen bilim ve siyaset felsefecilerinden, “Açık Toplum ve Düşmanları” eserinin yazarı Karl R. Popper demokraside yönetimi kimin gerçekleştireceğinden çok, yönetim şekliyle diktatörlükten kaçmayı mümkün kılmasının önemli olduğunu ileri sürmüştür (Erdoğan, 2012, s. 235). Ona göre, makul bir demokrasi teorisinin temel problemi şöyledir: “Bir devlet nasıl örgütlenmeli ki, kötü yöneticiler, kan dökülmeden yahut şiddet kullanılmadan uzaklaştırılabilsin?”. Buna benzer şekilde, çağdaş Amerikan sosyoloğu Peter Berger de demokrasinin amacının iktidardakilerin seçimle işbaşından uzaklaştırılmalarını teminat altına almak olduğunu belirtmektedir (Erdoğan, 2012, s. 236). Dayandıkları temel yaklaşım demokrasinin asıl işlevinin ne olduğu konusunda bize özlü bir bilgi vermek bakımından yararlı olmakla beraber, bu açıklamaların hiç birini demokrasinin bir “tanım”ı olarak göremeyeceğimiz açıktır.

Bu durumda, Barry Holden'in yaklaşımından yola çıkarak demokrasi tartışmasını yürütebiliriz. Buna göre, demokrasi kamu politikasına dair önemli problemlerle ilgili ana belirleyici kararları tüm halkın olumsuz ya da olumlu olarak verdiği ve vermeye yetkisinin bulunduğu politik sistemi ifade etmektedir (Karatepe, 2014, s. 12). Şimdi bu tanımı unsurlarından hareketle açıklayalım.

İlk olarak bir yerde demokrasinin varlığından bahsedilebilmesi için fiilen temel kararların halk tarafından alınması yeterli değildir. Ayrıca halkın bu kararları vermeye yetkisinin de bulunması gerekmektedir. Demokrasiyi zayıf bir diktatörlükten ayıran şey yetkidir.

Nitekim yöneticinin isyan veya ayaklanma tehdidi yüzünden halkın arzularına uyduğu bir sistem, halkın temel belirleyici kararları aldığı bir sistem olarak görülebilir. Ama böyle bir sistem, halkın kararları alma yetkisi olmadığı için, demokrasi değildir. Yetki kaynağını, temel belirleyici kararın halk tarafından alınmasına yetki veren bir anayasadan veya başka bir normlar sisteminden alır (Touraine, 1997, s. 45).

Öte yandan kamu politikasına dair önemli problemler ile ilgili ana belirleyici kararlar demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Ana belirleyici kararlar, politik durumların gerçekleşmesini fiilen belirleyen, ikincil faaliyetlerin ve kararların dayanağını meydana getiren ana kararları ifade etmektedir. Bunlar aslında temel politik kararları oluşturmaktadır. En üstün politik iktidar bu kararları alan organlardır.

Diğer taraftan demokrasinin tanımlanması için kamu politikasının önemli problemlerine dair kararlar ifadesi üstünde durulması gerekmektedir. Bu kararlar halkın karar vermedeki rolü hakkındaki görüşlere göre geniş ya da dar anlamda düşünülebilirler. En genel şekliyle rutin problemlerde dahi halkın karar vermesi (örneğin referandum ile karar verme) demokraside oldukça önemlidir. Dar bir açıdan bakıldığında ise demokrasinin varlığı için bir ya da birkaç problemle ilgili ana belirleyici kararların halk tarafından alınması bile yeterli olabilmektedir (Touraine, 1997, s. 46).

Son olarak, demokrasi tanımının asıl unsuru olan “halk”ın anlamı üstünde durmalıyız. Bu konuda bir birinden farklı, hatta bir birleriyle bağdaşmaz iki anlayış vardır. Bunlar kısaca halkın bireyci ve toplulukçu anlayışlarıdır. Bireyci yaklaşıma göre “halk” kavramının her biri özerk karar alma hakkına sahip olan eşit ve özgür bireylerin bir toplumundan ibarettir. Toplulukçu görüşte ise halk kolektif ya da ortak çıkarla bölünmez, tek ve birbirine bağlanmış bir bütün oluşturmaktadır.

2.1.3. Demokrasinin Tarihçesi

ABD demokrasinin ilk defa orada kurulduğunu ve kelimenin de ilk defa Amerika’da yayıldığını iddia etmiştir. Ancak tarihte iyi donanımlı olanlar demokrasinin ilk defa eski Yunanistan’da ve Roma’da var olduğunu anlayacaklar.

Demokrasi ilk defa Antik Yunanistan’da uygulanmıştır. Yani, Demokrasi isimli bir sistem o zamanda Antik Yunanistan’ın daha çok gelişen şehir devleti olan Atina’da

uygulandığına göre, bu sistemi Atina demokrasisi diye de tanımlayabiliriz. Demokrasi denilen bu sisteme göre tüm halk oy verme ve fikrini açık bir şekilde söyleme hakkına sahipti. Ancak bu uygulamalara göre ise köleler, kadınlar, Yunanistan’da doğmamış olanlar bu hakka sahip değillerdi.

Roma İmparatorluğu döneminde uygulanan “demokrasi” ismi verilen bu sistem sadece demokrasinin olduğunu gösteren bir nitelik taşımaktaydı. Yani, tüm demokratik haklar yönetici kesimin elindeydi. Bunun yanı sıra, eski Hindistan’da da uygulanan demokrasi sadece demokrasinin var olduğunu göstermekteydi. Burada da demokratik haklar üst insanların elindeydi.

Orta çağda ise demokrasi uygulaması daha çok gelişmiştir. İngiltere’de Marna Carta Libertatumunun ilan edilmesinin (Büyük Sözleşme) halk ve din adamları adına kralın yetkilerini sınırlaması, Orta Çağda demokrasinin gelişmesinin asıl nedeni oldu. Bu belgeye göre ise 1265 yılı ilk seçimlerin uygulandığı tarihtir. Ancak bu seçimlere getirilen kısıtlamalarla halkın oldukça az bir kısmı seçimlere katılma hakkına sahipti.

18. ve 19. Yüzyıllarda demokrasi daha da hızlıca yükselmiş ve “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” ile daha çok üstünlük kazanmıştır. Bu Yüzyıllardan önce demokrasi sistemi daha çok şehir devletlerde uygulanıyor ve o zamanın talebine göre halkın bazı kesimleri oy hakkına sahipti. Bu sistem de demokrasi ismi ile tanımlanıyordu. 1860’larda Amerika İç Savaşı’nın ardından Anayasada yapılan değişikliklere göre artık köleler de özgürlerdi ve oy hakkına sahipti. Bu da demokrasinin gelişme sürecinin habercisiydi.

20. Yüzyıl’da demokrasi hızlıca değişme ve gelişme göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması, I. Dünya Savaşı’nın sonlandırılmasıyla birçok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Yeni ortaya çıkan devletlerin yönetimi ise o döneme göre demokratik sayılabilecek yöntemlere sahipti.

1930’lar dönemini Diktatörler Çağı gibi nitelendirebiliriz. Bunun asıl nedeni ise 1929 yılında Büyük Burhan’ın olması ve bu buhran döneminde Latin Amerika, Avrupa, Asya ve birçok ülkelerde diktatörlerin ortaya çıkması oldu. Bunun ardından II. Dünya Savaşından sonra da birçok yeni devletler ortaya çıktı ve bununla beraber demokrasi hızlıca gelişme sürecine girdi.

Demokrasinin gitgide gelişmesi ve 20. Yüzyıl'dan itibaren demokrasi sisteminin özgürleşmesi her bir vatandaşla devlet arasında kurumsal bir araç haline gelmiştir.

2.1.4. Demokrasi Modelleri

Demokrasi tarihinde uygulanan birçok sistem vardır ki, biz bunları beş grup halinde toparlayabiliriz;

- Halk demokrasisi
- Liberal demokrasi
- Kalkınmacı demokrasi
- Koruyucu demokrasi
- Klasik demokrasi

Klasik Demokrasi eski Yunanistan'ın o dönemine göre daha çok gelişmiş şehir devleti olan Atina'da uygulanıyordu. Demokrasinin en iyi uygulayıcısı olduğu için de Atina demokrasisi adlandırabiliriz. Demokrasi meclisi senede en az kırk defa toplanıyordu. Ve belirli halk kitlesi de o zaman için oy hakkına sahiplerdi.

Atina demokrasisinde yurttaşların siyasi faaliyet düzeyi dikkate değer ölçüde yüksekti. Onlar meclisin toplantılarına düzenli olarak katılmakla beraber, hem de kamu görevi ve karar verme sorumluluğu üstlenmeye de hazır bulunuyorlardı. Önemli kararların hepsi halkın katıldığı mecliste ve onlar tarafından alınmaktaydı. Bu toplantılar yılda en az kırk kez yapılıyordu. Tam zamanlı görevlilere gereksinim olduğunda, kuraya başvurulurdu; bu kişilerin görev süreleri de kısıydı.

Rousseau, Mafih ve Marx gibi modern düşünürleri bir hayli etkilemiş olmakla beraber, Atina demokrasisinde sınırlı katılıma dayanan bir yönetim vardı. Mesela, sadece Atina doğumlu olan 20 yaşın üstündeki erkekler siyasi katılımında bulunabilirlerdi. Köleler kadınlar ve yabancıların nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen siyasi hakları yoktu. Bu bakımdan Atina polisi demokratik idealin tam zıddı olarak da görülebilir.

Siyasete daimi ve doğrudan halkın katıldığı bu klasik modelden etkilenen örnekler günümüzde de dünyanın bazı yerlerinde rastlamak mümkündür. Örneğin İsviçre'nin küçük kantonlarındaki belediye meclislerinde ve Amerika'daki New England kasaba toplanmalarında bu model uygulanmaktadır (Erdoğan, 2012, s. 239).

Korunmacı demokrasi esas itibariyle klasik liberalizmin demokrasi anlayışını temsil eder. On yedinci ve on sekizinci Yüzyıllarda demokrasi eski Yunan anlayışından oldukça farklılaşmıştı. Demokrasi artık siyasete halkın katılımını sağlamaktan çok, vatandaşların kendilerini devletin müdahalelerinden korumalarına olanak sağlayan bir araç olarak görölüyordu.

Rousseau'nun geliştirdiği kalkınmacı demokrasi tipinde toplum ve bireyin gelişimi üstüne odaklanılmaktadır. Liberal anlayıştan farklı olarak kalkınmacı demokrasi düşüncesi Marksist geleneği ve bu arada Yeni Solu da etkilenmiştir. Rousseau için demokrasi insanların özerklik ve özgürlüklerini elde etmelerinin bir aracı idi. Ona göre yurttaşlar toplumların yaşamının biçimlenmesinde sürekli ve doğrudan doğruya rol aldıklarında özgürlüklerini kazanmaktadırlar.

John Stuart Mill ise kalkınmacı demokrasinin daha ılımlı tanımını yapmaktadır. Ona göre, demokrasinin en büyük faydası, yurttaşların siyasete katılımlarını sağlamak olmuştur. Mill aslında burada tüm toplumun oy hakkına sahip olmasını savunmuştur. Ancak vatandaşın oy haklarını şöyle savunmuştur: örneğin vasıfsız bir birey bir oy hakkına sahipse, vasıflı birisi iki oy hakkına sahip olsun, daha yüksek vasıflı bir bireyin ise beş oy hakkına sahip olması gerekiyor. Basitçe herkesin oy hakkına sahip olmasını savunurken, bunun da sınıflandırılmasından yanaydı düşüncesi.

Liberalizmin ortaya çıkmasını sağlayan felsefi düşünce ve toplumsal gelişmeler siyasette etkili oldukça, devletin yapısı da liberal nitelik kazandı (Karatepe, 2014, s. 42).

Liberal demokrasiye göre, bireylerin hoşgörölü bir toplumda, barış içinde yaşayacakları gönüllü birlikteliği sürdürebilmeleri için, devletin var olması mecburidir. John Locke ve Thomas Hobbes'ın "doğa durumu" olarak ifade ettiği devletin var olmadığı toplulukta bireyler sürekli çatışma halinde olup, bencildir. Bu durumu sona erdirmek için, akılcı düşünen bireyler, toplum sözleşmesini aralarında gerçekleştirerek egemen bir yönetim oluşturdular. Sembolik bir kurgu olan 'toplum sözleşmesi'nin amacı, bireysel özgürlüklerden bir kısmını feda ederek, bir hukuk sistemi ve devlet oluşturma, bireyin menfaatine olduğunu açıklamaktır (Karatepe, 2014, s. 43).

Komünist rejimlerde gelişmiş demokrasi türlerinin hepsini kapsayan halk demokrasisi kavramı ise; liberal demokrasi kavramı ile kesin olarak karşıt kabul edilmektedir.

Genel olarak siyasi eşitliğin yanında ekonomik eşitlik ile sosyal ekonominin de sağlanması gerektiği öne sürülmektedir.

2.1.5. Demokrasinin İlke ve Kurumları

Demokrasi, tüm toplumu aydınlatan bir güneş değil, devletle toplum arasında bir aracılık olduğundan, ancak çeşitli ve kısmen birbirine karşıt ilkeleri birleştirerek var olabilir. İlkelerden birine fazla önem verirse, onu güçlendirir, ama öteki ilkelere zarar verir. Anayasacılar ve hukukçular bunu, demokrasiyi öncelikle yasal iktidarın birliğiyle toplumsal aktörlerin çokluğu arasındaki ilişkiyi sağlayan güvenceler ve prosedürler bütünü olarak gördükleri için, demokratik anlayışı tanımlamaya çalışan siyasi felsefenin kurucularından daha iyi anlarlar. (Karatepe, 2014, s. 109).

Demokrasinin ilkeleri ise şunlardır:

- Eşitlik ilkesi
- Özgürlük ilkesi
- Hukukun üstünlüğü
- Katılım ve çoğulculuk
- Siyasi partiler
- Temsil ve seçimler

2.1.5.1. Eşitlik İlkesi

Demokratik düşüncede en önemli rolü eşitlik ilkesi oynamıştır. Demokrasi teorisinde bir postüla niteliğinde olan bu ilkeye göre tüm insanlar eşittir. Demokratların çoğu tüm insanlara eşit davranılmasının kendiliğinden geçerli olduğunu kabul etmekte; buna ek olarak bir ülkenin korunup geliştirilmesinde demokrasinin en iyi rolü oynadığını öne sürmektedir. Eşitliğin halk tarafından karar alınması düşüncesinde mündemiç olduğu varsayımı liberal demokratik teorisinin bireyin halk anlayışından temel almaktadır. Şöyle ki: Kararların halk tarafından alınması söz konusu olduğunda halkın kurucu unsurlarında tüm bireylerin rol oynaması gerekmektedir. Bu bütün bireylerin söz hakkının eşit olmasını gerekmektedir. Yoksa kararlar tüm bireylerce değil, halkın küçük bir kısmını oluşturan bir grupça alınması söz konusu olmaktadır.

2.1.5.2. Özgürlük İlkesi

Başkalarının haklarına zarar vermeden bir bireyin istediğini yapmasına özgürlük denir. Demokrasinin olmadığı yerde özgürlükten ve insan haklarından konuşmak mümkün değildir. İnsan haklarının ve özgürlüğün olmadığı yerde ise demokrasi olamaz.

Eşitlik ve özgürlük demokrasi ile ilgili olduğu için aynı zamanda da birbirleriyle alakalıdır. Fakat bu iki kavramın daha dolaysız bir ilişkisi vardır. Hem özgürlük hem de eşitlik liberal demokrasi düşüncesinde temel önemi olan değerlerdir. Leslie Lipson bunların birbirinden ayıramayacağını ve aslında, Einstein'ın 'uzay – zaman' telakkisi gibi, bir kavramın iki yüzü gibi olduklarını belirtmiştir.

2.1.5.3. Seçimler ve Temsil

Her şeyden önce seçimler özgür, eşit ve adil olmalıdır. Özgür veya serbest seçim, hem seçmenlerin istediklerini seçmesinde herhangi bir baskının bulunmamasını hem de oy vermenin her bir vatandaşın temel hakkı olmasını gerektirmektedir. Bir hak olarak oy vermenin öne çıkması içinse siyasi katılmalarda gönüllüğün esas olması, siyasal mobilizasyonun bir aracı olarak kullanılması ve yasal bir zorunluluk olmaması gerekmektedir.

Eşit seçime gelince, bunun esası da oy hakkının genellik ve eşitliğidir. Oy hakkının genelliği, herkesin seçmen olmasını, yani hiçbir ayırım yapılmaksızın her vatandaşın seçimlerde oy verme hakkına sahip olmasını, ifade eder. Dolayısıyla, cinsiyet, ırk, dil, din, sınıf ve sosyal statü gibi nedenlerle bazı vatandaşların seçme hakkından yoksun bırakılması demokrasiye aykırıdır. Eşit oy herkesin yalnızca bir oya sahip olması demektir.

2.1.5.4. Siyasi Partiler

Halk ve hükümeti birbirine bağlayan gönüllü kuruluş siyasi partilerdir. Siyasi partiler kendi sundukları adaylarını resmi göreve seçilmeleri için kampanya düzenler, vatandaşın o aday için oy kullanmasını teşvik eder.

Siyasi partilerin ideolojik yönleri bulunmakla beraber, bir partiyi her zaman tek bir ideoloji karakterize etmeyebilir; yani bir partide genellikle birden çok siyasal görüş bir arada bulunur. İdeolojik birlik, her partide aynı ölçüde görülen bir özellik değildir. Bu

durumda bir siyasi partinin tutarlı bir örgüt yapısı şeklinde ön plana çıkan nitelikleri arasında siyasal iktidarı kazanmaya yönelmiş olması ve siyasal katılım aracı olması bulunmaktadır (Erdoğan, 2012, s. 296).

2.1.5.5. Çoğulculuk ve Katılım

Demokrasi öyle bir sistemdir ki, burada her bir inanca ve anlayışa saygı gösterilmektedir. Bu görüşlerin her birine ise siyasi partilerle temsil edilmesine izin verilmektedir. Bir ve daha çok partiler seçimlere katılabilir. Birden fazla partilerin seçimlere katılması aslında farklı görüşlerin ve düşüncelerin de kendini yönetimde ifade edebilmesine yol açar.

Katılımcı demokrasi taraftarlarına göre, modern Batılı demokrasilerin büyük ve karmaşık yapısı içinde ortalama vatandaşın siyasal sistemi etkileyebilmesinin güç olması siyasal ilgisizliğe ve bürokrasinin artmasına yol açmaktadır. Keza, özellikle Pateman, Macpherson, Poulantzas gibi ‘Yeni Sol’ düşünürler, Batı demokrasilerinin doğasında var olan eşitsizliklerin de katılma eşitliğini ve dolayısıyla demokrasiyi tehdit ettiğini düşünmektedirler (Erdoğan, 2012, s. 315).

2.1.5.6. Hukukun Üstünlüğü

Hukuk devletlerinde topluma hukuk güvenliği sağlanmakta ve bu hukuka devletin yöneticileri de bağlı olmaktadır. Hukuk devletlerinde yasalar anayasaya uygun olmakta, yargı ise bağımsız özellik taşımaktadır. Devlet tarafından gerçekleştirilen tüm faaliyetler de yargı denetimine açık olmaktadır. Temel olarak hukukun üstünlüğü bir ülke ya da toplulukta hukukun yetkisinin yüksekliğini ve hukukun yaygınlığını ifade etmektedir. Özellikle de hükümet ve devlet yetkisini elinde bulunduranlara karşı üstünlük vurgulanmaktadır.

Hukukun Üstünlüğü kavramı, her ne kadar Platon tarafından savunması üstü kapalı şeklinde yapılsa da, açıkça ilk defa Aristo tarafından “hukuk yönetmelidir (hükmetmelidir)” şeklinde savunması yapılmıştır.

2.2. DEMOKRASİ KURAMLARI

Farklı zamanlarda, farklı yıllarda demokrasi kavramının çeşitli tanımları olmuş, bunun nedeni ise tanımlandığı çağın sosyal, hukuksal ve siyasal yapısından kaynaklanmıştır.

Ancak demokrasiyi günümüzde şöyle tanımlaya biliriz: azınlıkta bulunanların hak ve hukuklarına saygıyla yaşandığını, onlara çoğunluğa dönüşme kapılarının ve imkanlarının açık tutulabildiği özgürlükçü bir çoğunluk yönetimidir. Herodot demokrasi hakkında M.Ö 5.Yüzyıl’da şöyle demiştir: “halkın yönetimi yasalar önünde eşittir”.

Demokrasi kuramlarının en yaygını liberal demokrasi ile sosyal demokrasi kuramlarıdır.

2.2.1. Liberal Demokrasi

Liberalizmin ortaya çıkmasını sağlayan felsefi düşünce ve toplumsal gelişmeler siyasette etkili oldukça, devletin yapısı da liberal nitelik kazandı. Geleneksel toplumda devlet soya ve dine dayanan ayrıcalıklarına dayanarak meşrutiyetini alıyordu (Barry, 1986: 56) Toplum sözleşmesinin kuramından kaynak alan eşit vatandaşlık statüsü kapsamında geleneksel ayrıcalık önemini yitirdiği ve iktidarın meşrutiyetini sivil vatandaşların rızalarından ve gönüllü beraberliğinden aldığı düşüncesi yaygın hale geldi (Bernstein, 2011, s. 56).

Liberallere göre, bireylerin hoşgörülü bir toplumda barış içinde yaşayacakları gönüllü birlikteliği sürdürebilmeleri için, devletin varlığı zorunludur. John Locke ve Thomas Hobbe’un “doğa durumu” olarak adlandırdığı devletin olmadığı toplumda, bireyler bencil, tamahkar ve sürekli çatışma halindeydi (Karatepe, 2014, s. 42).

Devletin varlığını kabul eden liberaller, aynı zamanda onun birey hak ve özgürlüklerinin en büyük tehdidi olduğunun da farkındadır. Bu nedenle 19. Yüzyıl liberallerinin üzerinde durduğu temel siyasi sorun, ‘devlet otoritesi ile bireysel özgürlükler arasında denge kurmak’ olmuştur (Karatepe, 2014, s. 44).

İnsanoğlu kendi çıkarını gözetken bir yaratılışa sahip olduğundan, iktidar sahipleri, devletin gücünü kendi çıkarlarına kullanabilir. Devletin sınırlanması, hem görev ve yetkilerini toplum sözleşmesi ilkelerine uygun olarak hukuk çerçevesinde yürütmesi, hem de bireyin ve toplumun hayatına en az müdahale etmesi anlamına gelir (Topçu, 2016, s. 67).

Sınırlı liberal devlet, aynı zamanda bireyin ve toplumun hayatına en az müdahale eden devlettir. Devletin amacı, kurumları aracılığı ile toplumsal etkileşimi düzenleyerek güvenliği ve adaleti sağlamaktır. Amerikan Başkanı Thomas Jefferson bunu “en iyi

devlet, en az yöneten devlettir” özdeyişi ile ifade etmiştir. Devlet ile sivil alanı açıkça ayıran liberallere göre, bireyin ve sivil toplumun yapacağı işlerden devlet uzak durmalıdır. Bu görüş en açık şekilde, Adam Smith’in devlete atfettiği görevlerde kendi ifadesini bulur. Smith’e göre devletin üç görevi vardır:

- Topluluğu dışarıdan gelecek şiddet ve baskılara karşı koruyan ulusal güvenlik hizmetlerini yürütmek;
- Bireyi kendi yurttaşlarının baskı ve sömürüsüne karşı koruyan iç güvenlik ve adalet hizmetlerini yürütmek;
- Toplumun geneli için yararlı olan fakat, gerçekleştirilmesi özel girişimciler için karlı olmayan kamusal hizmetleri yürütmek (Göze, 1998, s. 78).

Devletin sınırlanması ve halkın iktidara karşı korunması konusuyla yakından ilgilenen liberalizm, tarihinin uzun bir döneminde halk egemenliği ve demokratikleşmeye ilgisiz kalmıştır. 19. Yüzyıl’ın liberalleri, temsil hakkının genişletilmesinin, mülkiyet hakkını ve piyasa ekonomisini tehlikeye sokacağı endişesini taşıyorlardı. Liberallere göre, belli düzeyde entelektüel ve ekonomik bağımsızlığı olmayanlar, başkalarına bağımlı olur. Hem düşünceleri hem de geçimleri bakımından başkalarına bağımlı olanlar, bireyin özerkliğini yücelten liberal hakları savunamaz. Bu nedenle ekonomik ve sosyal yönden başkalarına bağımlı olanların oy kullanma hakları olmamalıdır. Genel oy hakkı liberal teorinin en son çözüme bağladığı sorunlardan biridir (Karatepe, 2014, s. 46).

Liberallerin, görüşlerine en fazla değer verdikleri John Locke, oy hakkının mülkiyet sahiplerine verilecek şekilde genişletilmesine dayanan limitli bir demokrasi teorisi geliştirmişti. John S. Mill’e göre ise, “siyasal erdemin paylaşımı eşitsizdir ve geniş ölçüde eğitime bağlıdır” (Bellamy, 1992, s. 76). Bu nedenle okuma - yazma bilmeyenlerin eşit temsil hakkı olmamalıdır. Mill çözüm olarak, eğitim düzeyi ya da sosyal konumu yüksek olanların iki, üç veya dört oy kullanmalarını savunmaktadır. James Mill ve Jeremy Bethany gibi faydacı düşünürler ise, evrensel oy hakkını kişinin mutluluğunu temin eden bir siyasi hak olarak önemli bulmaktadır. Buna rağmen, liberallerin, demokrasiyi ve genel oy hakkını eşit yararlanılan bir erdem olarak benimsemeleri için 20. Yüzyılı beklemek gerekmiştir (Karatepe, 2014, s. 47).

Liberalizm ile demokrasi arasındaki gerilimli ilişkinin galibi sonunda demokrasi olmuştur. Demokrasinin galibiyeti, aynı zamanda liberalizmin de başarısıdır. Çünkü çağımız demokrasilerin temel ilkeleri arasında yer alan, ‘yönetimin keyfilikten arındırılması’, ‘iktidarın hukuka sınırlandırılması’, ‘bireyin hak ve özgürlüklerinin anayasal güvenceye alınması’ gibi temel demokratik ilkeler tamamen liberal düşünce tarihinin ürünüdür (Bellamy, 1992, s. 77).

2.2.1.1. Liberal Düşünce ile Liberal Demokrasi İlişkisi

Liberal düşüncenin devlete, ideolojilere, büyük halk seferberliklerine ve Ralf Dahrendorf’un küçümseyerek “halk duygularının büyük hamamı” dediği şeylere karşı duyduğu güvensizlik öyle acı bir biçimde ve çok kez doğrulanmıştır ki, bu düşünceye demokratik düşünce içinde bir yer vermemek olanaksızdır (Touraine, 1997, s. 71). Öyle ki, liberallik karşıtı bir demokrasiden söz etmek, liberal demokrasinin özel bir biçiminden çok otoriter bir yönetim biçimini belirten çelişkili bir anlatım olur.

Liberal düşünce, otoriteyle kabul ettirilen değerler ve biçimler konusunda güvensizliğe dayanır. Kamu yaşamının düzeni olan, belli bir kişiye özgü olmayan us düzenini, özel yaşamın düzeni olarak kalması gereken inançların düzeninden ayırır (Althusser, 2002, s. 95). Hem toplumsal değerler hem de toplumsal ilişkilerle tanımlanan toplumsal aktörlerin var olabileceğine inanmaz. Özel çıkar ve tercihlerin olduğuna inanır ve bunlara başka çıkar ve tercihlere zarar vermeden olası en geniş alanı sağlamaya çalışır (Althusser, 2002, s. 95). Isaiah Berlin’e göre, her insan öbeğine, kendi özel ve benzersiz amaçlarını gerçekleştirme için, başkalarının amaçlarına fazla karışmadan, yeterli alanı vermek ister liberal düşünce.

Liberal düşünce öznelliği ve kamu yaşamını, daha somut bir deyişle kişisel talepleri ve toplumsal değiş tokuşlara egemen olması gereken usu olabildiğince birbirinden ayırır (Touraine, 1997, s. 72). Demokrasinin liberal anlayışı, yöneticilerin serbest seçimle belirlenmesini güvence altına almakla sınırlıdır, söz konusu yöneticilerin eyleminin içeriğiyle uğraşmaz. Özellikle İngiliz kökenli birçok liberal düşünürden sonra Ralf Dahrendorf bu konuda şöyle der: “Önemli olan yönetici grupları denetlemek, dengelemek ve arada sırada seçimler gibi barışçıl yollarla yerlerine yenilerinin gelmesini sağlamaktır” (Touraine, 1997, s. 73).

Demokratik düşünce, toplumun iki kesiminin (bu kesimleri aktif yurttaşlarla pasif yurttaşlar arasındaki karşıtlık açıklayabilir) hem toplumsal hem de siyasal açıdan birbirinden ayrılmasına, Fransa'ya önce 1848'de, sonra da siyasal kurumların işleyişi, egemen çıkarlara karşı bundan böyle uzun süre teknik ve ekonomik ustalığı kullanacak olan halkın taleplerini doyurmaya başladığında gelen kamu oylaması eklendikten sonra gelişmiştir (Touraine, 1997, s. 75).

Bir yandan refah devletinin, bir yandan da ulusçu ya da otoriter yönetim biçimlerinin egemen olduğu çağdaş dünyada liberal düşünce olumsuz bir özgürlük anlayışla yetinemez.

Norberto Bobbio şöyle demiştir: ‘İki kültürün, liberal kültür ile sosyalist kültürden söz ediyorum, karşılıklı güvensizliği ve birbiri hakkındaki bilgisizliği yok olmak üzeredir’.

2.2.1.2. Kapitalizm ile Liberal Demokrasi ilişkisi

“Liberal” sıfatı siyasal sistemlere uygulandığı zaman devletin güç ve otoritesinin sınırlanması ihtiyacı etrafında odaklaşan, bireysel özgürlüklerin korunmasına dönük bir ilgiyi yansıtır. Bu nedenle liberal demokrasiye zaman zaman “koruyucu demokrasi” de denmektedir. Bu sınırlama ve koruma ihtiyacını karşılamamanın başlıca araçları olarak da yazılı bir anayasa ve haklar belgesi görülür. Bu açıdan bakıldığında, bir liberal demokrat en iyi hükümet biçimi olarak demokrasiyi gören, ama demokratik bir hükümetin bile sınırlanması gerektiğini inanan kişidir.

Liberal demokrasi insanların ve grupların daha iyi bir yaşam peşinde gidecekleri koşulların oluşturulması için mücadele verir. Liberal demokrasi, iyinin ve doğrunun ne olduğu konusunda, kendisi bir tanım getirmez ve topluma bir kurtuluş reçetesi sunmaz. İyi yaşam ve mutluluk, her bir insan ve grup için kendi tanımladıkları ne ise odur. Bu da onu diğer ideolojilerden ayırır.

Giovanni Sartori liberal demokrasinin iki ayrı unsurdan oluştuğunu belirtmektedir. Onun kavramlaştırmasına göre, birinci unsur halkı özgürleştirmek (liberalizm), ikincisi ise halkı yetkilendirmek veya iktidarla donatmaktır (demokrasi).

Avrupa’da ortaya çıkan tarihi 15. ve 16. Yüzyıllara dayanan kapitalizm, ticaret ve endüstrinin devletten başka özel girişimcilerin elinde olduğu ekonomik bir sistem şeklidir.

Her bir bireyin hayatını istediği gibi yaşama şekline sahip olması liberal demokraside olduğu gibi kapitalizmin de etik temelidir. Kapitalizmin en kapsamlı ve aynı zamanda kısa ve net açıklamasını Ayn Rand yapmıştır. Şöyle ki, Ayn Rand kapitalizmin en temelde mülkiyetin bireysel olarak elde edebileceği özel mülkiyet hakkı gibi bireysel hakların da tanınmasına dayanan bir sosyal ve ekonomik sistem olduğunu söylemiştir.

Liberal demokraside bireysel haklar tanındığı gibi kapitalizmde de bireysel haklar tanınıyor ve insan ilişkilerinde fiziksel zorlama tercih edilmiyor. Bu haklar temelde yalnızca zorla ihlal edilebilir. Kapitalist toplumlarda böyle fiziksel zorlamaya hiç kimse ve hiç bir grup cesaret edemez. Böyle bir durumda devletin tek görevi vatandaşlarının haklarını korumaktır.

2.2.2. Sosyal Demokrasi

“Sosyal demokrasi” kavramı ilk olarak 19. Yüzyıl’ın ortalarında, ezilen işçi sınıfının hak ve çıkarlarını savunan işçi birlikleri tarafından kullanıldı. Özgürlük, dayanışma, sosyal adalet ve eşitlikçi bölüşüm gibi değerlere dayanan sosyal demokrasi, tarih sahnesine çıktığı günden itibaren birbirinden oldukça farklı siyasi düşünce ve hareketleri anlatmaktadır.

1930’dan 1980’lere kadarki elli yıllık dönem, Avrupa’da sosyal demokrasi uygulamalarının altın yılıdır. 1929 buhranından sonra, üretimin düşmesi, işsizliğin ve yoksulluğun artması ile ortaya çıkan sorunların aşılmasında, merkez planlama ve devlet müdahalesi gibi sosyal demokrasi politikaları uygulandı. İlk olarak İngiltere’de İşçi Partisinin oluşturduğu bir komisyonda, devlet eliyle ihracatın teşvik edilmesi, ithalatın önlenmesi ve devletin ekonomiye müdahalesine imkan verecek düzenlemelerin yapılması savunuldu. İşçi Partisi Hükümeti, Keynes’in başkanlığını yaptığı bu komisyonun almış olduğu kararlardan, sadece devlet eliyle halka konut yapılmasını tavsiye eden kararın hayata geçirilmesini sağladı (Karatepe, 2014, s. 93).

Dünya ekonomik buhranından az etkilenen İsveç, Norveç ve Danimarka gibi İskandinav ülkelerinde güçlü işçi sendikaların desteğini alan sosyal demokrat partiler iktidara geldi. İskandinav sosyal demokrasinin başarılı olmasında, Sovyetlerin uyguladığı planlı ekonomi politikasının bu ülkeler tarafından benimsenmesi etkili oldu (Karatepe, 2014, p. 94). İsveç sosyal demokrasisi, gelir dağılımını ve ücretleri, uyguladığı vergi politikaları ile yönlendiriyordu. Böylece, üretim araçlarının mülkiyetine dokunmadan, karma ekonomiyi esas alan bir refah devleti oluşturuldu (Martell, 2011, p. 71).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dönemin insanları kitleler halinde sendikalara ve sosyal demokrat partilere üye oldular. Bu gelişmenin bir sonucu olarak İngiliz İşçi Partisi 1945'te kazandığı büyük seçim zaferiyle iktidara geldi. Clement Attlee önderliğinde iktidara gelen İşçi Partisi, refah devleti kurma hedefiyle reformlara başladı. Bir yandan sağlık, iş güvenliği ve eğitim alanında sosyal politikalara ağırlık veren reformlar yapılırken, diğer yandan da bankacılık, madencilik, enerji ve ulaşım sektörlerinde geniş boyutlu devletleştirmeler yapıldı (Çubukçu, 2009, s. 253). Herkese eşit ve ücretsiz sağlık hizmetini ilk olarak İngiltere gerçekleştirdi. Sosyal demokrat partiler, İngiltere dışındaki hiçbir ülkede tek başlarına iktidara gelme şansı bulamadı. Buna rağmen sosyal demokrat politikalar çekiciliğini korudu. Çünkü 1950 yıllarında iktidar olan muhafazakar partiler de esas olarak sosyal demokrat nitelik arz eden devlet müdahaleciliğine ve Keynesçi ekonomi politikalarına dayanan refah devleti prensiplerine bağlıydı (Çubukçu, 2009, s. 254).

Ülkeler arasında bazı farklılıklar gösterse de refah devletinin amacı, toplumun tüm kesimlerine yayılacak biçimde eşitlik, sosyal adalet, sosyal güvenlik ve ekonomik refahı gerçekleştirmektir. Refah devleti uygulamalarıyla sosyal demokrasi, tarihinin altın çağını yaşadı. Refah devletinde, eğitim, sağlık, konut, emeklilik konularında imkanları artırılan emekçi kesimlerin refah düzeyi yükseldi. Refah seviyesi yükselen işçilerin sendika, parti ve dernekler bünyesinde yoğun olarak örgütlenmesi, sınıf bilincinin güçlenmesini sağladı.

2.2.2.1. Sosyalizmle Sosyal Demokrasi İlişkisi

Sosyalizmin tarihinde, “sosyalizm”, “sosyal demokrasi” veya “demokratik sosyalizm” kavramları çoğu kez birbirinin yerine kullanıldı ve bu durum sosyal demokrasinin tanımlamasını zorlaştırdı.

Geçmişte sosyalist Marksist hareketlerin ve partilerin de “sosyal demokrat” adını kullandığı dönemler oldu. 1875’te sosyalist ilkeler üzerine kurulan Alman Sosyal Demokrat Partisi bu tür adlandırmaya en iyi örnektir (Güriz, 2011, s. 23), 20. Yüzyıl’ın başlarından itibaren kavramlar birbirinden ayrıştı ve parlamenter siyasi mücadeleyi benimseyen, sosyalizme barışçı demokratik yöntemlerle geçişi savunan demokratik sosyalizmi ifade etmek için “sosyal demokrasi” kavramı kullanılmaya başlandı (Güriz, 2011, s. 24).

1917 Sovyet Devriminden sonra, Bolşevikleri takip eden ihtilalcı sosyalistler, kendilerini reformcu sosyal demokrat partilerden ayırmak için “komünist parti” adını kullanmayı tercih ettiler (Tuncay, 2009, s. 95). Sosyal demokrasi kavramı, en büyük anlam değişikliğini 20. Yüzyıl’ın ortalarında başladı. II. Dünya Savaşı’ndan sonra, sosyal demokrat partiler, iktidara gelmek için parlamenter demokratik yöntemleri benimsemekle kalmayıp, sosyalizmin bazı temel ilkelerini de uygulamaktan vazgeçtiler (Karatepe, 2014, s. 88).

Savaş sonrası dönemde Keynesçi refah devleti anlayışını benimseyen sosyal demokratlar, kapitalist sistemi devreden çıkarmayı değil, reforma uğratarak daha insancıl bir forma dönüştürmeyi hedefleyen stratejilere yöneldiler. Böylece devlet müdahalesi, piyasa ekonomisi ve sosyal demokrasi arasında denge kuran karma nitelikli bir ekonomik ve siyasi ideoloji niteliğini kazandı (Moschonas, 2002, p. 98). Özü itibarıyla, toplumda üretilen zenginliğin adil dağıtılmasını, sosyal eşitliği ve sosyal adaleti savunan sosyal demokrasinin bu tarihten sonra dayandığı ilkeler oldukça genişledi. Değişik ülkelerde, liberalizmden muhafazakarlığa kadar uzanan çok geniş bir yelpazede, farklı sosyal demokrasi uygulamaları ortaya çıktı.

Sosyal demokratlara göre, devlet toplumun ortak yararlarının koruyucusudur. Devlet, ekonomik ve sosyal hayatı, toplumun müşterek yararlarına uygun olarak adil ve eşit şekilde düzenleyebilmek için, güçlü ve etkili olmalıdır. Ancak, bu güçlü devlet, liberal

demokrasinin kazandırdığı hak ve özgürlükleri, çoğulcu toplum ve siyaset anlayışını benimseyerek hayata geçirebilir (Karatepe, 2014, p. 89). Sosyal demokrasi ise, emekçi kesimle burjuvazi arasında yapısal bir çatışmanın varlığını kabul eder. Çatışma, burjuva sınıfının yok edilerek değil, demokratik yöntemlerle kontrol altına alınarak ve emekçi kesimlere üretimden daha fazla pay verilerek giderilir (Vaizey, 1974, s. 67).

Sosyal demokrasinin amaçladığı eşitlikçi ve sosyal adaletçi toplum modelinin gerçekleşmesinde, sosyal güvenlik sistemi ve vergi politikaları araç olarak kullanılır. Vergi politikalarıyla zengin kesimlerden alınan kaynakla, sosyal güvenlik sistemi aracılığı ile çalışanlara ve yoksul kesimlere aktarılır. Genel sağlık ve eğitim hizmetlerinin ücretsiz olması, işsiz ve yoksul kesimlere devlet yardımı yapılması, sosyal demokrat uygulamalar arasında önemli bir yere sahiptir. Devletin toplum kesimleri arasında ekonomik gelir dengesine müdahale edebilmesi için, temel sanayi kolları, para ve kredi piyasasını kontrol eden büyük finans kurumları ile sağlık sektörü ve sosyal güvenlik hizmetleri millileştirilir.

2.2.2.2. Marksizm ve Sosyal Demokrasi İlişkisi

Geçmişte sosyalist Marksist hareketlerin ve partilerin de “sosyal demokrat” adını kullandığı dönemler oldu. 1875’te sosyalist ilkeler üzerine kurulan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) bu tür adlandırmaya en iyi örnektir (Güriz, 2011, s. 23). 20. Yüzyıl’ın başlarından itibaren kavramlar birbirinden ayrıştı ve parlamenter siyasi mücadeleyi benimseyen, sosyalizme barışçı demokratik yöntemlerle geçişi savunan demokratik sosyalizmi ifade etmek için ‘sosyal demokrasi’ kavramı kullanılmaya başlandı (Güriz, 2011, s. 24).

Batı Avrupa’da doğan ve coğrafya dışına yayılması oldukça sınırlı kalan sosyal demokrasi, kendisi gibi Avrupa kökenli siyasi ideolojiler olan sosyalizm ile liberalizmin ilkelerini uzlaştıran melez bir siyasi teoridir.

Modern toplumda asıl gerilimin sınıflar arası mücadelede olduğunu savunan Karl Marks, üretimdeki ve nüfus artışıındaki büyümeye dikkati çekerek, kapitalist sistemin ortadan kalkışının objektif koşullarının oluştuğunu söylüyordu (Karatepe, 2014, s. 90). Marks’ın bu ön kabullerinin etkisiyle, sanayileşen Avrupa ülkelerinde, işçi partileri kuruldu. Ancak, henüz eşit ve genel oy hakkı kazanılmamıştı. İşçi partileri, öncelikle genel oy

hakkı kazanma mücadelesi başlattı. İşçiler sanayi toplumunda çoğunluğu oluşturdukları halde, toplumun ekonomik ve siyasi işleyişinden dışlanıyordu. İşçi sınıfı, siyasi partiler bünyesinde örgütlenerek etkili güç haline gelecek ve genel oy hakkını kullanarak siyasi iktidarı ele geçirecekti (İsmail, 1984, s. 54).

Sosyal demokrasi 19. Yüzyıl'ın sonlarında Marksist tezlerin etkisiyle öncelikle Almanya'da siyasi bir hareket olarak ortaya çıktı. Sosyal demokrat hareketin Almanya'da başlamasında, Marksist düşüncenin yanında, bu ülkede işçi hareketlerinin örgütlenme yeteneğinin yüksek olması da etkili oldu.

Sosyal demokrat partiler 19. Yüzyıl'ın sonlarına doğru Engelsin önderliğinde düzenlenen II. Enternasyonal'e sosyalist partilerle birlikte katılmalarına rağmen, beklentileri Marksistlerinkinden farklıydı (Karatepe, 2014, s. 91). Görünüm olarak Marksistlerin hegemonyasında geçen II. Enternasyonal'de, Engels'in beklentileri doğrultusunda sadece işçi sınıfının önderliğinde sosyalist devrimin nasıl yapılacağı tartışılmadı. Her biri kendi ülkesinde farklı politik sorunlarla başa çıkmak zorunda olan sosyal demokrat partiler, sendikacılık, Fabiencilik, milliyetçilik, reformculuk, liberalizm gibi konuların da tartışılmasını sağladı (Padgett S, 1991, p. 98). Enternasyonale birlikte katılan Marksistler ile sosyal demokratlar, farklı siyasi hedef ve yöntemler ortaya koydular.

Sosyalist hareketteki bu ayrılma çizgisi, Marksist düşünce alanında karşılığını bulmada fazla gecikmedi. Alman Sosyalist Demokrat Partisinin liderlerinden olan Eduard Bernstein 19. Yüzyıl'da yayımladığı "Sosyalizmin öngörülleri ve sosyal demokrasinin görevleri" adlı kitabında, Marks'ın öngörülerinin yanlış çıktığını öne sürerek, sosyalist düşüncede revizyon yapılması gerektiğini savundu. Marks'ın iddia ettiği gibi, tarihin öngörülebilir ve baştan tahmin edilebilir bir amacının olmadığını, proletarya diktatörlüğünü beklemek yerine, işçi sınıfının refah düzeyini yükseltecek reformların yapılmasına yoğunlaşmak gerektiğini söyledi. (Padgett S, 1991, p. 99).

Sosyal demokrat hareketlerin, Marksist tezler ile arasındaki mesafeyi bütünüyle açmasına sebep olan en önemli etken ise 1917 Rus Devrimi'dir. Devrimden sonra, Avrupa'nın her tarafında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ni örnek alan komünist partiler kuruldu. Komünizme soğuk bakan sosyalist eğilimlerin sosyalist ve sosyal demokrat partilerde toplanmasıyla, sosyal demokrasinin Marksizimden kopuşu kesinleşti (Karatepe, 2014, p.

92). Tarihsel olarak sosyal demokrasi, bir yandan sosyalizm içinde doğup gelişirken, bir yandan da kademeli olarak sosyalizmden kopuşunu gerçekleştirdi. Bundan sonraki dönemde, kapitalist düzeni işçi devrimiyle yıkmayı hedefleyen Marksist ideolojiler yanında, kapitalizmi işçi sınıfı lehine düzenlemelerle iyileştirmeyi hedefleyen sosyal demokrat siyasi ideolojiler oluştu (Karatepe, 2014, s. 93).

2.2.3. Çoğunlukçu Demokrasi

Demokrasinin pratik prensiplerinden birisi de çoğunluğun yönetime katılma hakkıdır. Bu durum çoğunluğun seçeneklerinin ahlaki olarak üstün olmasıyla hiçbir bağlantısı bulunmamaktadır. Yani çoğunluk ilkesine göre alınan kararlarda çoğunluğun katılımının sağlanması o kararı doğru kılmamaktadır. Henry Mayo'ya göre doğru kararların alınmasında hata yapmayan bir siyasi sistem için teokrasi kurmaya çalışılması gerekmektedir. Çünkü siyasi sistemlerin hiçbirisi kararların her zaman doğru olacağını garantisini verememektedir (Erdoğan, 2012, s. 305). Çoğunluk ilkesi yalnızca demokratik süreçlere işlerlik kazandırmanın aracıdır. Şöyle ki seçilen temsilciler de kendilerini seçenler gibi çeşitli nedenlere göre kendi aralarında bölmüşlerdir. Onların bu farklılık ve bölünmelerine rağmen, beraberce, temel siyasal kararlar almaları, izlenecek temel siyasetleri belirlemeleri gerekmektedir. Bunun için yönetim ilkesi gerekmekte ve bu ilke çoğunluğun kararlarının hakim olmasını ifade etmektedir.

Kararlarla oybirliği sağlamanın çoğu zaman imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesinin eşit oy ilkesinin mantıki bir sonucu olduğu da söylenebilir. Eğer herkesin oyu eşit ise çoğunluğun oyu daha fazla kişinin iradesi demektir. Bu nedenle, çoğunluk yerine azınlığa öncelik vermek eşitliği reddetmek anlamına gelirdi. Görülüyor ki, bu anlayışın ahlaki bir temeli bulunmakla beraber, bu görüş açısından da, çoğunluğun tercihlerini yansıtmayı alacak kararların veya belirlenecek siyasetlerin her zaman doğru veya haklı olacağını garantisi değildir.

Çoğunlukçu demokraside çoğunluğun yönetim hakkı temel bir ilkedir. Bu anlayışta hatta karar alma pozisyonunda, parlamentonun yeri aynı şekilde korunmuştur. Çoğunlukçu demokraside parlamento sınırsız yetkilere sahip olmaktan ziyade parlamento tartışılmaz

üstünlüğe sahiptir. Oysa çoğulcu demokrasi anlayışında parlamento yine üstünlüğe sahip, ancak sınırsız yetkilere sahip değildir.

Çoğunlukçu demokrasinin yönetiminin temel ilkesi bakıldığında, demokrasinin temel bir ilkesidir. Ancak bu ilke tek başına demokrasinin gerçekleşmesinde yeterli değildir.

2.2.4. Çoğulcu Demokrasi

Amerikan siyaset biliminde 1950'ler ve 1960'larda hakim konumda olan çoğulcular demokrasi analizine "grup politikası" dinamiğini dahil etmiş; seçim yarışması ile örgütlü çıkar gruplarının faaliyetleri arasındaki iç bağlantıları ortaya koymak suretiyle, modern demokratik siyasetin fiiliyatta fazlasıyla yarışmacı olduğunu ve siyaset sonuçlarının bütün taraflar için daha tatminkar olduğunu ireli sürmüşlerdi (Erdoğan, 2012, s. 241).

Akılcı olan çoğulcu demokrasi, insan aklı tarafından düzenlenmektedir. Bir amaç olarak insan ön plana çıkmakta ve her şey insanların mutlu olması için yapılmaktadır. Hem devlet hem de ona bağlı kuruluşlar bunu sağlarken demokratik yolları tercih etmektedir.

Çoğulculuğun fikri referans çerçevesini James Madison'un fikirleri ile çıkar tatmini arayışının kaçınılmazlığına ilişkin faydacı anlayışlar oluşturmuştur. Çoğulcular, devletin temel amaçlarından birinin, başkalarının özgürlüğüne zarar vermelerini önlemek yanında, onların kendi siyasi çıkarlarını artırma özgürlüğünü korumak olduğunu kabul etmişlerdi.

2.3. DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI: DEMOKRATİKLEŞME

Demokrasinin kurumsal hale gelmesinin demokrasiye geçişten çok daha uzun sürdüğü ve sürecin çok daha zorlu olduğu düşünülmektedir. Kurumsallaşma sürecinin demokraside başlayabilmesi için ilk olarak demokrasiye geçiş sürecinin bitirilmesi gerekmektedir. Demokrasinin hakim olmadığı bir ülkede, ilk defa dürüst ve bağımsız seçimler ile bir hükümetin oluşturulması demokrasiye geçiş sürecini tamamlanmış olmaktadır. Bir defa demokratik seçim yapılmış olması mutlak surette demokrasinin kurumsallaşacağını göstermemektedir.

Demokrasinin hakim olmadığı bir siyasi sistemin demokrasiye doğru gidişi genel olarak demokratikleşme şeklinde ifade edilmektedir. Bu süreçte liberalleşme yönünde yeni açılımlar yapılmasına karar verilmekte ve eski rejim muktedirlerinin bulunduğu rejim işgal, devrim ve bir ayaklanma ile yıkılmaya başlamaktadır.

Samuel Huntington üç demokratikleşme dalgasından söz ediyor:

- Fransız ve Amerikan devrimleri ile başlayan ve I. Dünya Savaşının bitmesiyle sonlanan dalga
- 1945'in bitmesiyle başlayan ve 1960'lara kadar devam eden dalga
- 1974 Portekiz Karanfiller Devrimi ile başlayan ve sosyalist sistemlerin çökmesiyle hızlanan dalga

Demokratikleşme olgusu, 19. yüzyıldan itibaren İsveç, ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde demokrasinin hız kazanmasını ifade etmekten çok, 1989 ve II. Dünya Savaşı sonrasında otoriter olan ülkelerin rejimlerini daha açık hale getirme çalışmalarını ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.

Demokratikleşme her bir ülke değişik ve farklı aşamalardan geçerek bir noktaya varmaktadır. Örneğin demokrasiyle yönetilen ülkelerin büyük birçoğunda savaşımlardan kazançlı çıkma sonucunda demokratikleşme olduğu görülmektedir. Ya da otoriter bir rejimde gerçekleşen ekonomik, askeri ya da siyasi bir fiyaskonun demokratikleşmeyi başlattığı görülmektedir (David, 2014).

Demokrasi birbirinden farklı topluluk ve bireyleri aynı toplum içerisinde hayatını sürdürmeyi, çeşitliliği ve birlikte bulunmayı kapsadığı için, hem tek olacak hem de özel bir geleceği ulusallığın yanı sıra evrensel ilkelerin, insani öznelerin hak eşitliğine saygının ve özgürlüğünün çerçevesinde gerçekleştirmek üzere oluşturabilmek için kaçınılmaz bir şekilde geleneğin yani geçmişin olası en büyük kısmını kurtarmalıdır (Touraine, 1997) Örneğin, Hindistan'da birçok farklı dinin ve insanların olmasına rağmen demokrasi şeklinde yaşaması buna en büyük örneklerden biridir.

3. BÖLÜM

AZERBAYCAN’DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE SORUNLAR

3.1. 1917-1991 AZERBAYCAN’IN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Azerbaycan’da yeni nesil aydınların ülke kavramı, millet bilinci ve daha ileri düzeyde demokratik cumhuriyet ve bağımsızlık savları Azerbaycan’ın demokratikleşme sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nesil aydınların büyük bir kısmı cumhuriyet ve millet kavramının düşünsel temellerini atarak bağımsızlığın ilan edilmesinde öncü bir rol oynamıştır. Bu dönemde ümmetçiliğin milliyetçilikten ayrılması, milli düşüncenin yaratılması ve geliştirilmesi bağımsızlık düşüncesinde ve hareketlerinde önemli bir aşamayı oluşturmaktadır.

Rusya’da Şubat 1917’de devrimin ortaya çıkması ile isyanlar başlamıştır ve 2 ay sonra Rusya İmparatorluğu dağılmıştır (Wade, 2005, ss. 1-3). İmparatorluğun dağılması ile birlikte Rusya’da yönetim geçici hükümete geçmiş ve ikili yönetim kurulmuştur. Geçici hükümet başarılı olamadığı için zamanla sayıları çoğalan ve destekleri artan; ayrıca Vladimir Lenin’in sürgünden dönmesiyle geçici hükümete karşı başlattığı propagandalar ile birlikte halkın desteğini kazanan Bolşevikler tüm iktidarı ele almıştır. Geçici hükümet görevdeyken “bütün vatandaşların eşit olduğu ve milletlerin kendi kaderlerini tayin etmesi hakkı” ile ilgili ilgi çekici kararlar almış ve o ana kadar Rus yönetimi altında yaşayan Türk halkları bu hak doğrultusunda yönetime karşı politik ve milli bir mücadele başlamaya karar vermiştir (Acar, 2004, s. 291).

Azerbaycan’da bu gelişmelerin merkezinde olan Türk halklarından birisini oluşturmaktadır. Nadir Şah’ın vefat etmesinden sonra ülke bütünlüğü bozularak bağımsız küçük hanlıklar haline geldiği için Rusya’nın bölgede hakimiyet kurması kolaylaşmıştır (Nesibli, 2001, s. 139). 1813’de İran’da karşı elde ettiği başarılar sonucunda Rusya’nın imzaladığı Gülistan Antlaşması ile Azerbaycan hakimiyeti bu bölgede başlamış ve 1828 tarihinde Türkmençay Antlaşması’nın imzalanması ile daha da sağlam bir hal almıştır (Karaca, Azerbaycan’da Bağımsızlık Hareketleri. Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 2002, ss. 161-162).

Bolşeviklerin yönetimi ele alması ve Çarlık rejiminin Rusya’da yıkılmasıyla Bakü’de yönetimin Bakü Sovyeti’ne geçmesi istenmiştir. Bu bölgeyi bağımsız bir kurulun yönetmesi kararı alınmış ve komiserlikler kurulmuştur. Bu süreçte Azerbaycan’da Musavat Partisi çatısı altında birleşen Azerbaycan aydınları muhtariyet fikrini ilk kez toplanan Kafkasya Müslümanları Kongresinde ortaya atmış ve 1917’de Yapılan toplantıda o ana dek halkı yanına çekmeye başaran Müsavat partisi halkın büyük desteğini almıştır. 28 Mayıs 1918’de ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan birlikteliği ile kurulan Maverayı Kafkas Komitesinin dağılmasının ardından kurulan Azerbaycan Milli Şurası Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Mehmetzade, 1991, s. 173).

Bolşevikler Azerbaycan’ın bağımsızlığı ilan ettiği bu dönemde kendi iç savaşı ile ilgilendiği için duruma müdahale edemese de bağımsızlık ilanını yasal olarak tanımamıştır. Gizli propagandalar ile Bolşevik yanlılarını kendi tarafına çekmeye çalışan Sovyet Rusya, Rus komünistler aracılığıyla ortalığı karıştırmıştır. Sonunda Komünist partisi iktidarı ele geçirmiş ve ülkeyi yalnız başına yönetemeyeceği bahanesini öne sürerek Rusları yardıma çağırmış, bu yardım sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin varlığı 28 Nisan 1920’de sona ermiş; bağımsızlık son bulmuştur (Karaca, 1980, s. 98).

Azerbaycan yönetiminin Sovyet Rusya tarafından devralınmasından neredeyse bir ay sonra komünist yönetime karşı halk arasında muhalefet başlamıştır. 1920-1923 yılları arasında Terter, Astara, Lenkeran, Nahçıvan, Tovuz ve Kazak, Hacıkabul ve Kürdemir, Salyan, Şamhor, Kuba, Aktaş, Göyçay, Şamahı ve Aksu, Zakalata, Karabağ gibi direnişler yapılmış; ancak Sovyet Rusya güç kullanarak direnişleri ortadan kaldırmış ve kısa sürede bastırarak Azerbaycan’daki hakimiyetini bir kez daha pekiştirmiştir (Qasımlı, 2006, ss. 32-33).

Sovyet Rusya bu direnişleri bastırdıktan sonra Azerbaycan’da tam bir baskı siyaseti yürütmüştür. Komünist partinin ön plana çıkarak yerini sağlama alması ve yönetimde kadrolaşmayı engellemek için sık sık idari kadroları değiştirmiş; bağımsızlık döneminde idari kadroda bulunanları ülkeden ayrılmak zorunda bırakmış ve ayrılmayanları ciddi şekilde cezalandırarak Azerbaycan’da kendisini temsil eden Komünist Parti’yi tek yetkili

haline getirmiştir (İbrahimli, 2010, ss. 276-278). 1922 yılına kadar bu hakimiyet ciddi şekilde devam etmiştir.

1922’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği kurulmuştur. Bu birlikte özerk cumhuriyet olarak Azerbaycan da yer almaktadır. 10 Aralık 1922’de Transkafkasya Sovyetleri Konferansı toplanarak TSFSC anayasasını onaylamıştır. TSFSC birliğinin varlığı 1924’de SSCB anayasasında hukuki olarak tanınmıştır. Bu bağlamda SSCB içerisinde Azerbaycan’ında olduğu özerk cumhuriyetlerin egemenliklerini koruduğunu ancak bütün gücün Sovyet merkezinde olduğunu belirtmekte; egemenlik göstergesi olarak formalite şeklinde kendi anayasa ve bayraklarını ve anayasal biçimde ayrılma hakkını tanımlıyordu. Daha sonra 2. Azerbaycan SSC Anayasası’nın kabulü ile “Azerbaycan Yüksek Konseyi” temelleri atılmıştır. Bunda devlet sembolleri, bayrak ve devlet armasının tanıtımı da yer almıştır (Sokolov, 2001, s. 548).

1936’da TSFSC Stalin’in kararı ile fes edilmiştir ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Azerbaycan SSCB’ye dahil edilmiştir. Anayasası 1937’de değiştirilmiştir ve bununla Dağlık Karabağ ve Nahçıvan’ın Azerbaycan toprakları olduğu onaylanmıştır. Buna göre cumhuriyet düzeyinde bir yönetim ile her iki bölgenin de yönetilmesi gerekmektedir (Altstadt, 1992, ss. 128-129).

1937 Anayasası ile Azerbaycan milli kimliğini kazanmaya başlamıştır. Anayasada o dönemin devlet kuruluşu belirlenmiş; yerel ve yüksek devlet yönetim kurumlarının faaliyet ve teşkillerinin temel ilkeleri belirlenmiş; cumhuriyet vatandaşları için geniş hak ve özgürlükler ilan edilmiştir. Ancak anayasada halk yönetimi ve demokrasi kavramları yerine bütün yönetim “işçi-köylü Sovyetlerine verilmesi” beyan edilmekteydi. Bu durum demokratikleşme süreci açısından ciddi bir gerileme olsa da; referandumla ilgili düzenlemenin de anayasada yer alması ilk kez halka demokratik hak verilmesi olarak yorumlanabilir (Süleymanov C. , 2014, s. 24).

5 Mart 1953’e kadar Azerbaycan genel olarak SSCB sömürüsü şeklinde kullanılmış, özellikle savaşlarda petrolü önemli bir rol oynamıştır. 5 Mart 1953’de SSCB komünist parti liderli Jozef Stalin’in ölmesiyle Sovyetler Birliği yeni bir döneme girmiştir. İktidara genel yeni genel sekreter Kruşçev, Stalin döneminde uygulanan diktatörlüğü kınamış ve bunların telafi edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Süleymanlı, 2015, s. 128). Bu bağlamda

27 Mart 1953’de alınan bir karar ile Stalin’in döneminde haksız yere mahkum edilenlerin %48’i özgürlüğüne kavuşturulmuş, 1.2 milyon kadar insan affedilmiş; Stalin’e dair bir şey kalmaması için Stalin heykelleri dahi ortadan kaldırılmıştır (Jones, 2006, s. 2).

Azerbaycan’da ise bu dönemde AKP 1. Sekteri Bağirov görevden alınmış; birçok devlet yöneticisi ve aydın affedilmiştir. Bu durum Azerbaycancılık ideolojisinin gelişme dönemini başlatsa da 1969’da Haydar Aliyev dönemine kadar Azerbaycanlılık’la ilgili ve bağımsızlıkla ilgili faaliyetler bastırılmış; insanlar bu konuda konuşmak ve faaliyet göstermekten çekinmişlerdir (Swietochowski, 1995: 169).

14 Temmuz 1969’da AKP 1. Sektereri Abundov’un görevden alınmasıyla birlikte Sovyet yönetiminin daha önceki yönetim ağıyla bir bağlantısı olmayan yeni kişi olarak Haydar Aliyev yerine getirilmiştir. Haydar Aliyev eski KGB ajanı olarak 1945’den sonra Türkiye, Afganistan, İran, Pakistan gibi ülkelerde çeşitli görevler üstlenmiş ve kurum içinde yükselmiştir. 1967 yılında Azerbaycan’da KGB başkanı olarak atanan Aliyev, internasyonalist ve anti-milliyetçi görüşleri nedeniyle yöneticilik pozisyonu için bulunmaz birisi olarak görülmüştür (Suny, 1983: 230). Aliyev 1969’da geldiği görevinde 1982 yılına kadar kalmıştır. Görüntü de milliyetçiliğe karşı olsa da temel pozisyonlara Ruslara yerleştirmemiş ve Azerbaycanlıların ön plana çıkması için çabalamıştır (Swietochowski, 1995: 183).

Haydar Aliyev, birçok alanda Azerbaycan’ı ciddi anlamda geliştirmiştir. Sanayi ve ziraat sektörü canlandırılmış; yeni işyerleri açılarak çok sayıda kişi istihdam edilmiş; su hatları inşa edilmiştir. Ayrıca kültürel alanda ciddi adımlar atmıştır. Sürgünde olan ve Azerbaycan’da önemli yer tutan yazarlar ve aydınları ülkeye yeniden getirtmiş, okuma ve yazma yasaklarını kaldırmıştır. Yapılan bu değişiklik Azerbaycan’a Moskova tarafından yapılan yatırımları azaltmış ve Azerbaycanlılarda milliyetçilik duyguları pekişmeye başlamıştır (Nuriyeva, 2015: 286-288).

1980’li yılların ortalarına gelindiğinde Sovyet toplumu manevi, politik ve ekonomik açıdan buhrana girmiştir. Komünist parti 1985’de ülkeyi iflastan kurtarmak için “hızlandırma konsepti” öne sürmüş ve yeniden kurma hattı belirlemiştir. Halk milletvekilleri ilk defa 1989’da yapılmış ve bu gelişme ile “açıklık” ve “yeniden kurma” politikaları Azerbaycan’da da demokratik hareketin gelişimini hızlandırmıştır. Yeniden

kurma ve açıklık ilkelerinin uygulanmaya başlanması sonrasında Azerbaycan'ın da içinde olduğu birçok ülke bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır ve sonunda 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir (Nuriyeva, 2015: 298-300).

3.2. BAĞIMSIZLIĞIN YENİDEN KAZANILMASI VE DEVLETİN YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ

1980'lerden başlayarak Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi alevlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması da, 1991 yılı sonlarına doğru Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığı kazanmasına sebep olmuştur. Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesinin artması ve daha da genişlenmesi aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin demokrasinin ilk dönemlerini oluşturmaktaydı.

Azerbaycan bağımsızlığını 18 Ekim 1991'de ilan etmiştir. Azerbaycan Yüksek Sovyet'i bağımsızlığın ilanından önce 1991'de Bağımsızlık Bildirisi, 1991'de Ekonomik Bağımsızlık Yasası ve 1989'da Egemenlik Yasasını onaylamıştır (Aslanlı, 2005, s. 17). Ayrıca Azerbaycan parlamentosu olarak da bilinen yüksek Sovyet ulusal ordunun kurulmasına dair kararı 9 Ekim 1991'de vermiştir (Sönmezoğlu, 1999, s. 277).

70 yıl SSCB'nin yönetiminde olan Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra da devletin başında Rusya yanlısı Ayaz Mütellibov vardı. Bu dönemde, halk arasında büyük desteğe sahip olan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) de söz sahibi durumuna gelmişti.

Bu tarihlerde Azerbaycan'ın siyasetinde önemli yeri 1980'li yıllarda Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı olan haksız toprak iddiaları tutmakta idi. Dünyada 'Dağlık Karabağ sorunu' gibi tanınan, fakat bize göre Azerbaycan ait olan topraklarının Ermeniler tarafından işgali olarak nitelenmesi gereken bu sorunun çaresini Mütellibov yönetimi yine de Rusya hükümetinden bekliyordu. "Bunun için Mütellibov, 21 Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)'nin çökmesinin ardından onun devamcısı olarak nitelendirilen Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'ye üyelik için aynı tarihli Almatı Bildirisi'ne imza atmış ve Rusya ağırlıklı politikasına da devam etmiştir. (İsmayılov, 1995, s. 341). Fakat bu üyeliği, muhalefetin etkili olduğu parlamento onaylanmamıştır. Mütellibov her zaman dış politikasında Ruslar ile ilişkilerin çok önemli olduğunu düşünerek buna büyük önem vermiştir. Özellikle Azerbaycan topraklarının Ermenistan

tarafından işgali meselesinin çözümünde bu ülkeden yardım beklemiştir. (Cafersoy, Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye:Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000), 2000, s. 9). “Rusya tarafından bir siyaset izleyen Mütellibov, Azerbaycan ile önemli bağları olan ve iyi ilişkiler içinde olması gerektiğini düşündüğü Türkiye ile de ilişkilerin gelişmesine bir hayli çaba göstermiştir.” (Touraine, 1997, s. 227). 15 Temmuz 1991’de o dönemde Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Azerbaycan’a gelmiştir.

İktidarda olduğu zaman Mütellibov Türkiye ve Rusya ile benzer şekilde İran’la da iyi ilişkiler oluşturmak için çabalamıştır. 1991 yılı sonunda ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiş; Nahçıvan bölgesinde Ermenilerin ambargoları ile ilgili atılım yaparak İran topraklarını Nahçıvan’a bağlantı için kullanma konusunda anlaşma gerçekleştirmiştir (Durdular, 1995, ss. 124-131).

Hocalı Katliamı sonrasında, 6 Mart 1992’de muhalefet tarafından başlatılan ve Mütellibov’un istifasını amaçlayan süreç 8 Mart 1992’de muhalefet adına başarıyla sonuçlanmıştır. Bunun ardından Azerbaycan Cumhuriyeti anayasasına göre yeni cumhurbaşkanlığı seçimlere kadar dönemin Meclis Başkanı olan Yagub Memmedov geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüştür. Memmedov, Rusya ile ilişkilerine özen göstermiş ve Bağımsız Devletler Topluluğu ile sıkı ilişkiler geliştirmek konusuna mesafeli yaklaşmıştır.

Yagub Memmedov, Rusya’nın Azerbaycan’la ilgili stratejilerini değerlendirirken, Ermenistan saldırılarında Ermenistan’ın yanında sürekli Rusya’nın da bulunduğunu hatta bu savaşın Rusya ve Ermenistan’ın Azerbaycanlı insanlara karşı yaptığı bir savaş olduğunu belirtmiştir (Cafersoy, Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye:Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000), 2000, s. 19). Memmedov, Ermenistan’a Rusya’nın ordu kurması için desteklerin her türlüünü verirken, Azerbaycan’ın bu bağlamdaki girişimlerini devamlı durdurmaya çabaladığını belirtmiştir (Aslanlı, 2005, s. 22).

1992 yılının 7 Haziran tarihinde gerçekleştirilen devlet başkanlığı seçimini, seçime katılanların % 59.4’nün oyunu alan AHC Başkanı Elçibey kazanmıştır.

Elçibey’in iktidara gelmesi ile hem Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yapılanmasında hem dış politikasında bir stratejik değişimler yaşandı. Her zaman Atatürk’e hayran olduğunu sık-sık söyleyen ve Azerbaycan’da da bu yüzden bir Türkiye modelini kuracağını belirten

Elçibey, gerçek bir Türk milliyetçisi ideolojik görüşüne sahipti. Bu doğrultuda Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi için AHC iktidarı döneminde stratejik ortaklık oluşturulması politikası uygulanmıştır (Gasimov, 1996, s. 21).

Türkiye'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yapılanmasındaki, aynı zamanda politikasındaki başlıca amaçları AHC'nin tam ve hukuki bağımsızlığını kazanması, olmuştur (Safarov, 1999, s. 15).

Her zaman tam bağımsız devlet olmak istediğini dile getiren AHC, Azerbaycan ve Rusya'yı iki eşit devlet olarak görmüş ve bağımsızlığı için tehdit olmasının karşısını almak için her zaman güvenli ilişkiler kurmak çabasında olmuştur. Ayrıca Elçibey, dış politikaya dair AHC iktidarı ile ilgili görüşlerini belirtirken, ana hedef olarak Rusya'nın siyasi ve askeri etkinlik alanından kurtulmayı amaçladıklarını belirtmiştir (Cafersoy, Eylül 2000, s. 22).

AHC'nin iktidara gelmesi ile Azerbaycan'ın Rusya'nın askeri ve siyasi etkisinden kurtarmak adına bir takım eylemler gerçekleştirmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Azerbaycan'dan Rusya ordusunun çıkarılması;
- Rusya'nın siyasi etkisinde olan BDT'ye üye olmaması;
- Bağımsız devlet olarak, Rusya ile ekonomik ve politik ilişkiler kurması;

Bağımsızlıktan sonraki ve devletin yeniden yapılandırılması sürecinde Elçibey'in Azerbaycan'da temelini koymak istediği ve iki dayak noktası olan ulusal kimlik vardı. İlki tabi ki Azerbaycanlılık olan bu ulusal kimliğin diğeri ise kültürel ve etnik bağlamda Türklük'dü. Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisindeki tüm halkın eşit konuma sahip olması Azerbaycanlılık ile sağlanmaktaydı. Yeni Azerbaycan pasaportlarında artık etkin köken değil sadece vatandaşlık belirtilmesinin planlanması da bu anlayışın bir sonucuydu.

Elçibey bir taraftan Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ ile ilgili sorunu halletmeye çalışırken, bir taraftan da devletin yeniden yapılanma sürecini, iç düzenini sağlamaya gayret göstermiştir. Sovyetler Birliği yönetiminden kalan eski yapı süratle değişiyordu. Fakat devredilen ağır ekonomik ve sosyal sorunlar birçok değişikliğin

gerçekleştirilmesine engel teşkil etmiştir. Ayrıca Latin alfabesine yeniden geçilmesi ve Anayasa’da devlet dilinin Türk dili olarak belirlenmesi de vardır. Azerbaycan’dan Rus ordusu çıkarılmış, Manat ilk milli para olarak tedavüle çıkarılmış ve kullanıma başlanmıştır. Azerbaycan artık birçok milletlerarası kuruma üye olmuş, ülkemiz başta olmak üzere diğer dünya ülkeleriyle diplomatik, kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkilere başlamıştır. Aynı dönemde ayrıca ilk defa tarım ve toprak reformu etkinlikleri gerçekleştirilmiştir, ordu modern hale getirilmiş ve ülkemizle karşılıklı öğrenci transferi ile birlikte Türk Dilinin Azerbaycan’daki eğitimine itibar katılmıştır (Hasanov, Azerbayca’nın Dış Politikası: Avrupa Devletleri ve ABD (1991-1996), 1998, s. 66). Bunların yanı sıra Bakü-Ceyhan petrol boru hattı projesi bu dönemde ilk kez gündeme gelmiş ve Sigortacılık, Bankacılık ve Özelleştirme ile ilgili önemli kanunlar çıkarılarak yürürlüğe sokulmuştur (Aslanlı, 2005, s. 67).

3.3. AZERBAYCAN’DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılması sonucunda söylediğimiz gibi AHC bağımsızlığını ilan etti. Elçibey’in cumhurbaşkanlığı ile birlikte de Azerbaycan’ın demokratikleşme sürecinde ve siyasi alanda önemli değişiklikler meydana gelmişti. Bunlardan biri doğrudan doğruya yeni Azerbaycan cumhuriyetinin kimliğe ilişkin temeliyle, ikincisi ise yine kimlik tanımına bağlı olarak uluslar politikasıyla ilgiliydi. Uluslar politikasına ilişkin düzenleme çoğulcu ve demokrat bir görüş yansıtıyor, kısmen de Lenin döneminin eşitlikçi anlayışını çağırıyordu. Azerbaycanlı halkın siyasi ve kültürel kimliğiyle ilgili olan husus ise bir açıdan bağımsızlıkla birlikte gelen bir radikalliği simgeliyor ama başka bir açıdan da yol siyasi etkileri küçümselemeyecek bir çelişkiye yol açıyordu. (Aslanlı, 2005, s. 67).

“Elçibey’in Azerbaycan için yapmaya çalıştığı en önemli şeylerden biri ulusal kimlik dayanağı idi. Ulusal kimliğin ise iki ana noktası bulunmaktaydı:

- Kültürel/etnik bağlamda Türklük
- Azerbaycanlılık (toprak temelinde vatandaşlık)

Azerbaycanlılık kelimesinin anlamı halkın eşit bir şekilde Azerbaycan cumhuriyeti sınırları içinde vatandaşlık statüsüne sahip olduklarını göstermekteydi. Yeni Azerbaycan

pasaportlarında artık etnik kökenin gösterilmeyecek olması ve sadece vatandaşlık belirtilmesinin planlaması bu anlayışın sonucuydu (Özdoğan, 1994, s. 102).

Elçibey'in cumhurbaşkanlığı sırasında demokratikleşmeye giden süreçte azınlıkların haklarını düzenleyen 16 Eylül 1992 tarihli kanun ise değişik kategorilerde yer alan etnik grupların vatandaşlık statüsünün yansırı özel kültürel hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktaydı (Özdoğan, 1994, s. 103). Ulusal azınlıklar, küçük milliyetler ve etnik gruplar olarak üçe ayrılmış bulunan azınlıklara bu sınıflandırmaya göre çizilmiş bir çerçeve içinde dilini - folklorunu – el sanatlarını geliştirme, kendi dilinde öğrenim görme, yayın yapma, ayrıca dernek kurma hakkı tanınmıştır.

Azerbaycan'ın demokratikleşme sürecinde para birimi ise “manat” olarak tanımlanmıştır.

Haydar Aliyev devlet başkanlığının 1993 seçimlerinde %99'luk bir oy alarak Elçibey'den sonra Devlet başkanı seçilmiştir. İktidara Aliyev'in gelmesi Azerbaycan'ın hem dış hem de içerde zorlu günler geçirdiği döneme denk gelmektedir.

Haydar Aliyev'in demokratikleşme sürecinde çizgisi, kendi devletinin uluslararası kuruluşlarda temsil olunması, diğer ülkelerde direkt diplomatik ilişkiler kurması, içişlerine karışılmaması, sorunlarını güç kullanmadan halletmesi ve tüm ülkelerde barış içinde yaşanması şeklindeydi (Aslanlı, 2005, s. 41). Buna ek olarak Azerbaycan'ın uluslararası ve bölgesel ilişkilerde şu prensiplere dikkat ederek hareket edeceği öne sürülmekteydi:

- ✓ Global problemlerin çözülmesinde ortak etkinliklere katılımında bulunulması;
- ✓ Devletlerin güvenliğini tehdit edecek terör ve diğer öğelere karşı ortak mücadelede bulunulması;
- ✓ Devletlerin kendi kaderlerini saptamasına saygı gösterilmesi ve insan haklarının korunması;
- ✓ Uluslararası hukuk kurallarına uyularak iki taraflı anlaşmalar yapılması;
- ✓ Uluslararası alanda kültürel, toplumsal, ekonomik ve sosyal ilişkilerin karşılıklı ve ortak güvenlik ilkeleri kapsamında geliştirilmesi;
- ✓ Uluslararası hukuk ilkeleri kapsamında devletlerin bağımsızlıklarının tehdit edilmesine ve sınırlarının güç kullanarak değiştirilmesine izin verilmemesi ve bununla alakalı meydana gelen problemlerin barışçıl şekilde çözülmesi;

- ✓ Devletlerin karşılıklı olarak birbirlerinin ekonomik, sosyal ve siyasal gelişme metodlarına, bağımsızlıklarına ve demokratik metodlarla oluşturulmuş kalkınma ilkelerine saygı duyulması (Hasanov, Azerbayca'nın Dış Politikası: Avrupa Devletleri ve ABD (1991-1996), 1998, s. 16).

Haydar Aliyev döneminde de bağımsızlıktan sonra ülkede olan dalgalanmaya rağmen Azerbaycan demokratikleşme sürecinde ciddi adımlar atmıştır. Bu adımlardan birincisi yeni Azerbaycan Anayasası'nın hazırlanmasıdır. Çünkü bir ülkenin demokratikleşmesinde demokratik bir sistemin oluşturulması ve ilk ve en önemli adımı anayasanın hazırlanması oluşturmaktadır.

Hazırlanmasına 1991'de başlanan yeni Azerbaycan anayasası 12 Kasım 1995'de referandum yoluyla kabul edilmiştir. Ülkedeki istikrarsızlık nedeniyle anayasanın hazırlanması bu kadar uzun sürmüştür (Aslanlı, 2005, s. 77).

3.3.1. 1995 Anayasası'nın Demokrasi Açısından Analizi

Azerbaycan cumhuriyeti 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra modern devletlere uyum sağlamak için bir takım alanlarda reformlar gerçekleştirmeye başladı. Bunlarda asıl amaç, Azerbaycan'ın demokratik bir devlet gibi eşit şartlarda davranmasını sağlamaktır. Ancak yetmiş sene süren totaliter rejimin öğelerini ve etkilerini ortadan kaldırmak kolay olmamıştı. Azerbaycan'da bu geçiş döneminde topluluk ilişkilerinin hazırlanması ve düzenlenmesinde bazı problemler meydana gelmiştir. Bunların nedeni gereken alt yapının Azerbaycan'da henüz bulunmayışydı (Aslanlı, 2005, s. 67).

Genel olarak anayasa, bir devletin temel organlarını, kuruluşlarını, bunların işleyiş biçimini belirleyen, en üst düzey yasa olan ve diğer yasalara temelini oluşturan hukuk kurallarının toplamı olarak nitelendirilebilir.

Anayasanın en önemli amacı halkın hukukunu yöneticilerin olası ihlallerine karşı korumaktır, bundan dolayı da anayasa hukuku özünde siyasal bir huktur. Bu duruma göre, bir anayasa ilgili olduğu ülkenin kamu hukukunun bir ölçüde kaynağı sayılabilirse de, özel hukuka kaynaklık edecek kurallar anayasalarda hemen hemen hiç yer almaz (Erdoğan, 2012, s. 4).

Anayasa kavramı şu üç temel anlamıyla açıklanmaktadır.

- ✓ Anayasa anayasal devlet ve anayasalcılık felsefesini, yani devletin sınırlanması fikrini temsil etmektedir;
- ✓ Anayasa bir ülkede mevcut zaman zarfında yaşayan anayasayı, yani belli bir andaki fiili devlet yönetim sistemini belirtmektedir;
- ✓ Anayasa bir ülkedeki üstün hukuk gücünü temsil eden bir metni oluşturmaktadır (Erdoğan, 2012, s. 5).

Haydar Aliyev, 1995 tarihli Anayasanın hazırlanmasında ve meclis tarafından kabulü aşamasında büyük öneme sahiptir. Haydar Aliyev bu aşamada Anayasa Komisyonu düzenledi. Bu Anayasa Komisyonu ise Anayasa üzerinde altı ay çalışmıştı.

Yapılan Anayasa Komisyonu toplantısında Haydar Aliyev, kendisine karşı çıkan muhalefete bile Anayasaya oy vermeleri için seslenmiştir. Böylece meclis seçimleri ile aynı günde yapılan referandumda 12 Kasım 1995 tarihinde Anayasa kabul edildi. Referanduma katılanların %92'i Anayasaya evet dedi.

Artık o dönemin en büyük muhalefet partilerinden olan AHC yapılan seçimlerde oy pusulasının olduğunu ve önceden “hayır” seçeneğinin karalandığını iddia etmişlerdi (Esgerov, 2005, s. 34). Tüm bu tartışmalara rağmen 1995 tarihli Azerbaycan Anayasası yürürlüğe girdi. Aslında Azerbaycan Anayasasının kabul olması ve yürürlüğe girmesi, bağımsızlık yolunda Azerbaycan için önemli role sahipti.

Anayasada, Azerbaycan cumhuriyetinin esas hedeflerinden biri sayılabilecek giriş bölümünde bu hedefler şöyle sıralanmıştır;

- ✓ Dünyadaki diğer milletler ile barış ve dostluk içerisinde yaşama hedefi;
- ✓ Herkesin hak ettiği yaşam düzeyinin sunulması hedefi;
- ✓ Laik bir hukuk devletinin kurulması hedefi;
- ✓ Demokratik bir sistemin garantiye alınması hedefi;
- ✓ Toprak bütünlüğü, egemenlik ve bağımsızlığın korunması hedefi.

3.3.2. Demokratikleşme Süreci Çerçevesinde İnsan Hakları Vurgusu

Sovyetler birliğinin dağılması sonrasında Azerbaycan'da sosyal hayatın birçok alanında, örneğin; insan haklarının korunması, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğünün sağlanması konularında bazı reformların gerçekleştirildiği gösteriyor.

12 Kasım 1995 tarihinde kabul olan Anayasa’da temel hak ve özgürlüklerin ikinci bölümde yer alması buna en büyük örnektir. Anayasanın bireylerin temel özgürlük ve haklarıyla ilgili önemli gördüğü başlıca ilke, her bireyin dünyaya geldiği andan itibaren bu özgürlük ve hakların toplum ve diğer bireyler karşısında yükümlülükler doğurduğu şeklindedir (Efendiyev, 1996, s. 23).

“Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında temel hak ve özgürlükler aşağıdaki gibi sıralanabilir:” (Gözübüyük, 1994, s. 24).

- Koruyucu haklar
- İsteme hakları
- Katılma hakları
- Yaşama hakkı
- Konut dokunulmazlığı hakkı
- Nikah hakkı
- Kültürel haklar
- Şeref ve haysiyetin korunması hakkı
- Serbest toplaşma hakkı
- Seçim hakkı
- Örgütlenme hakkı
- Fikri haklar
- Tatil hakkı
- Eşitlik hakkı
- Dinlenme hakkı
- Ana dilinden kullanım hakkı
- Fikir ve söz özgürlüğü hakkı
- Vicdan özgürlüğü hakkı

Koruyucu haklar insanları devlete ve topluma karşı koruyan haklara deniyor.

İsteme hakları bireyin devletten ve toplumdan isteyebileceği hakları ifade etmektedir. Bu kategoriye vatandaş ve insan özgürlük ve haklarının sağlanması, siyasi sığınma hakkı, eğitim hakkı, hukuki yardım alma hakkı, serbest teşebbüs hakkı, konut hakkı, mülkiyet hakkı, çalışma hakkı ve sosyal güvence hakkı gibi haklar gitmektedir.

Katılma hakları bireyin siyasi gücün kullanılmasına katılımına olanak tanıyan hakları ifade etmektedir. Vatandaşlık hakkı, birleşme hakkı, dilekçe hakkı ve siyasi yaşama katılma hakkı ve diğerleri bunlardandır (Kazımlı, 2004, s. 125).

Her bir birey mahkeme ve kanun karşısında eşittir. Kadın ve erkek eşit özgürlük ve haklara sahiptirler. Devlet insanların cinsiyetine, dinine, diline, mal varlığına ve sosyal kurumlara üye oluşuna bakmaksızın, tüm bireylerin özgürlük ve haklarına güvence sunmaktadır. Anayasaya göre, her bir birey sadece yasal yollarla kendi hak ve özgürlüğünü korumakta serbesttir.

Yaşama hakkı Anayasanın 27. maddesinde düzenlenmiştir. *“Devlete silahlı saldırı zamanı karşı tarafın askerlerini öldürmek, mahkeme hükmünü uygulamak ve yasayla belirlenmiş diğer haller haricinde herkesin yaşama hakkı dokunulmazdır”* (Kazımlı, 2004, s. 126).

Her bir bireyin özgürlük hakkı var ve özgürlük hakkı sadece kanunla sınırlandırılabilir. Azerbaycan Cumhuriyetinde yasal yollarla bulunan herkes, özgürce dolaşabilir, ülkeden çıkabilir, ikamet yerlerini değiştirebilir. Her bir Azerbaycan vatandaşı hiç bir engel görmeden vatanına dönebilir (Aleskerov, 1998, s. 21).

Her bir Azerbaycan vatandaşının güvenli koşullarda yaşama hukuku vardır. Anayasanın 31. maddesine göre, sadece kanunla belirlenmiş durumlar hariç, bireyin mülkiyetine, cismine, manevi değerlerine, yaşamına saldırmak yasaktır. Kişinin özel yaşamı da sadece yasayla belirlenmiş haller dışında tartışılabilir. *“Bir bireyin özel yaşamı hakkında bilgi biriktirilmesi sadece kendi rızasının olması lazım. Kişinin telefon konuşmaları, yazışmaları ve diğer araçlarda bulunan bilgilerinin sırrı sadece kişiye aittir. Devletin sunduğu bu garanti sadece kanuni nedenlerle bağlı olarak sınırlı tutulabilir* (Anayasa m.32, 1998: 21).

Her bir bireyin konut dokunulmazlığı hakkı var. SSCB döneminde devletin özel hayatın her alanına müdahale edebildiği durumun aksine bağımsızlık döneminde insanlara konut dokunulmazlığı hakkının verilmesi oldukça önemlidir (Şıhaliyev & Ahmedov, 1997, s. 13) .

Nikah hakkının düzenlenmesi Anayasanın 34. maddesidir. Her bir bireyin kanunun belirlediği sınır yaşına geldikten sonra, aile kurmaya hakkı var. Bilindiği üzere nikah iki tarafın da rızasıyla kurulur. Hiç bir birey nikaha zorlanamaz. Yasa önünde karı ve koca eşittir. Çocukluk, babalık, annelik kanun ile garanti altına alınmıştır.

Anne ve babanın borcu, çocuklara özen göstermek, onları toplum için yararlı bireyler olarak büyütmektir. Evlatların borcu da anne ve babaya saygılı olmaktır.

Anayasanın 40. maddesinde kültürel haklara yer verilmiştir. Buna göre her bir kişinin servetlerden, kültür kuruluşlarından faydalanma ve kültürel hayata katılma hakkı ve hukuku vardır. Anayasa manevi, kültürel ve tarihi mirasları korumayı, özen göstermeyi ve onlara saygı göstermeyi mecburi kılmaktadır (Kazımlı, 2004, s. 129).

Şeref ve haysiyetin korunmasına ilişkin madde, Anayasanın 46. maddesinde yer almaktadır. Devlet tarafından kişinin şeref ve haysiyeti korunma hakkına sahiptir.

Vicdan özgürlüğüne hem SSCB döneminde hem de 1995 tarihinde kabul olan Anayasada yer verilmiştir. Her bir bireyin vicdan özgürlüğü hakkı vardır. Birey dine olan yaklaşımını özgürce söyleyebilir. Anayasa her bir vatandaşa dini görüşlerini yayınlamak ve açıklamak hakkı tanımıştır. Dini törenler serbest yapılabilir, ancak bu törenler kamuya ve ahlaki değerlere aykırı olmamalıdır.

Herhangi bir insan mensup olduğu milliyete göre takip edilemez. Yurttaşların kendi ana dillerinden faydalanma hakları bulunmakta ve onların bu haklardan men edilmesi kabul edilememektedir. Her bir kişinin ifade ve düşünce özgürlüğü bulunmakta ve inanç ve düşüncesinden dolayı hiç kimse tutuklanamamaktadır.

Örgütlenme hakkı Anayasanın 58. maddesinde düzenlenmektedir. Her bir birey, sendika, siyasal parti ya da benzer toplumsal kurumlar kurabilir veya mevcut olan siyasi parti ve sendikalara katılabilir. Hiç kimse herhangi bir örgüte üye olmak için zorlanamaz.

Her bir birey, kendi yeteneğine göre, kendine serbestçe işyeri ve meslek seçebilir. Hiçbir birey güç kullanarak ve isteği dışında çalıştırılmaz. Birey kendi iradesine bakılmaksızın iş sözleşmelerine mecbur bırakılamaz. Devlet bu hakkı güvenceye almakla refah devleti olduğunu, adaletli ve sosyal olduğunu beyan etmiştir.

3.4. AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

18 May 1992'de bir halk hareketi ile iktidara gelen Halk Cephesi 6 Haziran tarihinde Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesiyle gücünü daha da arttırmış görünüyordu. Yeni hükümet bir taraftan dışa açılma ve ekonomide liberalleşme, öte taraftan da demokratik prensipler üstüne kurulu yeni bir devlet olma amacına dair ilerlemeye çalışıyordu. Rusya ile olan bağımlılık ilişkileri azaltılmaya çalışırken ülkenin Ermenistan'la savaş içinde bulunması ekonomik sorunları da zorlaştırıyordu.

İlk bakışta, uzun yıllar süren otoriter bir rejimden sonra iktidarın el değiştirmesi, bağımsız devlet statüsünün elde edilmesi ile gelen özgürlük ortamı çarpıcıydı. Ancak, demokratik bir geleneğin bulunmadığı bu ülkede insanlar adeta zincirlerinden kurtulmuş gibiydi. Savaş hali olmasına karşın muhalefet iktidara en sert eleştirileri yöneltiyordu (1994: 109).

Demokratikleşme sürecinde Azerbaycan'da sorunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Sosyo – ekonomik politikalar, devletin ekonomideki rolü ve ilgili yaklaşımlar;
- Meşruluk sorunu, ülkenin hangi ilkeler temelinde ve nasıl yöneleceğine dair farklı yaklaşımlar;
- Etnik – kültürel sorun, yeni merkezi kumaya çalışan çoğunluk kültürün temsilcilerine karşı azınlık kültürlerin direnişi ve bu amaçla örgütlenmesi;
- Dış politika meselesi, hangi ülkelere öncelik verilmesi gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar;
- Dinin devlet ve toplum yaşamındaki rolü ve ilgili farklı yaklaşımlar

Bunların yanı sıra demokratikleşme sürecine engel olan nedenlerden bir diğeri ülkede otoriter rejimin olduğu da düşünülmektedir.

Azerbaycan'da Halk Cephesi Hükümetinin siyasal kurumsallaşmaya yönelik ilk icraatlarından biri Siyasal Partiler Kanunu'nun çıkarılması olmuştur. Kanun kapsamında belli sayıda bölgede örgütlenme mecburiyeti olmaksızın on bin üyesi olan bir siyasi partinin Adalet Bakanlığı'na başvurması ve izin alması gerekmektedir (Gözübüyük, 1994, s. 111). Kanun ile yapılan diğer önemli sınırlama ise milli çatışmaya yol açmama

şartıdır. Bu sebeple Adalet Bakanlığı etnik azınlıkların kurduğu siyasi partilere izin vermemiştir.

Ocak 1993'te Azerbaycan'da resmen kurulmuş olan 22 parti ve izin verilmemiş azınlık partileri vardı.

Azerbaycan'da esas önemli sorun temel meselelerde siyasal kadrolar arasında önemli görüş ayrılıkları bulunmasıydı. Bu ayrılıklar iktidarın 'meşru' sayılmamasına kadar gidiyordu. Bir başka deyişle ekonomide ve siyasette yeniden yapılanma doğrultusunda önemli dönüşümleri gerçekleştirmeye çalışan iktidara sağlanan destek azdı. Bu sorun yeni devletin temellerini kuracak yeni bir Anayasa'nın bir türlü yapılanmamasında önemli bir rol oynamıştır (Abdullazade, 2014, s. 67).

1993 başlarında Azerbaycan'da olan meşruluk sorunu, seçimlerin sürekli ertelenmesiyle bir krize dönüştü ve Haziran ayında Suret Hüseyinov yönetimindeki askeri birliklerin Gence'de başlattıkları askeri isyan Halk Cephesi iktidarının devrilmesi ile sonuçlandı.

Darbeden sonra bir yıl geçmesine rağmen, Ermenistan'la Dağlık Karabağ savaşı ve ekonomik sıkıntılar sürüyordu. Dağlık Karabağ meselesi ve savaşı, Azerbaycan'ın yalnızca ekonomisini mahvetmekle, demokratikleşmesini engellemekle kalmamış esaretinden daha yeni kurtulduğu Rusya ile ilişkilerini Rusya lehine yeniden belirlemiş, Türkiye ile ilişkilerinde de kilit unsur olmuştur (Gözübüyük, 1994, s. 250).

Rusya AHC iktidarı döneminde devamlı olarak Ermenistan'ın da Azerbaycan'a yönelik işgalci politikasını aslında kendi tarafına da çekmeği başarmıştır. Bu bağlamda da Rus Ordusu'nun 366. Alayı 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı işgaline ve orada gerçekleşen zulme aktif olarak katılmıştır (Sultanov, 1995, s. 158).

Soykırımın ardından Azerbaycan'da Rus Ordusunun öncelikli olarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) coğrafyasından çıkmasına yönelik taleplerde bulunmuş ve Rus askeri birlikleri Ermenistan'a yerleşme gerekçesi ile bölgedeki üslerini boşaltarak bölgeden Laçın koridorunu kullanarak Ermenistan'a yerleşme gerekçesiyle bölgeden uzaklaştırılan Ermenilerle beraber 1992'de Laçın'ın ve Şuşa'nın işgaline katılmıştır (Yunusov, 1993, s. 89).

Bu olaylar cevapsız kalmadı ve cevap olarak Azerbaycan’da bir hareketlilik başladı. Başta başkent Bakü olmakla tüm kentlerde ve diğer yerleşim birimlerinde Ermenilere yönelik tepkiler git gide daha da güçlenmiştir.

3.4.1. Düşüncede ve Gerçeklikte Bağımsızlığın Anlamı

Gorbaçov’un 1985 tarihinde başlattığı Perestroyka ve Glasnost politikaları sonucunda SSCB’de çözülme başlamış ve sonuçta SSCB dağılmıştır. Ve SSCB’nin dağılmasıyla birlikte birçok ülke bağımsızlığını ilan etmiş, bunlardan biri de Azerbaycan idi. Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra da diğer ülkeler tarafından tanınmıştır.

Bağımsızlık kazanıldıktan sonra ortaya çıkan tartışmalardan biri de, bağımsızlık SSCB’nin dağılmasıyla kendiliğinden ortaya çıkan bir sonuç mu? Yoksa toplum mücadele ettikten sonra kazanılan bir hak mı? olduğu konusu üzerinde tartışmalar olmuştur. Bazı araştırmacılara göre, bağımsızlık konusunda halkın pasif olduğunu ve diğer cumhuriyetler gibi Azerbaycan’a bağımsızlık verildiği görüşünü savunmuşlardır. Ermenistan’ın özellikle Dağlık Karabağ savaşın kazanması ve toprakların %20’si işgal altında olması bu düşüncüyü savunanları haklı çıkarmıştır (Tağıyev, 2004, s. 131). Çünkü eğer bağımsızlık halk tarafından silahlı mücadeleyle kazanılsaydı, o zaman Ermenilerle savaşı da kazanır ve bağımsızlığın bekçisi görevini üstlenmiş olurdu.

Azerbaycan’da ileri düşünür insanların ve aydınların demokratikleşme sürecine katkıları ve toplumu aydınlatmadaki isteksizliği ülkede özel sektörün gelişmemesi ile açıklanmıştır. Ve böylece devlete ekonomik olarak bağlı olan aydınlar, bu konumlarını kaybetmemek için kendi düşüncelerini ifade etmekten çekinmişlerdi. Bu durumun düzeltilmesi için ise tek bir çare vardı, o da aydınların devletten asılılığının ortadan kaldırılması ve insan yaşamı için gerekli sosyo–ekonomik durumun yaratılması gerekmiştir. Tağıyev’e göre, aydın kesimin önemli kısmını oluşturan üniversite öğretim görevlileri veya öğretmenlerin kendi konumları itibariyle öğrencilerden sınavı geçme karşılığında ödeme talep etmeleri, artık bu insanlar için bağımsızlığın hiçbir anlam taşımadığını ortaya koymuştur (Tağıyev, 2004, s. 133).

Gelir dağılımındaki eşitsizlik iki farklı toplumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan biri pahalı evlerde, villalarda yaşayan, pahalı, en son model araba kullanan ve hiçbir işle uğraşmayan toplum, diğeri ise çok kötü konumda yaşayan, gece konu evleri olan ve zorluklar içinde yaşayan bir toplum. Bu etken de demokrasi için kötü bir örnek olmuştur. İş bu hali alınca da artık vatandaşın bilincinde demokrasi anlamı farklı bir biçimde negatif etki yapmıştır. Ülkede işsizliğin artması sonucunda vatandaşlar diğerk ülkelerde çalışmak zorunda kalıyorlar. Özellikle Rusya’da iki milyondan fazla Azerbaycanlının çalışması buna en büyük örnektir. Çalıştıkları ülkede ise hiçbir haklarının olmaması, aşağılanmaları (Ruslar onlara kötü siyahlar diyorlar), öldürülmeleri, hapse atılmaları insanların aklında demokrasinin nasıl bir anlamı olduğunu hala düşündürmektedir. Kapitalist ekonominin yeni iş kanunlarına alışamayan toplum, daha az çaba gerektiren işlere yönelip çalışmış bu durum ise ileride oluşabilecek sosyal buhran için zemin hazırlamıştır.

Diğerk önemli bir sosyal sorun ise genç kuşakların gelişimi yolunda önemli bir problem olan ve sosyalizmden Azerbaycan’a miras kalmış ‘kuşaklar çatışması’nın ülkede hala varlığını koruması olmuştur. SSCB zamanının eski komünistleri devlet işlerinde, yerli veya yabancı birçok şirketlerde kendi pozisyonunu korurken, boşalan ve yeni açılan iş yerlerine kendi tanıklarını, yakınlarını yerleştirerek rüşvetin ülkede yayılmasına ön ayak olmuşlardı. Bu olumsuzluklar karşısında ise, vatandaş, birey toplumsal olaylarda ilgisiz kalmış, demokrasi, insan hakları kavramları sadece onlar için kavram olarak anlamını sürdürmüştür.

3.4.2. Azeri Milli Karakteri

Bağımsızlık sonrası Azeri milli mantalitesi halkın felsefi edebiyatında ve siyasi – toplumsal düşüncesinde en çok ilgi çeken problemlerden birisi olmuştur. Özellikle demokratikleşme sürecinde karşılaşılan zorlukların açıklanmasında milli mantalite kavramı önemli bir referans oluşturmuştur.

Mantalite sözü Latince ‘mens’ sözcüğünden geliyor. Anlamı ise düşünce tarzı demektir. Mantalite dedikte ilk akla gelen, ‘her bir bireyin veya toplumun bir konu hakkında düşünmek, o konuları kabul edeceği veya düşüneneceği tarzı’ olmaktadır. Tağıyev’e göre,

mantalite toplumun veya her bir bireyin manevi gelişim seviyesi, entelektüel seviyesi, hayat tarzı, adet ve ananeleri, diğer dünya milletlerine karşı hal ve tavır, düşüncesi, dünyayı kavrama ve kabul etme seviyesidir (Tağıyev, 2004, s. 139).

Milli Mantalitenin gelişmesi önce kendini milletin fikir ve görüşlerinde, daha sonra ise onun milli ideolojisinde göstermektedir. Demokratik toplumlarda düşünce plüralizmi hakim olduğu için milli ideolojiye ihtiyaç duyulmamaktadır. Totaliter ve otoriter sistemlerde, geçiş dönemi aşamalarında ve diğer birçok hallerde devlet tarafından desteklenen herhangi bir ideolojik görüş milli ideoloji olarak kabul edilebilir (Ağacanova, 2008, s. 110). Böylece de mantalite karaktere dönüşerek liberal, demokratik, totaliter, proleter, devrimci ve evrimci niteliklere bölünebilir (Ağacanova, 2008, s. 115). Bu anlamda da mantalite siyasi kültürle ve siyasi düşünce ile iç içe geçmiş olmaktadır.

Daima bir birleriyle ilişki içerisinde olan siyaset ve milli mantalite kavramlarıdır. Özellikle de bağımsızlığa ulaşmak için başvurulan yöntemler toplumun mantalitesiyle yakın ilişki içerisinde olmuştur. Eğer bir toplumun kültürü, siyasi olaylara tepkisi, olaylara karşı düşüncesi çok etkiliyse, o toplum bağımsızlık mücadelesinde genellikle başarılı olmuştur. Azerbaycan'da toplumun olan siyasi olaylara karşı tepkisizliği, siyasal düşüncesi, siyasal kültürü o kadar da yüksek olmadığı için, Ermeni saldırıları, işsizlik, sosyal dayanın olmaması, iktidar için yapılan mücadeleler, yasa dışı haller, yerlilik, 20. Yüzyıl'ın sonunda Azerbaycan halkının milli mantalitesini önemli bir şekilde etkilemiştir.

Dünya ülkelerinin halklarının mantalitesi gibi Azerbaycan halkının da mantalitesi kendi içinde zıtlıklar yaşamıştır. Bir taraftan, bağımsızlığa meyilli, milli vatanseverlik hisleri, diğer taraftan ise konservatizm ve eski kurallara bağlılık, dine ve eski ananelere bağlılık, totalitarizm ve otoriterizme rağbet, başkalarının egemenliği altında yaşamaya alışmak, iyi bir yaşam tarzı istemek, fakat bu yaşam tarzına ulaşmak için kendine bir yol seçememek, şeref ve namus hissini dar çerçevede kendi evinin sınırları içinde anlamak, bunu geniş çerçevede kabullenerek milli ve dini sınırlar içinde anlayamamak gibi etkenler, Azerbaycan milli mantalitesinde ön plana çıkan çelişkiler olmuştur. Ve bu çelişkiler de demokratikleşme sürecine özgü birçok problemin, sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

3.5. AZERBAIJAN’DA SİYASİ KÜLTÜR VE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Kültür kavramından bahsedildiğinde, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yönetimden söz edilmiş olunmaktadır. Töreler ve yaşam tarzları, sanat ve bilim, din ve felsefe gibi birbirinden farklı çok sayıdaki şeyin ve bir çağın nesnel tinin yalnızca kültür kavramı kullanılarak özetlenebilmesi, en baştan organize eden, ölçüp biçen, taksim eden ve yukarıdan bakarak bir araya toplayan bu idari bakışı açıklamaktadır (Theodor, 2011, s. 121). Kültürün bu kendine has kullanışı Kant ile başlamakta; kavram Almanya’da uygarlık kelimesi ile eş kabul edilerek ortaya çıkmış bir olguyu oluşturmuştur. Kendi başına bir kavram olarak kabul edilmesi 19. yüzyıla tekabül etmiş ve Spengler sayesinde bir slogan halini almıştır (Theodor, 2011, s. 121).

Azerbaycan’da siyasi kültürün biçimlenmesi farklı tarihi gelişim ve değerler sisteminin benimsenmesi sonucunda olmuştur. Bunlardan en önemlisi 20. Yüzyıl’dan başlayarak oluşan kültürel gelişim olmuştur. SSCB döneminden başlayan milli – bağımsızlık hareketi artık Azeri toplumunun siyasi kültürünün oluşmasında önemli role sahiptir. Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, kurumların, siyasi partilerin ortaya çıkması, Anayasanın kabul edilmesi siyasi kültürün gelişmesinde önemli rol oynayan diğer bir olumlu hadisedir. Azerbaycan’da siyasi kültürün oluşmasında diğer bir önemli etken ise Dağlık Karabağ savaşı sorunuyla birlikte Ermeni – Azeri çatışmasının başlaması olmuştur.

Siyasi kültürün en önemli öğelerinden biri de demokrasi kültürüdür. Şöyle söylersek, demokrasi kültürü toplumsal bilincin tüm elemanlarını kendinde birleştirmektedir.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan’da demokrasi kültürünün üzerinde daha çok durulmuştur. Siyasi kültürün 70 yıllık Sovyet yönetiminden sonra da toplum tarafından devam ettirilmesi artık devletin bazı önlemler almasına neden olmuştur. Demokrasi kültürünün oluşmasından en önemli etken ise şunlardır:

- Demokratik seçki sisteminin kabulü
- Belediye, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri

- Anayasanın kabulü

Toplumun siyasi kültüründe artık çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni ise eski gelenekçi yapı ile beraber, çağdaş tipli batı değerler sisteminin ortaya çıkmasından kaynaklanıyordu.

SSCB'deki gelişmelere paralel olarak Azerbaycan'da da ekonomik kültürel ve siyasi alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ülkedeki okuryazar oranı %100 yükselmiş, Azerbaycan SSCB'nin 'petrol akademisi' olarak ün yapmış, köylü toplumu olan Azerbaycan toplumu şehirleşmenin de etkisiyle bu yapısını değiştirmiştir.

Diğer ülkelerde de olduğu gibi Sovyet yönetimi Azerbaycan'ında Bilimler Akademisi bilimin siyasal kültürel açıdan yönlendirilmesinde önemli bir rol oynuyordu, üniversiteler ise akademilerin rehberliğinde yüksek eğitimin yönlendirilmesinden sorumluydu. Daha birkaç yıl önce 20.000 çalışanı bulunan Azerbaycan Bilimler Akademisi mali zorunluluktan dolayı 11.000'e indirilmiştir. Ayrıca, 60 yaşın üzerinde bilim adamlarının yüksek mevkilere seçilmemesi için bir kanun geçirilmiştir (Gözübüyük, 1994, s. 154). Azerbaycan'daki Akademi yöneticileri, akademinin işlevinin farklı olduğunu, akademi üyelerinin üniversite profesörlerinden çok daha fazla araştırmaya vakit ayırabileceklerini, dolayısıyla akademinin yaşatılması gerektiğini savunmuşlardı.

Bağımsızlıktan sonra Elçibey döneminde 16 Eylül 1992 tarihinde verdiği kararıyla ulusal azınlıkların dil ve kültürünün güçlendirilmesi yolunda bir bildiri yayınlanmıştır. Bu kararnamenin özellikle eğitim alanında Sovyet rejiminin olumlu özelliklerini devam ettirmesi dikkati çekmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Azerbaycan'daki bu alt – kültürlerin edebiyatlarını öğrenebilmeleri için, orta dereceli okulların açılmasını teşvik etmesi ve olanaklar yaratması gerektiği karara bağlanmıştır. Ayrıca çeşitli şehirlerde bulunan Azerbaycan dil ve edebiyatı, eski diller, Kafkas araştırmaları ile ilgili bölümlerin de Sümerler, Elamlar, Albanlar, Sakalar, Hunlar, Hazerler konularında personel yetiştirilmesi karara bağlanmıştır.

1993 başındaki bu hızlı değişim hedefleri karşısında ise muhalefetin başlıca liderlerinden olan Etibar Memmedov, Eğitim Bakanlığı'nın kendi politikalarını uygulamaya çalışmakta aceleci davrandığını zira henüz yeterli bir kadroya sahip bulunulmadığını belirtiyordu. Eğitim politikasına yöneltilen eleştiriler içinde dil ve alfabe konularındaki

‘aceleci kararlar’ daha çok dile getiriliyordu. Din okullarının açılması Azerbaycan’da yeni eğitim sisteminde bir eleştiri konusu olarak görülmüyor ancak İran’ın bu yöndeki çabalarından rahatsız olduğunu belirtiyordu.

3.6. ÇEŞİTLİ AKTÖRLERİN AZERBAYCAN’DAKİ DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazansa da bir takım çeşitli aktörler tarafından sorunlarla yüzleşti. Bunların en başlıcası Ermenilerin Azerbaycan’a karşı ireli sürdüğü toprak iddiaları ve bunun yanısıra Rusya’nın Ermenistan’a yardım etmesi idi. Hal böyle olunca da artık Azerbaycan demokratikleşme yolunda kendinden emin adımlar atamıyordu.

1980’lere doğru yaklaşması artık SSCB’nin de çöküşe geçmesi demekti. Ve bu dönemlerde bazı SSCB cumhuriyetleri birbirlerine yönelik toprak iddialarında bulunuyorlardı. Bu iddialardan biri de Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarının bir kısmını, Azerbaycan içerisindeki eski DKÖB’ni, kendisine birleştirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

1987 yılı sonları 1988 yılında Moskova’da başlayan mitinglerde eski DKÖB’nin Ermenistan’a birleştirilmesiyle uğraşan Ermeniler, beklenmedik bir Rusya desteğiyle karşılaştılar. Rusya’nın hoşgörüsünden etkilenen Ermeniler, artık mitinglerini Ermenistan başkenti Erivan’da yapmaya başladılar. Maksat 1905, 1918 – 1920, 1948 – 1953’de olduğu gibi burada yaşayan son Azerbaycan Türklerini ülkeden kovarak monoetnik devlet oluşturmak şeklinde olmuştur. Çünkü burada Azerbaycan Türklerinin bulunması onların gelecekte Ermenistan içerisinde, Ermenilerin Azerbaycan’da yaptıklarına benzer şekilde, yaşadıkları topraklarda bağımsızlıklarını ilan etme tehlikesi yaratabilirdi (Esgerov, 2005, s. 43). Bu nedenle Ermenistan’daki Azerbaycan Türklerinin bir kısmı öldürülmüş, geri kalanı şiddet ve baskı uygulanarak göç etmek zorunda bırakılmıştır. 1988’in sonlarına gelindiğinde Ermenistan’daki Azerbaycan Türklerinin tamamı ülkeden çıkarılmıştı. Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılarda kısa sürede yaklaşık 250 kişi

öldürülmüştü. Sonuç itibariyle iki yüz bine yakın Azerbaycan Türkü Ermenistan'ı terk etmek zorunda bırakılmıştır.

Tüm bu olanlar Azerbaycan'ın demokratikleşme yönünde en büyük etkenlerden biriydi. Diğer faktör ise Rusya'nın da Ermenilerin işgalci yönünde Azerbaycan'a saldırmasında Ermenilere yardım etmesi idi. Yani, Rusya Azerbaycan tarafında değil, Ermenistan tarafında olduğunu o dönem yaptıkları ile açık bir şekilde göstermiştir.

AHC iktidarının en temel amaçlarından biri Azerbaycan'ı Rusya'nın gözünde eşit haklara sahip bir devlet konumuna getirmekten ibaret idi. Ve amaçlarından diğeri Rusya ile eşit düzeyli anlaşmalar imzalamak olmuştur. Azerbaycan birçok kere bu tür anlaşmaların imzalanmasına çalışsa da, Rusya'nın buna yanaşmadığı dikkat çekmiştir.

Elçibey'in 12 Ekim 1992 tarihinde Moskova'ya gitmesi, Rusya ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkilerinde mühim bir yere sahipti. Moskova'da gerçekleşen Elçibey – Yeltsin görüşmesi aslında iki ülke arasında oldukça önemliydi ve bu esnada “Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması” imzalanmıştır.

Anlaşma gereğince, Rusya ve Azerbaycan birbirlerinin bağımsızlığına ve içişlerine müdahale etmeden, sınırların değiştirilmezliğine, toprak bütünlüğüne, zor kullanma ve kullanmama tehdidini savurmama, insan temel özgürlük ve haklarına dair sorumluluklara uyumlu davranarak milletlerarası normlar kapsamında ilişkilerini ileriye götürecekleri sözü vermişlerdir.

15 Haziran 1993 tarihinde Haydar Aliyev'in devlet başkanı seçildikten sonra, Aliyev olayları denetiminde tutmaktan dolayı ilk olarak Albay Hüseyinov ismindeki Rus yanlısı darbeciyi kendisinin sıkı kontrolüne tabi tutarak başbakanlık görevine atamıştır (İsmayılov, 1995, s. 348). Haydar Aliyev iktidara geldiği dönemde ise yine Azerbaycan'ın demokratikleşmesinde en büyük etken ve sorun olan Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesiydi.

4. BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZERBAYCAN'DAKİ DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

4.1. AZERBAYCAN VE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

1990'ların başlarında Güney Kafkasya Avrupa Birliği'nin (AB) gündeminde o kadar da büyük bir yere sahip değildi. SSCB'nin çöküşü, Soğuk Savaş'ın bitmesi uluslararası arenada bir sıra değişimlere neden olması ve AB'nin kendi için belirlediği öncelikler o zaman için geniş çaplı politikaya da engel olmuştur. Bu bağlamda Avrupa'nın ilk önceliği hem kültürel bakımdan hem de coğrafi bakımdan yakın olduğu Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri ile olan ilişkileriydi. Yugoslavya'nın çökmesi, Varşova paktının dağılması vb. gibi olayların yaşaması bu yıla tesadüf etmekteydi. Bunlardan dolayı da AB bölgeye yönelik geniş kapsamlı politika geliştirmemiştir. Lakin, Azerbaycan AB üyesi olan ülkeler ile tek tek ilişkileri olmuştur.

SSCB'nin çökmesinin ardından AB, 1991 yılı sonunda Azerbaycan'a yardım etmeye başlamıştır (Hasanov, 1997, s. 96). Ve böylelikle Avrupa Birliği 31 Aralık 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyetini resmen egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul etmiştir. Azerbaycan ile diplomatik ilişkileri ise AB, 10 Ağustos 1992 tarihinden başlayarak kurmuştur (Hemidov, 2007, s. 142). Güney Kafkasya'ya dahil olan Azerbaycan, AB ile ikili ilişkiler çerçevesinde yürüyor ve AB'nin bu bağlamda Güney Kafkasya'da iki temel politikası vardı:

- Bağımsızlıklarını yeni ilan etmiş ülkelerin bağımsızlığını devam ettirmesi
- Pazar ekonomisi ve demokrasiye sosyalist sistemi bırakarak geçiş yapılması

Bu bağlamda da, bu ülkelere mali ve teknik yardım amacı ile uygulamalar yapılmıştır (Ağacan, 2007, s. 44).

İlk zamanlarda, TACİS (Technical Assistance to the Commonwealth of the Independent States – BDT Ülkelerine Teknik Yardım) programı, Azerbaycan ve AB ilişkilerinde ilk ve önemli araçlardan idi. Bu programın desteği ile teknik yardım olsun yiyecek yardımı

olsun, aynı zamanda maliyeti düşük olan ilaç ve ziraat ürünlerin sağlanması gibi yardımları içeriyordu.

“Bu programla Azerbaycan’a tamı tamına 1993 – 2001 tarihleri arasında 72,5 milyon ECU’luk bir yardım yapılmıştır” (The EU’s Relations with Azerbaijan http://europa.eu.int/comm/external_relations/azerbaijan/intro 21.06.2003).

Azerbaycan’la bağlantılı bölümünde TACİS programı, işbirliğinde bu üç temel yönüne ağırlık veriliyordu:

- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi
- Özel sektör
- Altyapı

TACİS programı birçok projelere, programlara da mali yardımda bulunmuştur. Bu finansal destek, Yoksulluğun Azaltılması Ulusal Programı kapsamında da verilmiştir. Bu programın ana amaçlarından biri isminden de belli olduğu gibi yoksulluğun azaltılması ve maliye politikalarında yeni adımların atılması idi. Bu uygulamaların yapılması da TACİS programının yükümlüklerindeydi. Azerbaycan’ın bu alanda TACİS, Ulusal koordinatörü, Ekonomik Kalkınma Bakanlığıdır

Genel olarak TACİS aşağıdaki üç alanda yatırım yapıyordu:

- Mülteci ve zorunlu göçmenlere yiyecek yardımı
- Enerji projeleri, ulaşım, nükleer ve gıda güvenliği, altyapı reformları
- Savaş sonucu hasar görmüş bazı bölgelerin onarımı

Tüm bunlarla birlikte Azerbaycan’da petrol dışı sektörün gelişmesini ve farklı bölgelerin ekonomik gelişmesini sağlamak amacıyla bir sıra devlet programlarını söylemek mümkündür. Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Ekonomik gelişim ve yoksullukla mücadeleyle dair devlet programı (2003 – 2005)
- Turizmin gelişimi devlet programı (2002 – 2005)
- Farklı bölgelerin sosyo – ekonomik gelişimi (2004 – 2008)
- Bilişim teknolojilerinin gelişmesine dair devlet programı (2003 – 2012)

AB, TACİS ve buna benzer programların aracılığıyla Azerbaycan’a 1991 – 2006 yılları arasında 409.16 milyon Euro yardımında bulunmuştur (Azerbaijan-ENP country report 2005, 22.04.2015). Azerbaycan’a AB tarafından verilen destek ve yardımların alanlara göre dağılışı aşağıda verilen tablodaki gibidir

Tablo 1. AB’nin Azerbaycan’a Yaptığı Yardımlar

1991 – 2006	Toplam (milyon euro)
Olağanüstü insani yardımlar	9.5
Gıda yardımı	65.7
Rehabilitasyon	18.37
Olağanüstü finansal yardımlar	30.00
Gıda güvenliği	77.00
İnsani yardımlar	92.09
TACİS ulusal dağılımlar	116.5
Toplam	409.16

Kaynak: Commision Staff Working Paper, SEC (2005) 286/3,Brussels, 2.3.2005 (21.04.2015)

Lüksemburg’da AB ve Azerbaycan arasında ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin olarak 22 Nisan 1996 yılında bir anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan bu Anlaşma 22 Haziran 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşmaya göre bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun kurulmasındaki amaç AB ve Azerbaycan arasında devamlı görüşmelerin gerçekleştirilmesi ve ilişkilerin yönlendirilmesi idi. Bu komisyonun ilk toplantısı ise 12 Ekim 1999 yılında gerçekleştirilmiş, ikinci toplantı ise Ekim 2000 tarihinde yapılmıştır.

AB tarafından diğer uygulanan en büyük ikinci program ise “TRACECA (Transport Corridor Europe – Caucasus – Asia / Avrupa – Kafkasya – Asya Ulaştırma Koridoru)”

programı olmuştur. Bu programda devletlerin ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarına destek verilerek bu devletlerin ulaşım yollarını kullanarak dünya ve Avrupa pazarlarında yer alma kapasitelerini artırmak ve üye olan devletler arasında bölgesel iş birliğini teşvik etmek amaçlanmıştır.

AB'nin bağımsızlığını kazanan devletlere uyguladığı finansal projelerden diğeri ise “İNOGATE (Interstate Oil and Gas to Europe / Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı)” programı olmuştur. Tabii ki, bu programa Azerbaycan da dahil idi. Temmuz 1999 tarihinde gerçekleşen bu uygulama uluslararası gaz ve petrol ihracatını yapan INOGATE'nin esas hukuki altyapısını oluşturmaktaydı.

Bu proje Hazar denizindeki petrol ve doğal gazın kullanılabilir hale getirilmesindeki etkinliğin daha da artırılması için yapılan bir uygulama idi.

AB bölgedeki varlığını ekonomik yardımla sınırlı tutmamanın yansıması, bölgede demokrasinin genişlemesinde de büyük bir rol üstlenmek istemekteydi. Bu kapsamda da Güney Kafkasya ülkelerin bölgesel ortak işbirliğini geliştirmelerini istemekteydi. Bu amaçla AB defalarca Ermenilerin güvenliğini sağlayarak Bakü – Nahçıvan demiryolunun zapt edilmiş arazilerden geçmesini istemiştir. Ama Ermeniler bu teklifi reddetmiştir. Bu durumda da AB Ermenistan'a herhangi bir baskı uygulamamıştır.

4.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞUYA BAKIŞI VE AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI

AB, Doğu komşularına yönelik politika girişiminde esas amacın demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması ve saygı duyulması gibi değerlerinin olmasını istemekteydi. Doğuda demokrasinin geliştirilmesi ve süreklilik kazandırılması AB'nin esas maksadı olmakla birlikte, çatışma durum söz konusu olduğunda, AB bu zaman güvenliği ön planda tuttuğunu belirtmekteydi.

Avrupa Güvenlik Stratejisi ilk kez 2003 yılında AB tarafından deklare edilmiştir. Strateji belgesinde Soğuk Savaş bittikten sonra askeri tehditlerin yerini diğer zorlaştırıcı tehditlere bıraktığı belirtilmiştir. Tüm bunlara çözüm olarak ise, ticaretin, kalkınma

politikaları, yardım programlarının iyi ve faydalı geleceği düşünölmekteydi (Süleymanov E. , 2011, s. 23). Komşu ölkelerde demokrasi, refahı artırmaya yönelen bu politikada Güney komşuları Cezayir, Fas, İsrail, Filistin, Mısır, Ürdün, Libya, Tunus, Suriye ve Lübnan; doğuda ise Ukrayna, Gürcistan, Moldova, Belarus, Ermenistan, Azerbaycan olarak belirlenmiştir (Eyvazova S. , 2018, s. 45). Avrupa Komşuluk Politikası (AKP) ile de amaçlanan esas değer demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları olmuştur.

2007’de Avrupa Birliği Karadeniz’e kıyısı bulunan Bulgaristan ve Romanya’nın da AB’ye katılmasından sonra doğuya dair yeni bir yaklaşım geliştirme gereksinimi duymuştur. Doğu komşularından aralarında Ukrayna, Gürcistan, Moldova, Ermenistan ve Azerbaycan’ın da olduğu Karadeniz Sinerjisi’ni başlatmıştır (Eyvazova S. , 2018, s. 65). Karadeniz Sinerjisi bu alanlarda projeler üreterek işbirliğini derinleştirmektedir:

- Çevre
- Denizcilik
- Balıkçılık
- Ulaşım
- Enerji
- Eğitim

2008’e gelindiğinde ise Doğu Ortaklığı Girişimi adı altında AKP’da doğu komşularına yönelik olan girişime başlamak için önemli adımlarda bulunmuştur. Bu ortaklık kapsamındaki altı ölkle ile ekonomik ve siyasi bütünleşmeyi geliştirmeyi hedefleyen AB, bu ölkelerin Ab mevzuatı, kuralları, değerleri ve normları ile yakınlaşmalarını amaçlayarak ilişkilerinin daha derin hale gelmesi için siyasi reformlara karşılık ekonomik ve siyasi bütünleşmeyi artıracak ortaklık anlaşmaları yapılması çerçevesinde yeni teşvikler sunmuş ve bu anlaşmalar için görüşmelerin başlanması ve anlaşmaların yapılması için demokratik koşulluluk prensibini benimseyeceğini belirtmiştir (Fulya, Durakçay, & Güneş, 2018, s. 296). 2009 yılında Prag Zirvesi ile Doğu Ortaklığı başlatılmıştır. Doğu ortaklığı ile geliştirmeyi amaçlayan girişimler bunlardır: (Keskin, 2010, s. 90).

- Güvenlik
- İstikrar ve refahın sürdürölmesi

- Serbest ticaret anlaşmaları
- Vize kolaylığı
- Sosyo – ekonomik eşitsizliğin giderilmesi
- Finansal yardımın artırılması

Doğu Ortaklığı ülkeleri ile hem iki taraflı ilişkilerin hem de çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla dört platform saptanmıştır: insandan insana etkileşim ve hareketlilik; enerji güvenliği; mevzuat uyumu ve ekonomik entegrasyon; istikrar, iyi yönetim ve demokrasi platformu (Eyvazova S. , 2018, s. 299). Bu ilişkilerin daha da geliştirilebilmesi için Doğu Ortaklığı ülkelerinin sivil toplumunu bir araya getiren Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Formu’nun oluşturulması idi (Süleymanov E. , 2011, s. 76). Sivil Toplum Forumu AB değerlerini tanımakla beraber, katılımcı ülkelerin toplumlarının sosyalleşmeyi kolaylaştırmayı amaçlamaktaydı. Ayrıca, EuroNest Parlamenter Meclisinin platform olarak kullanılması ile Doğu ülkelerinde parlamenterler arasındaki sosyalleşmeyi artırmak hedeflenmiştir. Burada Avrupa Parlamentosu üyesi altmış parlamenter ve Belarus Doğu Ortaklığı üye ülkelerinin her birinden onar parlamenterin düzenli şekilde bir araya gelmesi söz konusuydu (Eyvazova S. , 2018, s. 101).

AB, daha önceden de söylediğimiz gibi Doğu Ortaklığı uygulamada amaçladığı şey katılımcı ülkelerin sivil toplumlarının sosyalleşmesi, hareketlilik, değerlerin artırılması, insandan insana etkileşim olmuştur. Bu bağlamda, 2018 yılında Ukrayna ile ilişkilerin değerlendirilmesinde ticari, ekonomi, finansal desteğin artırılmasından ziyade, daha da güçlü bir toplum için 11 Haziran 2017 tarihinden itibaren vize serbestliği getirildi ve bu tarihten de artık Ukrayna vatandaşının 100 günde 230 bininin Avrupa’ya seyahat ettiği görülmüştür. Yine bu çerçeveden Ukrayna’dan bir sıra akademik personeller ve öğrenci Avrupa’ya Erasmus programı ile yolculuk yapmıştır.

AB, Ukrayna’dan ziyade Moldova vatandaşlarına da 1 Temmuz 2016 tarihinden itibaren etkin hale gelen Ortaklık Anlaşması ile vize serbestliği getirilmiş ve bu anlaşmadan da 1,5 milyon Moldova vatandaşı yararlanmıştır.

Hukukun üstünlüğünü, insan haklarına saygıyı daima savunan Avrupa Birliği, Gürcistan’da spesifik olarak yargı alanına yatırım yapmıştır. Gürcistan ile Ortaklık Anlaşması ise 2014 tarihinde imzalanmış, 2016 tarihinde yürürlüğü girmiştir. Vize

serbestliğini ise 28 Mart 2017 tarihinde almıştır. Bunun sonucunda ise AB üye ülkelerine, öğretim ve eğitim için 2504 akademik personel ve öğrenci 2015 – 2017 yılları arasında seyahat etmiştir (Eyvazova S. , 2018, s. 67).

Ermenistan ile ilişkilerine bakıldığında AB'nin Ermenistan ile 2017 yılının Kasım ayında AB ile Ermenistan arasında “Kapsamlı ve Geliştirilmiş İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmada çeşitli alanlarda; ticaret, çevre, ulaşım ve enerji alanlarında güçlü işbirliği imzalanmıştır. Ermenistan'a 2009 – 2017 arasındaki süreçte 473 milyon avro kaynak ayrılmış, 900 yeni iş yeri açılmış ve 25000 mevcut işletmeye destek verilmiştir (Eyvazova S. , 2018, s. 90). Tüm bunlar AKP kapsamında Ermenistan hükümetinin daha güçlü ekonomiye sahip olması için yapılmıyordu. Ayrıca, Ermenistan'da seçim yasasının iyileştirilmesi için 7,5 milyon avro ödeme yapılmıştır. Ermenistan'da da vize kolaylığı sağlanmış ve bunun sonucunda 2015 – 2017 tarihleri arasında 300 öğrenci ve akademik personel Erasmus+ programından yararlanmıştır.

Azerbaycan'da vize kolaylığı 2014 yılından itibaren yürürlüğe girmiş ve Avrupa'ya seyahat imkanı tanımıştır. Daha öncede belirtildiği üzere Erasmus programı aracılığıyla 2015-2017 arasında 900 akademik personel ve öğrenci seyahat etmiş ve gönüllülük projeleri kapsamında 1800 genç seyahat imkanından faydalanmıştır. Ülkenin reformları gerçekleştirmesi için üçüncü ülkelerle ilişkilerinin gelişiminde siyasi iradesi ve istekliliği ön plana çıkarak Avrupa Birliği, bu bağlamda Azerbaycan'la ikili ilişkilerin geliştirilmesi için gündeminde Çerçeve Antlaşma'ya yer vermektedir (Eyvazova S. , 2018, s. 300) (Kahraman, 2005).

4.2.1. Avrupa Komşuluk Politikası

AB, her zaman iki önemli politikayı amaçlamıştır. Bunlardan biri Bütünleşme diğeri ise Genişlenme politikasıydı. Bu politikalar Maastricht Antlaşmasından sonra daha büyük boyut kazanmıştır.

AB tarihinde ise en geniş çaplı genişlenme dalgası 2004 tarihinde olmuştur. Bu genişlenme ile hem nüfuz hem de alan itibarıyla bir patlama yaşanmıştır. Bu genişlenme

ile yeni komşular da edinilmiştir. Artık bu genişlenme ile de bu yeni komşulara yönelik kapsamlı bir politika uygulaması gerekiyordu.

Soğuk Savaş sonrasında AB, komşu devletlerle farklı programlar ve birçok politik alanda ortaklığa girmiştir. Komşu ülkelerle olan ilişkilerini somut bir hale getiren politika ise Avrupa Komşuluk Politikası (AKP) olmuştur. 2004 tarihinden itibaren Avrupa'nın doğuya doğru genişlenmesi başladı ve bu genişlenme ile on yeni ülkenin üyeliği gerçekleşti. Genişlenme politikasının faydalarından ziyade tehditleri de vardı. Bu genişlenmeden sonra AB, hem güvenliği sağlamak hem de komşularıyla ilişkilerini geliştirmesi için bir politika üretmek zorundaydı. Bu politikanın amacı ise maksimum fayda kazanmak ve tehditleri minimuma indirmektir.

2004 tarihinde Avrupa Komisyonunun dış ilişkilerden sorumlu üyesi Benita Ferrero Waldner, AKP ile çalışmalarını bitirdikten sonra komşu ülkelerle olan ilişkilerin önemine dikkat çekti. AKP, komşu ülkelerle genel olarak üç gelişim üzerine oluşturulmuştur. Bunlar aşağıdakılardır:

- Ekonomik alan
- Siyasi alan
- Kültürel alan

Bu politika ile komşu ülkeleri Avrupa standartlarına yaklaşmayı amaçlamıştır. Lakin, AKP içerisinde yer alan ülkelere tam üyelik veya katılım sunulmamıştır (Avrupa Komşuluk Politikası ve İpuçları) 'Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi' 2004 tarihinde komşuluk politikasının temel belgesi olarak yayımlandı. AB, 16 komşu ülke ile siyasi ve ekonomik alanları desteklemek için girişimde bulundu. Bu ülkeler AB'nin aday statüsünde olmayan yakın komşulardı.

Avrupa Komisyonu, Avrupa komşularını üç kategoriye ayırıyor ve bu kategoriler şunlardır: (Kahraman, 2005, s. 13)

- Üyelik koşullarına sahip olan, ancak kendi istekleri ile üye olmayan ülkeler (Norveç ve İsviçre)
- Adaylık potansiyeline sahip olmakla birlikte üyelik koşullarına sahip olmayan ülkeler (Türkiye, Sırbistan, Karadağ vb.)

- AB ile yakın komşu olan, fakat üyelik perspektifine sahip olmayan ülkeler (Cezayir, Fas, Rusya vb.)

Avrupa Komisyonu 12 Mart 2004 tarihinde, yedi ülke ile (Ukrayna, Moldova, Tunus, Ürdün, Fas, Filistin ve İsrail) strateji belgesi yayınladı. Bu belgede AKP'nin uyguladığı işbirliği koşullarının nasıl olacağı belirtiliyordu.

2004 tarihinin Haziran ayında ise Güney Kafkasya ülkeleri de bu politikaya dahil edildi ve politika daha da geliştirildi. Rusya, politikaya taraf olmadı, ancak belirli alanlarda; ekonomi, güvenlik, adalet ve özgürlük gibi alanlarda AB ile ilişkilerine devam etmeyi tercih etmiştir.

4.2.2. Avrupa Komşuluk Politikasının Amaçları

Daha önce de söylediğimiz gibi 2004 – 2007 senelerinde yapılan genişlenme sonucunda AB, yeni ülkelerle komşu oldu. Ancak AB, komşuluk yapmak zorunda kaldığı ülkelerin tehdit ve fırsat içeren yönleri de vardı. Tüm bunlardan dolayı da AB, komşu olduğu yeni ülkelerle tehditleri minimum yapmak ve en üst düzeyde yararlanmak için bir politika hazırladı. Politikayı önemli kılan sebebi ise bundan ibaret idi ki, iki komşu bölge arasında bir bölgenin yaşam standartları daha yüksek olduğu halde, diğer komşu bölgenin yaşam standartlarının çok düşük olmasının karşısını almaktı. Eğer bu politika uygulanmasa ve bu yaklaşım olmasaydı, iki komşu bölge arasında sınır ihlalleri ve kaçakçılık gibi kanunsuz faaliyetler yaşanabilirdi (Demir, 2003, s. 369).

AB'nin uyguladığı bu politika sadece tehditleri minimuma indirmek değildi. Komşuluk politikasının ne olduğuyla ilgili siyaset bilim adamlarının farklı görüşleri vardı. Mesela, Michael Emerson Komşuluk politikasının aslında amacının 'Avrupalaştırma' olduğunu söylemiştir. Genişleme politikasının amacının ise 'Avrupalaştırma Politikası' olduğunu belirtmekteydi. Emerson AKP'nin aslında bu politika ile neleri amaçladığını aşağıdaki gibi belirtmiştir:

- Avrupa dışına Avrupa'ya spesifik olan ve farklılık gösteren yönetim modellerini ve siyasi örgütlenmeyi ihraç etmek

- Avrupa içinde olmayan ülkeleri Ortak Avrupa değerleri ve gelişime imkan sağlayan açık entegrasyonun yararları çerçevesinde reforma uğratmak
- Yeni komşu olan alanlara doğru gelişmenin negatif etkilerini hafifletmek (Akdoğan, 2010, s. 102).

AB'nin farklı belgelerde amaçları genel hatlarıyla belirli olsa da öncelikli amacının ne olduğu hakkında bir fikir oluşturulmamıştır. Ve bunun sonucu olarak AB, her bir farklı ülkelere, farklı politika önermektedir. Örneğin bir ülkeye eğer politika sonucunda demokrasi ve insan haklarını sunmuş, başka bir ülkeye ise reform önceliği vermektedir. Bazı düşüncelere göre ise AB, öncelikli hedeflerini söylememesi daha çok genişlemenin karşısını almaktır. Bunun sonucunda ise AB, komşu ülkelere perspektif vermiyor, sadece kendi değer ve standartlarını transfer ediyor. Bu bağlamda da bu ülkelerle hem işbirliği kuruyor hem de refah bir ortam oluşturuyor. Bu nedenle de, AB aslında kendi değer ve standartlarını komşu ülkelere hem ihraç ediyor hem de kendi güvenliğini sağlıyor (Gözelov, 2008, s. 448).

2003 tarihinde artık Komşuluk Politikasına üyelik kriterleri Kopenhag Zirvesinde belirlenmiş ve Konseye sunulmuştur. Üyelik kriterinde 'hukukun üstünlüğü, siyasi istikrar, karşılıklı üretimin artırılması, bilgi ve kültürün karşılıklı değiştirilmesi, ekonomik büyüme' gibi alanlar belirtilmiştir. Yani, ekonomik kalkınma ve siyasi iktidar AKP'nin temel hedeflerinden idi (Aliyev, 2009, s. 490).

4.2.3. Avrupa Komşuluk Politikasının Araçları

Avrupa Komisyonu, ilk önce komşu ülkelerle politik işbirliğinin başlaması sürecinde ilk olarak ülke raporu hazırlar. Hazırlanmış olan bu raporda komşu ülkelerin siyasi, iktisadi, sosyal durumları ilk olarak incelenir ve bu ülkelerle ilişkilerin nasıl ve ne zaman olacağını belirler. Ülke raporları, AKP kapsamındaki ülkelerin bir kısmının 2004 yılında geri kalanlarının ise 2005 yılında hazırlanmıştır. Tüm bunlar hazırlandıktan sonra ise ilgili ülke ile AB arasında öncelikli olarak nelerin yapılacağı belirlenir. Bu önceliklere bağlı olarak Eylem Planı hazırlanır (Hüseynov, 2000, s. 408).

AKP kapsamında AB'nin uyguladığı politikaların en önemli aracı eylem planlarıdır. Çünkü AB'nin finansal, mali yardımları eylem planlarına göre yapılmaktadır. AB, katılımcı ülkelere yapacağı uygulamaları, değer ve standartlarını eylem planlarıyla yapmaktadır. Öncelikle, eylem planları ile ilgili ülkeye hedefler ve öncelikler belirtilmektedir. Bu öncelik ve hedeflerde eylem planları her ülkeye farklı ve kendine özgü bir plan hazırlanır. Bunlarla yanısıra Eylem Planında ortak değerlere bağlılığın olması, ekonomik kalkınma, enerji, ulaşım, ticaret vb. alanlar kaybolmuyor (Sadıqov, 2011: 128). Eylem planları her ülkenin potansiyel ve ihtiyacına göre hazırlanıyor. İlgili ülkelerin de bu konuda gösterdiği performans AB Komisyonu tarafından ayrı ayrılıkta değerlendiriliyor.

Eylem planları, ilgili ülkeyle birlikte hazırlanan ve gerekli reformların ve 3 – 5 yıl zaman dilimi içerisinde değişen kısa ve uzun vadeli olarak belirlenen bir dokümandır. İlgili ve katılımcı ülkeler eğer AKP Eylem planlarını uygulamazlarsa da hiçbir yasal yaptırımla karşılaşmazlar. Bunun için de ilgili ülkelerin öncelikle istekleri ve motivasyonu çok önemlidir.

Avrupa Komşuluk Politikası eylem planı uygulamaları 2005 yılında anlaşma sağlanarak yürürlüğe girdiği ülkeler; Ukrayna, Tunus, Filistin, Moldova, Ürdün ve İsrail, 2006 yılında Gürcistan ve Azerbaycan ile, 2007 yılında ise Lübnan ve Mısır'dır (Eyvazova S. , 2018, s. 123). AB ile ortaklık anlaşmasını kabul eden ülke Cezayir olmuştur, ancak o da eylem planı görüşmeleri için seçilmemiştir (Hatipolğu, 2004, s. 224).

Eylem planları hazırlanırken artık önceden belli olan plan ve program esasında hazırlanır. Eylem Planları üç aşamalı plan şeklinde hazırlanmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Ülkelerin performanslarını da içeren yıllık raporlarda eylem planlarının uygulanışı konusuna değinilmesi
- Her bir ülke ile görüşülerek Avrupa Birliği ve Komisyonuna katılan ülkelerin ortak reform, sorun ve amaçlarını gerçekleştirmeleri için zaman çizelgesini de kapsayan bir rapor hazırlanması ve bunun işbirliği ve ortaklık konseyleri seviyesinde onaylanması

- Ülkelerde yapılması düşünülen reformlardaki eksik ve başarıların değerlendirilmesi için mevcut çerçeveler kapsamında diyalog kurulması

AKP Eylem Planları her ülke için farklı hazırlansa da genel bazı kaideler vardır ki, onlar bu kaideler üzerinden oluşturulmaktadır. Ve bu genel kaideler her ülkenin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Bu temel unsurlar aşağıdaki şekildedir:

- Ulaşım
- Enerji
- İç Pazar ve ticaret
- Sosyal ve ekonomik kalkınma politikası
- Daha etkin siyasi diyalog
- Ortak değerlere bağlılık

AB'nin Eylem Planlarının en önemli değerlerinden biri *Ortak Değerlere Bağlılık* 'tır. Bu Eylem Planında en önemli kaide hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve özgürlük en önemli hususlardandır. Tüm bunlara göre de AB'nin eylem planlarının en önemli maddeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha Etkili Siyasi Diyalog 'da en önemli husus; dış politika, krizlerin önlenmesi, kriz yönetimi, özellikle uluslararası mevzularda siyasi çalışmalar öngörülmektedir.

Sosyal ve ekonomik kalkınma politikasında ihtiyacı olacak ülkelere ticari ilişkilerden yansırı mali ve teknik alanlarda yardımların yapılması öngörülmektedir. Bu yüzden bu unsur da AKP Eylem Planı'nın en önemlilerindendir.

İç Pazar ve ticarete ticaretin bölgesel bütünleşmesini ve serbestleşmesini sağlayacak çeşitli araçları barındıran bir politikayı kapsamaktadır.

Enerji eylem planının amacı komşu ülkelerle stratejik enerji ortaklığını daha da geliştirmektir. Zaman geçtikçe AB'nin daha da çok enerji talebi artacağından enerji politikası AKP'nin temel unsuru haline gelmektedir.

Ulaşım 'ın amacı ise komşu ülkelerle AB arasında ticaret ve turizm faaliyetlerinin daha da artması ve daha da etkili olmasıdır.

İlerleme Raporlarının uygulanmasındaki sebep ise eylem planlarının uygulandığı zaman gelişme olduysa ve olmadıysa bunların hepsini belirlemektir. Ayrıca, İlerleme raporlarında ülkeler arasında saptanan eylem planlarının ne düzeyde yapıldığı ve uygulandığı her yıl belirtilmektedir.

4.2.4. Avrupa Birliği'nin Öngördüğü Yenilikler ve Politikaların Değerlendirilmesi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küreselleşme olgusu kendisi ile bir kavram getirmiştir ki, o da artan uluslararası rekabet gücü kavramı idi. Artık bilgiyi yayma, kullanma, en önemlisi meydana getirme yeteneğine sahip ülkeler uluslararası rekabetteydiler. Ayrıca, teknolojinin daha da mübadele sürecine girmesi, ülkelerin ekonomik ve toplumsal açıdan değişmesi, ancak Avrupa da ise artan işsizlik oranı, AB'nin rakiplerinden geri kalmasına neden olmuştur. Tüm bu olanlar için artık AB, ekonomik ve diğer alanlarda reformlara ihtiyaç olduğunu anlamış ve ekonomik ve sosyal reformların birlikte yürütülmesi ve daha da büyütülmesi yönünde ciddi kararlar alınmıştır (Akdoğan, 2010, s. 59).

Tüm bu kararlar alındıktan sonra AB'nin bilgi toplama politikası artık 1980 tarihinden geliştirilmeye başlamış ve 1990 tarihinden ise daha da hız kazanmıştır. AB'nin ilk çalışması ise 1993 tarihinde bilgi ve haberleşme teknolojisi üzerine yayınlanan 'Beyaz Rapor' politikasıdır. Bunun ardından ise 1994 tarihinde 'Banngemanan Anlatımı' hazırlanmıştır. Bu raporda telekomünikasyon altyapısının daha geliştirilmesinin sağlayacağı üzerine değinilmiştir. 2010 tarihinde ise AB'nin on yıllık sürecini kapsayan, ayrıca, kalkınma politikası niteliğinde olan 'Lizbon Stratejisi' kabul edilmiştir. Daha sonra ise AB'nin değişen iklim şartları olsun, yaşlanan nüfus sayısı olsun, artan rekabet olsun ve bunun gibi diğer sorunlardan yola çıkarak AB, 2010 tarihinde 'Avrupa 2020 Stratejisi' politikası kabul edilmiştir. Bu yazıda sadece AB'nin öngördüğü yeni siyasi bağlamda Avrupa 2020 ve Lizbon stratejisi ele alınacaktır.

1990'lı yıllar tarihinde AB, ABD ve Japonya'dan ister eğitim, ister ekonomik, isterse de yatırımlar gibi alanlarda geride kaldığı gerekçesiyle, 2000 yılında almış olduğu kararlar Lizbon Stratejisini ortaya koymuştur (Akdoğan, 2010, s. 34).

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda da on beş AB üyesi devletlerinin liderleri 10 yıllık yeni bir stratejik hedef üzerinde anlaştılar (Akdoğan, 2010, s. 67). Lizbon Stratejisi'nde AB'nin en büyük planı ise 2010 tarihine kadar Avrupa Birliği'nin dünyanın en dinamik ve rekabetçi ekonomisi haline getirilmesiydi. Lizbon Stratejisi bu iki temel boyut üzerine hedeflemeyi planlıyordu:

- Ekonomik alan
- Sosyal ve çevresel alan

Ancak, ekonomik, sosyal ve çevresel alanda büyümeyi hedefleyen bu strateji uygulamaya başladığı 2000 tarihinden 2005 yılına kadar öngördüğü hedeflere ulaşamamıştır. Bunun nedenleri ise bu şekilde sıralayabiliriz:

- 2000 yılından başlayarak dünyadaki olumsuz ekonomik ve AB ekonomisinin bu dönemde yaşadığı sakinlik
- Üye olan devletlerin istedikleri gayeye ulaşma konusunda gereken ciddiyeti göstermemeleri
- Stratejik planlamalarla ve koordinasyonuyla ilgili olarak sorunların varlığı
- AB'ye katılan devletlerinde gelişmişlik seviyesinin düşük olması (Yeşilot, 2015, s. 90).

Ve tüm bunların üzerine de Lizbon Stratejisi beklenen sonuçları vermedi. Bu strateji artık yenilenmek zorunda kalmıştır. 2005 yılı tarihinde AK, Lizbon Stratejisini yeniden incelemiştir. Bu inceleme artık Lizbon Stratejisinin hedeflerini daha da sadeleştirerek yalnızca istihdam ve büyüme üzerine odaklandı. Lizbon Stratejisi de yenilenirken, Sapir ve Kok Raporları önerileri doğrultusunda hareket etmiştir.

Avrupa Komisyonu tarafından artık Lizbon Stratejisinin yerini alan “Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için bir Strateji” başlıklı yeni bir strateji kabul edildi” (2014: 65). AB'nin o dönemde yaşadığı yapısal sorunlar ise, dünyada gerçekleşen iklim değişikliği, globalleşme ve Avrupa'da her geçen gün nüfusun daha da yaşlanması idi.

Bu bağlamda Avrupa 2020 Stratejisinin daha güçlü, daha derin genişlenmesi, istihdam ve büyüme sağlanması için ciddi önem taşıdığını vurgulamak gerekiyor. Bunu sağlamak için

ise üye ülkeleri ile ekonomi politikalarını daha sağlam bir koordinasyon ile sağlamak gerekiyordu. Avrupa 2020 Stratejisinin en önemli üç temel önceliği ise, kapsayıcı büyüme, akıllı büyüme (bilgiye ve yeniliğe dayalı), sürdürülebilir büyümedir.

Bu öncelikler doğrultusunda belirlenen beş ana hedef şu şekildedir:

- Yoksulluk tehdidiyle karşı karşıya kalan birey sayısının 20 milyon altına düşürülmesi
- Gençlerin en az yüzde kırkının bir yüksekokul diploması edinmesi ve okulu bırakma oranlarının yüzde onların altına düşürülmesinin sağlanması
- 1990'a göre sera gaz salınımında en az yüzde 20; koşullar uygun ise yüzde 30 oranında düşüş sağlanması, Avrupa Birliği'nin yenilenebilir enerji payının enerji tüketiminde yüzde 20 üstüne çıkarılması ve enerji verimliliğinin yüzde 20 oranında sağlanması
- AB GSMH'sinin Ar-Ge payının yüzde 3'e ulaşması
- 20-64 yaş nüfusun en az yüzde 75'inin iş gücüne katılması

Avrupa Komisyonu ise tüm hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için Avrupa birliği ve ona üye ülkelerin uygulaması gereken şu girişimleri belirlemiştir:

- Yoksulluğa karşı Avrupa platformu
- Yeni işler ve yetenekler için strateji
- Yeşil büyüme için endüstri stratejileri
- Düşük kaynaklı Avrupa
- Avrupa için dijital politika
- Hareket halinde olan gençlik
- Yenilik için bir olma

4.3. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KOMŞULUK POLİTİKALARINDA AZERBAYCAN'IN YERİ

Artık üye sayısını 28'e çıkaran AB, bu sınır komşular ile ilişkilerin bir şekilde düzenlenmesi gerekiyordu. AB bu maksatla Avrupa Komşuluk Politikası isimli (AKP)

yeni bir inisiyatif başlattı. Akdeniz politikasından elde ettiği tecrübeler üzerine oluşturulan bu yeni inisiyatifin iki temel ilkesi vardı: (Keskin, 2010, s. 61)

- Koşulluluk (conditionality)
- Toplumsallık (socialisation)

Koşulluluk kavramı insanların hangi motivasyon vasıtalarının kullanacağı ve bu vasıtaların hangi şartlarda verileceğini ifade ediyor. Toplumsallık ilkesi ise aslında bir eğitim sürecidir. Öncelikle Moldova, Beyaz Rusya ve spesifik olarak Ukrayna ile kurulan ilişkiler ile başlayan Komşuluk Politikası, 2003 ve 2004 eski Sovyetler Birliği ülkelerine uygulanmak üzere değiştirildi. Komşuluk Politikası kapsamındaki ülkeler için hazırlanan ilerleme raporu benzeri stratejik değerlendirmelerle yıllık olarak hazırlanmaktadır.

AB'nin komşu ülkelerle isteği ise şu şekildeydi: Çatışmalardan uzak, refah düzeyi yüksek ve iyi yönetilen bir coğrafya kurulmasını sağlamak

Azerbaycan Hükümeti ise 2004 tarihinde Avrupa Komşuluk Politikasına katılma isteğini dile getirmiş ve bu istek oldukça önemli bir karar idi.

Avrupa Birliği Konseyi'nin Azerbaycan'ın AKP'na katılımına ilişkin karar ise 14 Haziran 2004'te kabul edilmiştir. Bu karar ikili iş birliğinde, Azerbaycan için Avrupa Birliği'ne doğru atılmış bir adım olduğunu kabul etmek oldukça önemlidir (Eyvazova S. , 2018, s. 189).

AKP'nin Azerbaycan'a verdiği fırsatları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Siyasi, idari ve ekonomik reformlar, ortak değerlere saygı, Avrupa Birliği iç pazarına erişim, belli bir paya sahip olma hakkı
- Sermaye, hizmet ve ürünlerin serbest dolaşımını sağlamak için gelecekteki entegrasyon ve serbestleşmeyi kolaylaştırmak vb.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, AKP dahilindeki ülkeler Azerbaycan Cumhuriyeti için eğitim, bilim, kültür ve çevre koruma dahil olmak çeşitli alanlarda ilişkileri teşvik eden çeşitli projeler ve programlar uygulamaktadır. Örnekler arasında “Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (ENPI)” çerçevesinde “Eşleştirme, Teknik Yardım ve Bilgi Değişimi

(TAIEX)”, Bütçe Desteği, Mundus, Erasmus ve Tempus gibi programları söylemek mümkündür.

AKP’ye katılmak isteyen ülkeler insan haklarına, ortak değerlere saygıyla yaklaşmak, kanunun üstünlüğünü sağlamak, verimli ve şeffaf yönetimi kurmak vb. bu gibi alanlarda kurallara uymak azminde olduklarını göstermeleri gerekmektedir.

Yukarda belirtilen alanlarda Azerbaycan Cumhuriyeti, sıradaki görevlerin gerçekleştirilmesi için tutarlı girişimlerde bulunmakta kendi konumunu göstermiştir. Bu nedenle 1 Haziran 2005’de dönemin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Avrupa’ya Azerbaycan’ın entegrasyonu için Devlet komisyonu kurulsun diye serencam imzalamış ve bunda AB’nin Azerbaycan için eylem planı sunma ve uygulaması, AB ile Azerbaycan ilişkilerinin güçlendirilmesi ve koordineli ve etkili çalışmanın yapılması gereken konuları belirtmiştir (Mehman, 2015, s. 98). Buna ek olarak imzalanan belgede AB ile ister demokratikleşme, insan hakları, ulaşım, hukuki, ekonomik ve siyasi, isterse de eğitim-bilim, sosyal ve diğer iş birliği alanlarında çalışma gruplarının kurulması da planlanmıştır.

4.4. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN AZERBAYCAN’DA DEMOKRATİKLEŞME KONUSUNDAKİ SORUNLARA BAKIŞI

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti demokratikleşme yolunda emin adımlar atmak için karşısında duran en önemli sorunlardan biri Dağlık Karabağ savaşı idi. 1991 döneminin devlet yönetiminde Rus yanlısı kişilerin olması sorunun çözülmesinde çok büyük sıkıntılar yaratıyordu. Bu yüzden Avrupa Birliği Azerbaycan’ı bağımsız bir devlet gibi tanıdıktan sonra (31 Aralık, 1991) ve 10 Ağustos 1992 yılında siyasi ilişkilere girdikten sonra, Azerbaycan tarafı bu sorunun çözülmesinde, ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti’nin demokratikleşme yolunda emin adımlar atması için Avrupa Birliği’nden yardım istemiştir. Avrupa Birliği’nin Dağlık Karabağ ile ilgili olarak bu soruna nasıl yaklaştığı ile ilgili olarak bir kısmını çalışmamızda göstermeğe çalışacağız. Söylediğimiz gibi Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Avrupa Birliği ile işbirliğinin öncelikli yönleri, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk normları içerisinde barışçıl bir şekilde çözülmesini sağlamaktır.

Ermenistan - Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması tarihinde ilk kez Avrupa Birliği'nin 22 Mayıs 1992 tarihinde bir açıklama yaptığını belirtmek gerekiyor. Açıklamada Dağlık Karabağ bölgesinde savaşın yoğunlaşmasından duyduğu derin endişe dile getirildi, Ermeni ve Azerbaycan halkı da dahil olmak üzere sorunlarını uluslararası düzeyde düzeltmeleri gerektiğini söyledi.

Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ çatışmasıyla ilgili diğer bir açıklaması 18 Haziran 1992'de yapıldı. AB, bu açıklamada tarafların hala devam eden savaşlar konusundaki endişelerini dile getirdi ve bir kez daha, Avrupa'daki Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) olan bağlılıklarına dayanarak, insan haklarına saygı göstermenin ve bölgedeki barışı geri kazanmanın en iyi yolunu sağlamaya çağırdı. Ayrıca Avrupa Birliği, Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı himayesinde Minsk Konferansı'nın en yakın oturumu için gerekli koşulların yaratılması çağrısında da bulunmuştur.

Avrupa Birliği, bir sonraki açıklamasını 7 Nisan 1993 tarihinde yapmıştır. Bu bildirgede, AB ve üye devletleri, anlaşmazlığın tırmanmasından endişe duyduklarını ve 'Ermenistan hükümetini, Dağlık Karabağ üzerindeki askeri birliklerini derhal geri çekmelerini ve bu bölgelerdeki savaşları durdurmaları için Ermeni hükümetine seslendi.'

Ermenistan'ın savaşı durdurmayıp, aksine yeni toprakları işgal etmesi durumunda, Avrupa Birliği'ni 24 Haziran 1993 ve 3 Eylül 1993 tarihlerinde yeni bir açıklama yapmaya zorladı. Bu belgede de Ermenilerin Azerbaycan'a yönelik askeri saldırılarını kınandı ve aşırı sayıda mülteci için endişeler dile getirildi.

Ancak şunu söylemek gerekiyor ki, genel olarak, Avrupa Birliği o zamanki çatışmayla o kadar ilgilenmedi ve süreç üzerindeki kesin pozisyonunu ifade etme konusunda ciddi bir eğilim göstermedi. Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ çatışmasıyla ilgilenmemesi, büyük ölçüde, Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya'ya ve 90'lı yılların başındaki süreçlere çok az ilgi duymasından kaynaklanıyordu. Çünkü o zaman Avrupa Birliği tamamen ekonomik bir birlik olarak görülüyordu ve bu nedenle her zaman siyasi meselelere ve çatışmalara karşı ihtiyatlı bir tutum sergilemeye çalışıyordu.

Ancak, Avrupa Birliği'nin Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafına işaret eden duruşunun kilit olaylarından biri 2003'te gerçekleşti. Avrupa Birliği, işgal altındaki Azerbaycan bölgelerinin beşini, anlaşmazlığın çözümü için iletişim hatlarının açılması için iade etmeyi teklif etti. Bu öneri uzun süredir tartışılan bir konu haline geldi ve yine de ilgisini koruyor.

AB'nin 2010'da kabul edilen diğer bir Kararname'sinde yine de Ermeni birliklerinin Dağlık Karabağ da dahil olmak üzere işgal altındaki tüm Azerbaycan topraklarından derhal koşulsuz olarak geri çekilmesini gerektiğini açıkladılar.

Tüm bu açıklamalara rağmen yine de Avrupa Birliği, diğer uluslararası kuruluşlar gibi, yalnızca resmi belgeleri kabul etmekte kalmıştır, herhangi bir yaptırım uygulamamıştır ve mevcut konu hala günümüzde yine de tartışılmaktadır.

4.4.1. Azerbaycan'da Siyasi Tutuklular Konusu

Avrupa Konseyi'nin 2002 yılının kış dönem toplantısında gündeme gelen konulardan biri Azerbaycan'da 'siyasi tutuklular' mevzusu olmuştur. Her bir ülkeyi temsil eden bu ülkelerden Türkiye olsun Rusya olsun veya Fransa olsun milletvekilleri kendi konuşmalarında 'siyasi tutuklular' mevzusunun aslında o kadar da önemli bir konu olmadığına konuşmasını yapmışlardı. Bu konuşmalar zamanı kendi görüşünü Cumhurbaşkanı İlham Aliyev konuşmasında şöyle ifade etmiştir: 'Azerbaycan'da siyasi tutuklular yoktur, ancak buna benzer yani çok daha ağır suç işlemiş, bu bağlamda terör eylemi, darbe girişimlerinde bulunan ve diğer cinayetlerden dolayı tutuklanan insanlar var'.

Azerbaycan için en önemli olan toplantılardan biri ise Avrupa Konseyi'nin Parlamento Genel Kurulu'nun 2003 tarihli yaz dönem konferansı idi. 26 Haziran tarihinde yapılan bu toplantıda Azerbaycan'da siyasi tutuklular konusunda Belçikalı milletvekili George Klefayt'ın konuşması herkes tarafından dinlenilmiştir. George Klefayt toplantıda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi'ne üyeliği zaman siyasi tutuklular ile bağlı üstlenmiş olduğu bildirileri yerine getirmediğini belirtmiştir ve farklı suçlara göre mahkum edilmiş insanları siyasi tutsak olarak nitelendirildiğini konuşmuştur. Şöyle ki,

milletvekili bu konuları araştırmak adına Azerbaycan'a gittiğini belirtmiş, bu esnada hem ceza evlerine gittiğini, oradaki sorunların olduğunu söylemiş, aynı zamanda tutukluların avukatları ile buluştuğunu ve onların beklenen Cumhurbaşkanı seçimlerine katılmalarına iznlerinin olmadığını söylemiştir.

Milletvekilinin bu tespiti ile ilgili olarak 12 milletvekili bu konuyla alakalı konuşma yapmıştır. Milletvekilleri hazırlanan bu raporun doğru olmadığını, bu bağlamda da rapor hazırlanırken dikkat edilmediği, hatta Avrupa Konseyi kriterlerine uymadığını, ayrıca siyasi tutsaklarla ilgili Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 17 Haziran 2003 yılında yaptığı açıklamayla 106 tutuklunun serbest bırakılmasının bu raporda yer almadığını söylemişlerdi.

Milletvekilleri aynı zamanda yaptığı açıklamalara göre, bu rapor aslında seçki öncesi durumu etkilemek amacı ile yapıldığının altını çizmişlerdi. Konferanstaki milletvekillerinin konuşmalarına göre, raporun hazırlanması sonrasında ülkede bir takım değişiklikler olduğu ve Cumhurbaşkanı'nın sonuncu af kararnamesi toplantı katılımcılarının dikkatine sunuldu: 'Bu Kararname'ye göre, 106 tutsak kişi serbest bırakılmıştır. Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üye olduğu zamandan başlayarak eğer siyasi tutsak 716 kişiden oluşuyorduysa, bu liste 527'ye kadar azalmıştır. Bu ise Avrupa Konseyi üyeliği deneyiminde bazı sivil toplum örgütlerinin 'siyasi tutsak' olarak nitelendirdiği 527 tutsağın serbest bırakılması demektir.'

4.4.2. Azerbaycan'ın Avrupa'daki İmaj Çalışmaları

Sovyetler Birliği'nin dağılması, ardından 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık kazanması onu, önemli bir ülke haline getirmiştir. Stratejik konumu açısından Azerbaycan'ın bölgede sahip olduğu diğer önemli statüsü ise güçlü enerji kaynaklarının ve petrolün olması idi. Bu konu başlığımızda Azerbaycan'ın Avrupa'da çok önemli bir imaj çizdiğini düşündüğümüz TANAP, enerji kaynakları ve petrolden bahsedeceğiz.

Sovyet sonrası dönemde Güney Kafkasya Rusya'nın gündeminde idi. Bunun başlıca sebebi ise oranın etkin bir tesir alanı görmesi idi. Azerbaycan, Rusya'dan bağımsız olarak Hazar Denizi'nde kendi ulusal sektörünü (petrol, gaz) Rusya coğrafi arazisinden

geçmeyen uluslararası tüketici pazarlara ulaştırmak isteği ise Rusya'nın baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda ise Azerbaycan ile Türkiye'nin ilişkileri daha da önemli olmuştur. Çünkü Türkiye, Azerbaycan kaynaklarının dünya pazarına taşınmasında önemli transit rolüne sahipti ve ayrıca Türkiye jeopolitik açıdan da Batı ile Doğu arasında bir halka konumundadır. Azerbaycan ile Türkiye'nin siyasi, ekonomik alanlarındaki yakınlaşması durumu Türkiye ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin enerji alanındaki ortak çıkarlarına göre uygun bir ortam hazırlanmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye devletlerinin enerji alanında işbirliği daha da sorumluluk sahibi olmaya başlamış ve ülkeler arasında artık yeni boru hattı uygulamaları üzerinde bir sıra işler yapmaya başlamışlardır. Azerbaycan petrolünü Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan üstünden Ceyhan'a ve Ceyhan'dan da uluslararası pazarlama için transferini sağlamak için tankerlerle taşıyan ve Türkiye'ye Hazarın Şah Deniz alanından elde edilen gazın taşınmasını sağlayan Bakü Tiflis Erzurum Boru Hattı gibi oldukça hayati öneme sahip olan projeleri gerçekleştirmişlerdir (Akdemir, 2014)(Erdoğan, 2017: 25, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/322410>). İki ülke arasında başlayan bu yakınlaşma artık "TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı)" projesinin de gündeme gelmesini sağlamıştır. Bu projelerde Gürcistan da önemli bir konumdadır. Bunun nedeni ise bölge olarak Gürcistan Türkiye'yi Hazar Havzası'na bağlayan ülke pozisyonundadır. BTC ve BTE petrol ve gaz boru hatlarının temelini atılması ile enerji alanı her iki ülke arasındaki temel işbirliğini oluşturan önemli bir unsur haline gelmiştir. Azerbaycan bu bağlamda Türkiye'nin enerji gereksinimini karşılayan ülke olarak da önem kazanmıştır. Azerbaycan'ın bu adımları Rusya'yı rahatsız etmiştir. "Bunun nedeni ise Azerbaycan kendi petrolünü, gazını Rusya toprakları dışında uluslararası pazarlara aktarmayı başarmış, bu da Hazar denizinde konumunu kaybetmek istemeyen Rusya'yı önemli derecede rahatsız etmiştir" (Erdoğan, 2017: 29, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/322410>).

TANAP Azerbaycan gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması açısından önemli bir yere sahiptir. Bunun diğer bir önemi ise bu projenin Rusya'dan bağımsız olarak gerçekleşmesi idi. TANAP Projesinin gerçekleşmesi Azerbaycan'ın Avrupa'da önemli bir role sahip olmasında büyük katkısı olmuştur. Bunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- TANAP, Avrupa ve Türkiye'nin arz ve enerji güvenliğini pozitif olarak etkilerken, bölgedeki istikrar ve barışa da katkı sağlayacak
- TANAP, Hazar ülkeleri ve AB arasında siyasi ve iktisadi iş birliğinin gelişmesine katkı sağlayacak
- TANAP Projesi, Avrupa ve Türkiye piyasalarının enerji arz güvenliğine katkıda bulunacak, oluşturacağı kaynak ve güzergah çeşitliliği ile gazın rekabetine olanak sağlayacak
- Türkiye ve Azerbaycan'ın dünden bugüne devam eden başarılı adımlarından çok büyük işbirliklerinden ve en önemlilerinden birisi olan TANAP yalnızca ülkelerin kendi aralarında yaptıkları bir proje olmaktan ziyade Güney Gaz Koridoru olarak adlandırılan küresel ve Avrupa enerji jeopolitiği açısından stratejik öneme sahip koridorun en önemli basamağı haline gelmiştir (TANAP, 2014,)

Bu bağlamda Azerbaycan Hazar Denizinden çıkardığı enerji kaynakları ile hem kendisinin hem de Avrupa'nın geleceğini hazırlamakta ve Avrupa'da kendi sözünü bağımsız bir şekilde söyleyen bir devletlerden olacaktır.

4.5. AVRUPA BİRLİĞİ – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Avrupa Birliği, 31 Aralık 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyetini bağımsız ve egemen devlet olarak resmen tanımış, 10 Ağustos 1992 tarihinden itibaren ise diplomatik ilişkiler kurmuştur. AB, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de dahil olduğu Güney Kafkasya'da iki temel politika üzerinde yoğunlaşmıştır ki, onları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Bağımsızlıklarını yeni ilan etmiş ülkelerin bundan sonra da bağımsızlıklarını sürdürebilmesi
- Sosyalist bir sistemden demokrasi ve Pazar ekonomisine geçişin sağlanması (Akdemir, 2014, s. 89).

AB, bu politikaları uygulamak için ise ülkelere teknik ve mali amaçlı programlar uygulamıştır ki, bu uygulamalar bağımsızlıklarını yeni ilan etmiş ülkeler için demokrasi yolunda önemli adımlar olmuştur.

1990'ların sonuna doğru artık Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde yeni niteliksel değişiklikler meydana geldi. 1996 yılında imzalanan 'Bir yandan, AB ve Üye ülkeleri bir yandan da Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (OİA)' 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra, karşılıklı ilişkilerin yasal-normatif temeli ortaya çıkmıştır. OİA, toplumun çeşitli alanlarında siyasal, ekonomik, kültürel, insani ve diğer karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine odaklanmış ve bu gelişmenin genel ilkelerini tanımlamıştır. Anlaşmaya dayanarak Ortaklığın hedefleri aşağıdaki gibidir:

- Taraflar arasında siyasi bir diyalogun geliştirilmesi ve bunun için bir çerçevenin oluşturulması
- Demokrasinin güçlendirilmesi ve piyasa ekonomisine geçişin tamamlanması
- Sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlamak için taraflar arasında ticaret ve yatırım geliştirmek
- Mevzuat, finans, vatandaşlık, bilim, teknoloji ve kültürde işbirliğinin temelini oluşturmak (Akgül, 2014, s. 87).

OİA'nın yürürlüğe girmesinden sonra AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan bir başka niteliksel değişiklik, bu ilişkilerin yapılandırılmasıdır. Antlaşma kapsamında kurulan organların faaliyetleri - İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi ve Parlamento İşbirliği Komitesi, karşılıklı ilişkilerin sürekliliğini, düzenliliğini ve sistematikliğini sağlamıştır (Çakmak, 2003, s. 90).

İşbirliği Konseyi ilk toplantısı 10 Ekim 1999'da yapıldı. 2005 yılına kadar, İşbirliği Konseyi'nin altı toplantısı artık yapılmıştır. Bu toplantılarda ise aşağıdaki konular esas olarak tartışılmıştır:

- Bölgesel çatışmaları çözme yolları
- Bölgesel işbirliği sorunları
- TACIS, TRACECA, İNOGATE gibi uluslararası programların rolü
- Azerbaycan'da Reformlar

- Basın Özgürlüğü ve Demokrasi Geliştirme Programı
- Terörle mücadele konuları (Efe, 2007, ss. 1-31)

Yukarıdakilere ek olarak, 20. Yüzyıl sonu - 21. Yüzyıl'ın başlarında AB - Azerbaycan ilişkilerinin aşağıdaki yönlerde gelişmesi artık Azerbaycan'ın daha demokrasi bir devlet gibi Avrupa'da tanınmasına yol açmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomi alanında ilerleme kaydetmiştir:

- 1999'dan beri parlamentolar arası işbirliği yoğunlaşmaya başladı.
- Karşılıklı ilişkilerin karakterindeki değişimlerin bir eğilim olarak ortaya çıkışı ve gelişimi OİA'nın Azerbaycan'da yürürlüğe girmesi ve ekonomik durumun iyileştirilmesi. Azerbaycan artık Avrupa Birliği'nin Kafkasya'daki en büyük ticaret ortağı oldu. 2002'ye kıyasla, AB- Azerbaycan ticaret ilişkilerinin hacmi 2003'te %40 artmıştır
- 21. Yüzyıl'ın sonundan itibaren AB, Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımında önemli değişiklikler yapmaya başladı
- Azerbaycan'ın AKP'ye dahil olması

Tablo 2. Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında 2000 – 2004 tarihlerinde ekonomik göstergeler.

Yıllar	İthal	Ağırlık Katsayısı %	İhraç	Ağırlık Katsayısı %	Dış ticaret Bakiyesi
2000	227173,3	19,4	1053665,2	60,4	826491,9
2001	273743,4	19,1	1608001,3	69,5	1334257,9
2002	393512,8	23,6	1463371,4	67,5	1069858,6
2003	840918,1	32	1701494,8	65,7	860576,7
2004	1190844,8	33,9	1841031,0	50,9	650186,2

Kaynak: Sadiqov Reşad: ‘Avrupa Birliği’nin Politikasında Güney Kafkasya Faktörü’, Yüksek lisans Tezi, 2011, s.146

AB - Azerbaycan ilişkilerinin 21. Yüzyıl’ın başlarından itibaren daha da sağlamlaşması Azerbaycan’ın demokrasi açısından aşağıdaki sonuçlara yol açmıştır:

- Azerbaycan’da istikrarın güçlendirilmesi, yasal, politik ve ekonomik reformların tutarlı bir şekilde uygulanması, Azerbaycan’ın siyasi ve ekonomik başarılarının elde edilmesi hem Azerbaycan hem de AB yetkilileri tarafından onaylanmıştır. Nitekim Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in 28 Nisan 2004’teki konuşmasında, geçtiğimiz yedi yıl boyunca Azerbaycan’daki gayri safi yurtiçi hasıla %80 oranında arttığını belirtmiştir
- Azerbaycan topraklarının %20’sinin işgal edilmesine ve bir milyondan fazla mültecinin ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin sert koşullarda yaşadığı gerçeğine rağmen, barış görüşmelerine olan bağlılık Avrupa’nın odak noktası olmuştur
- Azerbaycan, bölgesel ekonomik projelerini başarıyla uyguladığından güvenilir bir ekonomik ortak olarak güvenilirliğini kazanmıştır
- 25 Ocak 2001’de Azerbaycan’ın Avrupa Konseyine kabul edilmesi, Avrupa’ya daha yakın entegrasyon sürecini zorlayan en önemli olaylardan biriydi (Dedeoğlu, 2003, s. 139).

Azerbaycan’da AB’nin demokratikleşme süreci üzerine etkisi 2004’te komşuluk politikası başladıktan sonra bazı göstergelerin incelenmesiyle daha iyi anlaşılmaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası’nda ana hedeflerden birisini de demokratik reformların teşviklerle hızlandırılmasını oluşturmaktadır. Ancak uluslararası örgütlerin raporlarına bakıldığında bunun başarılı olmadığı görülmektedir. Her ne kadar İlham Aliyev 2014 yılında Avrupa Konseyi Parlamenter konuşmasında “Azerbaycan’da bütün temel özgürlüklere saygı duyulduğunu, medyanın tamamen özgür olduğunu, basın özgürlüğü ve toplanma özgürlüğünün tamamen temin olduğunu” belirtmiş olsa da (Avrupa Konseyi Azerbaycan Daimi Temsilciliği, 2014), uluslararası kurum ve kuruluşların raporları ve AB’nin kendi raporları bunun tersini göstermektedir. Uluslararası Şeffaflık Örgütünün Yolsuzluk Algılama Endeksi’ne göre 2004’de 140. sırada ve 2018’de 122. sırada yer alan Azerbaycan, 2019’da 126. sırada yer almaktadır. Genel olarak bir iyileşme varmış gibi

görünse de 2004’de 140 ülkeden 140. sırada olan Azerbaycan’da 2019’da 180 ülkeden 126. sırada olması bir gelişmeyi ifade etmemekte; 2018’e göre bir düşüş olduğu da açık şekilde görülmektedir (Uluslararası Şeffaflık Örgütü, 2020).

Diğer bir gösterge basın özgürlüğüdür. Azerbaycan’ın geçmişine bakıldığında Ekinci gazetesinin 22 Haziran 1875’deki ilk yayını, ilk bağımsız yayını oluşturmaktadır. Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra basın alanında çok sayıda reform gerçekleştirilmiş ve bağımsız gazetecilik anlayışına geçilmiştir. Uluslararası raporlara bakıldığında Azerbaycan’ın basın özgürlüğü sıralamasında olumlu ilerlemediği görülmektedir. Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi’ne göre Azerbaycan 2013’de Doğu Ortaklığı ülkeleri basın özgürlüğü sıralamasında 156. iken, 2014’de 160., 2015’de 162, 2016’da 163 ve 2017’de 162. sırada yer almaktadır. Toplam 6 ülkenin bulunduğu Doğu Ortaklığı’nda Azerbaycan altıncı sırada yer almakta ve en kötüyü temsil etmektedir (Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi, 2020).

Yine aynı rapora göre Azerbaycan için 2015 yılı basın açısından “kötü yıl” olarak vurgulanmış ve ülkede zaten azınlığı oluşturan bağımsız sesler ve medya kurumları susturulmaya çalışılmış, insan hakları savunucuları, blog yazarları ve gazeteciler ya tutuklanmış ya da ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Avrupa Birliği 2014 İlerleme Raporu’na göre de basın özgürlüğü internet üstünden kısmi de olsa sağlanmakta, hükümet televizyonu tamamen kontrol altında tuttuğu için basın özgürlüğünde istenen gelişme sağlanamamıştır (SWF, 2015). 2004 yılında komşuluk politikası sonrasında basın özgürlüğünde de hiçbir ciddi gelişme olmadığı görülmektedir. Hatta uluslararası raporlar durumun daha da kötü olduğunu göstermektedir. Uluslararası Dünya Özgürlüğü Göstergesi’ne göre Azerbaycan uluslararası sıralamada basın özgürlüğünde 2018 yılında 180 ülke içerisinde 163. sırada yer almakta bir önceki yıla göre bir sıra gerilemiştir (Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi, 2020).

Seçim özgürlüğü göstergesine bakıldığında da uluslararası raporlar herhangi bir olumlu gelişme olduğunu göstermemektedir. Freedom House tarafından yayınlanan rapor Doğu Ortaklığı ülkeleri içerisinde Beyaz Rusya ve Azerbaycan’ın seçim süreci konusunda en kötü ülkeyi oluşturduğu göstermektedir. AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin kötüye gitmesinde ana nedenlerden birisi olarak seçim özgürlüğünün olmaması gösterilmektedir. 2014 İlerleme Raporu’nda AB tavsiye olarak Azerbaycan’a seçim kanununu

düzenlenmesini önermiş ve 1 Kasım 2015’de yapılan parlamento seçimlerine gözlemci olarak katılmayacağını çok sert bir bildiri ile bildirmiştir. Buna göre “*Azerbaycan’da genel insan hakları durumu büyüyen sindirme, baskı ve STK liderleri, insan hakları savunucuları, gazeteciler ve diğer sivil toplum temsilcilerinin cezai kovuşturma pratiğinin yoğunlaştırılması ile son birkaç yıldır sürekli kötüleşmiştir*”. (EU, 2015).

Diğer demokratik göstergelere bakıldığında da ciddi olumlu gelişmeler görülmemektedir. Genel Doğu Ortaklığı Ülkeleri açısından değerlendirme yapıldığında Azerbaycan’ın demokrasi gelişiminde altı ülke içerisinde son sırayı paylaştığı görülmektedir. Bu durum aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 3: Doğu Ortaklığı Ülkelerinde Bazı Demokratik Göstergelerin Durumu (SWF, 2015)

Ülkeler	LGBTİ	İdam Hükümü	İnternet Özgürlüğü	Demokrasi Rejimi	Özgürlük Durumu
Gürcistan	Yasal	Anayasaca yasak	Özgür	Hibrid	Kısmen Özgür
Ermenistan	Yasal	Anayasaca yasak	Özgür	Hibrid	Kısmen Özgür
Moldova	Yasal	Anayasaca yasak	-	Kusurlu	Kısmen Özgür
Ukrayna	Yasal	Anayasaca yasak	Kısmen Özgür	Hibrid	Kısmen Özgür
Beyaz Rusya	Yasal	Anayasaca yasak	Özgür değil	Otoriter	Özgür değil
Azerbaycan	Yasal	Anayasaca yasak	Kısmen özgür	Otoriter	Özgür değil

4.6. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZERBAYCAN İÇİN EYLEM PLANI'NDA DEMOKRATİKLEŞME ADIMLARI

AB'nin komşu ülkelere uyguladığı politikanın temelini Eylem Planı oluşturmaktadır. Genel koşullara göre Eylem Planları aynı benzer olsalar da her ülkenin kendi koşulları açısından hazırlanmaktadır. Eylem Planları'nı üç kategoride sıralayabiliriz:

- Siyasi değerleri öne çıkaran iyi yönetim (demokrasi ve insan hakları)
- Ekonomik ilişkiler ve enerji konusu
- Güvenlik konusu

Azerbaycan – AB İşbirliği Konseyi toplantısında Azerbaycan ile AB arasında 14 Kasım 2006 tarihinde Brüksel'de Eylem Planı imzalanmıştır. Daha önce imzalanmış olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması artık AKP Eylem Planı ile yürütülecektir.

Eylem Planı yürürlüğe girdikten sonra, Avrupa Birliği'nin önce yapılan Azerbaycan'a destek ve yardımının örneklerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Fuzuli bölgesindeki 22 köyde yaşam standartlarının iyileştirilmesine yardım, elektrik, iletim şebekesi, içme suyu temini, sulama kanalları ve demiryolu sermayesi yenilenmiş, bu alandaki yaşam standartlarının iyileştirilmesinin bir sonucu olarak, ülke içinde 35.000 kişi yeniden inşa edilmiş köylerine geri dönmüştür.
- Ekonomik ve sosyal kalkınma alanları desteklenmiştir. Ekonomik destek ise geçim düzeyini arttırmaya ve yoksullukla mücadeleye yardımcı oldu.

Ancak Eylem Planları sadece bunlarla yetinmemiş, öncelikli alanı artık belirlenmiştir. Ve bu uygulamalar Azerbaycan için demokrasi açısından da önemli gelişmelerden idi. Bu uygulamalar aşağıdaki gibidir:

1. Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümüne katkıda bulunmak; Sorunun çözülmesinde öncelikli hedef sulh yolu hedefidir. Bunun için ise diplomatik ilişkiler daha da geliştirilmeli ve EUSR (European Union Special Representatives – Avrupa Birliği Özel Temsilcileri) de bu işe müdahil

olabilirler. Ayrıca, AGİT'in Minsk Grubu ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde bu konuda desteğini daha fazla göstermelidir

2. Uluslararası standartlar çerçevesinde, adil ve şeffaf seçimleri de kapsayacak şekilde demokrasiyi güçlendirmek; Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu ve AGİT/ODİHR tavsiyelerini temel alarak seçim reformları yapılması önerilmektedir. Yerel yönetimlerin güçlenmesi için reformların yapılması da belirtilmiştir.
3. İnsan Hakları, temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğünü sağlamak; Burada yargı bağımsızlığı ve mahkeme sisteminin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Medya bağımsızlığı temin edilmelidir. Ayrıca insanların serbest bir şekilde toplanma ve fikir ifade etme hürriyeti temin edilmelidir
4. Rüşvet ve Yolsuzluğa karşı mücadele etmeyi güçlendirmekle birlikte iş ve yatırım ortamını iyileştirmek; Yolsuzlukla mücadele kapsamında gerekli hukuki adımlar atılmalı ve Yolsuzlukla Mücadele üzere Devlet Programı uygulanmalı
5. Gümrük İşleyişini iyileştirmek; AB ve uluslararası standartlar doğrultusunda gümrük mevzuatını değiştirmek
6. Sürdürülebilir ve dengeli bir ekonomik gelişmeyi; Ekonomik çeşitleme, kırsal alanların gelişmesi, yoksulluğun azaltılması ve çevrenin korunmasıyla birlikte sağlamak; Petrol dışı alanların geliştirilmesiyle birlikte istikrarlı bir ekonomik büyümeyi sağlamak için maliye ve para politikaları uygulamak hedeflenmiştir
7. Ekonomik mevzuat ve İdari uygulamaların daha ileri düzeyde yakınlaştırılması; Kamu yatırım politikaları alanında reformlara devam edilmesi öngörülmüştür.
8. Kasım 2004 yılında Bakü Bakanlar Konferansı amaçlarını gerçekleştirmek doğrultusunda Avrupa Birliği – Azerbaycan arasında enerji ve nakil konusunda işbirliğini güçlendirmek
9. Sınır yönetimini içerecek şekilde adalet, özgürlükler ve güvenlik alanlarında işbirliği yapmak
10. Bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi; Çevre, ulaşım, eğitim ve sınır yönetimi alanlarında bölgesel işbirliğinin genişlenmesi hedeflenmiştir.

AB – Azərbaycan Ortaklık Konseyi'nin görevi ise Eylem Planının yapılması için konuları izlemektir. Ayrıca Komisyon belirli zamanlarda bu politikanın uygulanması ile ilgili raporlar hazırlamaktadır. Komisyon bu raporları hazırlarken ise Azerbaycan hükümetinden mutlaka bilgi almaktadır.

SONUÇ

İlk önce hatırlatma bazında tez çalışması özetlenecek olursa; Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'daki demokratikleşme sürecine etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak demokrasi olgusu açıklanmış; demokrasinin tanımı, etimolojisi, M.Ö. olan dönemlerde insanların algısında demokrasinin ne demek olduğunu, Antik Yunanistan'da demokrasinin nasıl uygulandığını, demokratikleşme hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra oluşan problemlerden bahsedilmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra Ebulfaz Elçibey yönetimi, Mütellibov yönetimi ve bu yönetimdeki elde edilen sonuçların Azerbaycan'ı nasıl etkilediğini, Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları ve bu sorunların Azerbaycan'ın demokrasi yolunda olumsuz etkileri, Haydar Aliyev döneminden sonra Anayasa'nın kabulü ve yapılan değişiklikler değerlendirilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandığı 1991 tarihinden 2008 tarihine kadar olan AB – Azerbaycan arasında ilişkiler incelenmiştir. AB'nin Azerbaycan'ın demokratikleşmesinde attığı adımlar, hukukun üstünlüğü, insani değerlerin üstün tutulması için yaptığı yardımlar, Dağlık Karabağ savaşı ile ilgili olarak Ermenistan'la ilgili açıklamalar, bu açıklamaların ne kadar başarılı olup olmadığı, Anayasa'nın kabulü ve diğer ilişki ve işbirlikleri incelenmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda AB ile Azerbaycan arasında olan ikili işbirlikleri değerlendirilmiş, AB'nin yaptığı uygulamalar ve aldığı kararlarla Azerbaycan'da hangi alanların öne çıktığı ele alınmıştır.

Demokrasi tarihi oldukça inişli – çıkışlı bir tarihtir. Antik Yunan'da ortaya çıkan demokrasi, Orta Çağ'da etkisini kaybetmiştir. Ancak Yeni Çağ'dan itibaren ise demokrasi kavramı yeniden gündeme gelmiş ve gelişmeye başlamıştır.

1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti için kendi politikasını geliştirmek, sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Bağımsızlık mücadelesi devam ederken dış politikalarını oluşturmaya başlayan Azerbaycan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ile soğuk ilişkiler içinde bulunmaktaydı. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra yönetime gelen Ebulfaz Elçibey aşırı denecek düzeyde Rusya karşıtıydı ve bu yüzden de bağımsızlığını sürdürebilmesi için Batı yanlısı politikalar izlemiş ve özellikle Türkiye

Cumhuriyeti başta olmakla birlikte diğer Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler sağlamaya çalışmış, milliyetçi bir çizgi izlemiştir.

Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuğunda ise Azerbaycan'ın başında tamamen Rusya yanlısı ve onun politikalarını izleyen, eski Komünist Parti Azerbaycan Birinci Sekreteri Ayaz Mütellibov bulunmaktaydı. Mütellibov'un Rusya'ya karşı korkak bir tavır sergilemesi, Ermenilerin toprak iddialarını daha da artırdı ve Azerbaycan'ın da bu sırada ordusunun olmaması, Azerbaycan'daki bağımsızlık yanlıları tarafından sert şekilde eleştirilmekteydi. Ancak, yoğun gösteriler sonrasında Mütellibov artık istifa etmiş, yapılan devlet başkanlığı seçimini bağımsızlık mücadelesinin lideri Elçibey kazanmıştır. Bağımsızlık sonrası demokrasi yolunda ilk adımlar bağımsızlığın pekiştirilmesi, toprak bütünlüğü ve güvenliğin sağlanması olmuştur. Bu bağlamda Elçibey Azerbaycan'ın demokratikleşmesi sürecinde büyük hizmetler göstermiş bir fikir adamı olarak bilinmektedir.

Elçibey'den sonra göreve gelen Haydar Aliyev'in en önemli sorunlarından birisi, Rusya'nın tepkileriydi ve ilk önce Rusya'nın tepkilerini azaltmaya yöneldi. Bu yüzden Rusya'dan yana bir politika izlemiştir. Aliyev zamanında, Azerbaycan dünyanın birçok ülkesi ile ikili ilişkiler kurmuş, Avrupa Konseyi'ne üye olmuş, diğer çok sayıda uluslararası kuruluş ile ilişkiler geliştirilmiştir ki, tüm bunlar da Azerbaycan'ın demokrasi yolunda emin adımlarla ilerlemesinde büyük katkıda bulunmuştur. Ancak Ermenilerin artan toprak iddiaları, aralıklarla Azerbaycan topraklarının işgali, bu durumlarda Ermenistan'ın Rusya tarafından desteklenmesi, sürekli Ermenilerin yaptıkları mitingler Azerbaycan'ın da demokrasi yolundaki en büyük engelleri oluşturmuştur denebilir.

Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında ilişkilerin temeli AB'nin Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak tanımasından sonra başlamıştır. Bu ikili ilişkiler çerçevesinde Azerbaycan artık Avrupa ülkeleri ile de ilişkiler içinde olmaya başlamış ve hiç bir devlete bağımlı olmadan bağımsızlığını devam ettirmeye çalışmıştır.

Geniş coğrafyaya sahip olan Avrupa Birliği, artık genişleme dalgalarıyla yeni komşular edinmeye başlamıştır. AB'nin komşuluk yapmak zorunda kaldığı ülkelerin hem fırsat

hem de tehdit içeren yönleri olduğu için, AB, bu komşularla hem ilişkilerini geliştirmek için, hem riskleri minimize etmek için, hem de bu ülkelere maksimum şekilde yararlanmak için bir politika geliştirmek zorundaydı. Bu politikayı AB gerçekleştirdi. Politikanın en önemli taraflarından birisi, iki komşu ülke arasında işbirliği geliştirerek sınırın bir tarafında daha güzel bir hayat süren, yaşam standartları daha yüksek olan diğer taraftan ise aksine yaşam standartları daha aşağı seviyede olan, dışlanmışlık psikolojisine mahkum bırakılmamasına çalışılmasıdır. Eğer bu yaklaşım olmasaydı, daha ileri zamanlarda iki komşu bölge arasında kaçakçılık, illegal göç vb. kanunsuz faaliyetler başlayabilirdi.

Bu belirtilen riskleri ve en önemlisi fırsatları göz önünde bulundurarak AB komşu ülkelere yönelik politika geliştirdi ki, bu politika ise Avrupa Komşuluk Politikasıydı. Avrupa Komşuluk Politikası aracılığıyla AB, komşu ülkelerle arasındaki ilişkileri geliştirmeyi amaçlamış ve Avrupa değerlerini komşu ülkelerde uygulanmasını desteklemiştir.

Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde AB yeni komşuları olan Azerbaycan, Ermenistan, Fas, Filistin, Gürcistan, Lübnan, Moldova, Suriye, Tunus, Ukrayna, Ürdün ile işbirliği içerisine girmiştir.

Avrupa Birliği Azerbaycan'ı 31 Aralık 1991 tarihinde bağımsız ve egemen bir devlet olarak resmen tanımıştır. Resmen tanıdıktan sonra ise Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişkiler 10 Ağustos 1992 tarihinde başlamıştır. İkili ilişkiler çerçevesinde AB, Azerbaycan'ın da dahil olduğu Güney Kafkasya'da şu politikaları izlemiştir:

- Bağımsızlığını kazanmış ülkelerin bağımsızlıklarını sürdürmesi
- Sosyalist bir sistemden demokrasi ve pazar ekonomisine geçişin sağlanması

Bu doğrultuda da AB, ülkelere maddi ve teknik yardımlar yapmaya başlamıştır. Bu amaç çerçevesinde programlar uygulanmaya başlamıştır. TACİS programı AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde ilk ve en önemli araç olmuştur. Bu programın ana amacı yoksulluğun azaltılması yönündeydi. Yoksulluğun azaltılması için de 1993 – 2001 yılları

arasında Azerbaycan Cumhuriyeti'ne 72,5 milyon Euroluk destek, yardım olarak gönderilmişti. Bu uygulamada teknik ve yiyecek yardımları ile beraber, fiyatları uygun olan tarım ilaçları ve ürünlerin sağlanması da hedeflenmiştir.

AB – Azerbaycan ilişkilerindeki en önemli diğer bir araç ise TRACECA programı olmuştur. TRACECA programı Azerbaycan'la yirmi beş teknik ve on bir yatırım projesini desteklemiştir ki, bu uygulamaların 26'sında Azerbaycan'ın payı genel olarak yüz milyon Euro tutarından fazla olmuştur.

1999 tarihinde Azerbaycan'ında bu programda yer aldığı ve 15 devletin imzaladığı uluslararası petrol ve gaz ihracını öngören Çerçeve Anlaşması ile yeni bir program imzalanmıştır. İNOGATE programı, Hazar Denizi havzasında bulunan doğal gaz ve petrolün işletilmesi konusunda etkinliğin artırılması için yapılan girişimlerden biridir. 1995 yılında Avrupa Komisyonu petrol ve gazın yönetim sorunlarıyla ilgili bir konferans düzenlemiştir. Konferansta, Hazar bölgesindeki kaynaklarla ilgili bölgesel işbirliği stratejileri belirlenmiştir. İNOGATE programı, bu yöndeki girişimlerin bir sonucudur.

AB ile Azerbaycan arasındaki hukuki ilişkilerin temelini Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması oluşturmuştur. 1999 yılında yürürlüğe giren bu Anlaşmada karşılıklı ilişkilerin yasal-normatif temeli ortaya çıkmıştır. OİA, toplumun çeşitli alanlarında siyasal, ekonomik, kültürel, insani ve diğer karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine odaklanmış ve bu gelişmenin genel ilkeleri tanımlanmıştır. Anlaşmaya dayanarak ortaklığın hedefleri ise taraflar arasında siyasi diyalogun geliştirilmesi, demokrasinin güçlendirilmesi, ticaret ve yatırımı geliştirmek, teknoloji ve kültürde işbirliğinin temelini oluşturmak ana hedeflerdendi.

AB – Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilerde en önemli adımlardan bir diğeri ise 2004 yılında Komşuluk Politikasının gerçekleştirilmesiyle oldu. Bu politika AB ile Azerbaycan arasında işbirliğinin daha da geliştirilmesi açısından yeni bir aşama olmuştur. Avrupa Komşuluk Politikası (AKP), Azerbaycan için birçok olanaklar yaratmıştır: Bunlardan siyasi olanak olsun, ekonomik olanak olsun ve yönetim reformların gerçekleştirilmesi, aynı zamanda ortak değerlere saygı duyulmasında ilerleme olunması karşılığında AB iç pazarında belli paya sahip olma imkanı; her bir bireyin, hizmetlerin ve sermayenin serbest

dolaşımını sağlamak amacıyla gelecek entegrasyon ve liberalizasyon süreçlerine iştirak etmek; AB üye ülkeleri ile daha etkili bir siyasi diyalog ve işbirliği, ticaret ilişkileri ve açık pazar, göç, uyuşturucu ve organize suçlarla mücadele alanında işbirliği, yatırımların teşviki, yeni finans kaynaklarının elde edilmesi, Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasının desteklenmesi vb. gibi konularda olanaklar sağlamıştır. 2004 yılının Mayıs ayında Komşuluk Politikasının uygulanması için AB, 255 milyon Euro ödeme ayırmış ve Güney Kafkasya devletleri ile bu alanlarda bir sıra çalışma yapılmıştır. Örneğin, AKP'ye katılan ülkelerin insan haklarına saygı gösterme, hukukun üstünlüğünü sağlama, verimli ve şeffaf bir yönetim uygulama, pazar ekonomisi taleplerine olumlu yaklaşmak gibi durumları göstermeleri şarttır. Azerbaycan Cumhuriyeti de yukarıda belirlenen alanlarda önünde duran görevlerin yapılması yönünde tutarlı adımlar atmakla kendi konumunu belli etmiştir.

AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde diğer önemli uygulama ise Eylem Planları olmuştur. Eylem Planları, Azerbaycan ile AB arasında 2006 tarihinde Brüksel'de Azerbaycan - AB İşbirliği Konseyi toplantısında imzalanmıştır. Bununla birlikte, daha önce Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ile yürütülen ilişkiler bundan sonra AKP Eylem Planı ile yürütülmeye başlanmıştır. Azerbaycan Eylem Planı'nda öncelikler şöyle belirlenmiştir: Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümüne katkıda bulunmak; Uluslararası standartlar çerçevesinde, adil ve şeffaf seçimleri de kapsayacak şekilde demokrasiyi güçlendirmek; insan hakları, temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğünü sağlamak; rüşvet ve yolsuzluğa karşı mücadele etmeyi güçlendirmekle birlikte iş ve yatırım ortamını iyileştirmek; gümrük işleyişini iyileştirmek; sürdürülebilir ve dengeli bir ekonomik gelişmeyi ekonomik çeşitlenme, kırsal alanların gelişmesi, yoksulluğun azaltılması ve çevrenin korunmasıyla birlikte sağlamak; ekonomik mevzuat ve idari uygulamaların daha ileri düzeyde yakınlaştırılması; Kasım 2004 yılında Bakü Bakanlar Konferansı amaçlarını gerçekleştirmek doğrultusunda Avrupa Birliği - Azerbaycan arasında enerji ve nakil konusunda işbirliğini güçlendirmek; sınır yönetimini içerecek şekilde adalet, özgürlükler ve güvenlik alanlarında işbirliği yapmak; bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi olmuştur.

Genel olarak, bazı düşünörlere göre, demokrasiye geçiş sürecinde en önce devletin siyasi alanı olsun, idari alanı olsun, ekonomik kurumların inşa olunması ve bu alanların geliştirilmesi şarttır. Bununla beraber Stanley Escudero'ya göre, Azerbaycan, bağımsızlığının ilk üç yılında ekonomik ve siyasal açıdan birçok sıkıntı yaşanmıştır. Bu dönemde başkaldıran siyasi kriz, işsizlik, yoksulluk, enflasyon, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanları gibi alanlarda boşlukların olması demokrasiye geçiş sürecinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ve yönetimde olan insanları zorlamıştır. Bu dönemde bu sorunlardan yola çıkarak kargaşa yaratmak isteyen gruplar da yönetimi daha da zora sokmuştur.

Bu kriz ve kaoslar Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ile de değışmedi. Aksine sorunlar daha da derinleştii. Çünkü artık Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları daha da derinleşmişti. Sorunların temeli 1988'e dayanıyor olmasına rağmen Haydar Aliyev dönemine kadar da devam etmiştir.

Sonuç olarak şunu söylemek olanaklıdır: Halkın düşünce kalitesi değışmezse farklı siyasi olaylar olsa da sonuç olumsuz olacaktır. Çünkü siyasilerin uyguladığı demokratik ve çalışan sisteme, cevap veren halk olmalıdır. Bu olmazsa hiç bir sistem düzgün çalışmaz, sadece çalışıyormuş gibi görünür. Halkın demokratik reformları anlaması ise zaman alan ve emek isteyen bir süreçtir.

Elçibey ölkede, demokratikleşme adına birçok reform yapmış olsa da zamanı kısıtlı oldu. Ölümü bu süreçleri sekteye uğrattı. Halk, Haydar Aliyev ve Suret Hüseyinov'un propagandasına inanarak, sabırsızlık gösterdi ve hakimiyet değışikliği talep etti. 70 yıl Sovyet totaliter rejiminde yaşamış bir halkın hürriyet, demokrasi tecrübesi, gelişimi değerlendirme becerisi yoktu. Sadece maddi refah ve istikrarı önemseyen komünist düşünceli halk, hürriyet ve demokrasiye giden yolun zorluklarına katlanamadılar. Aristo ve Platon'un söylediğı gibi “demokrasiye hazır olmayan halk demokrasi ile yönetilemez” durumu burada birebir yaşanmıştır.

Yapılan çalışma sonucunda AB – Azerbaycan arasındaki ilişkilerin temelinde ekonomik ve ticari ilişkiler olduğu söylenebilir. Zengin doğal kaynaklara sahip olan Azerbaycan ilk

önce AB için bir pazardır. Azerbaycan tarafı da günümüzde görüldüğü gibi AB ile ilişkilerinde siyasi işbirliği değil de ticari işbirliklerini daha çok önemsemektedir. Ancak Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra AB'nin siyasal ve yönetsel açıdan ne kadar katkıda bulunduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Sadece Dağlık Karabağ sorununun AB'nin verdiği açıklamalarla ve kararlarla niye hala çözülmediği ise AB'nin sözde söylediği gibi uygulamada da tek taraflı olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

Demokratikleşme süreci kapsamında bakıldığında ise genel demokratik göstergeler, yolsuzluk, basın özgürlüğü, seçim özgürlüğü gibi alanlarda Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'a herhangi bir katkısı olmadığını söylemek olanaklıdır. Dolayısıyla bu bağlamda, Azerbaycan'da demokratikleşme sürecinde Avrupa Birliği'nin olumlu bir etkisi olmadığı görülmektedir. Avrupa Birliği ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde belki de en sorunlu alanı demokratikleşme oluşturmaktadır. Avrupa Birliği'nin bu doğrultuda yapması gerekenler bulunmaktadır. İlk olarak AB demokratikleşmede Avrupalılaştırmanın önündeki engelleri belirlemeli ve caydırıcı politikalar izlemelidir. Böylece halen geçiş sürecinde olarak değerlendirilen Azerbaycan'ın geçiş sürecinde olmadığı anlaşılabacaktır. Ayrıca yolsuzluk ve insan hakları ihlalinde bulunan hükümet yetkililerin AB tarafından belli kısıtlamalara tabi tutulması gerekmektedir. Böylece AB Azerbaycan'ın kaynaklarını kendi lehine kullanmaktan vazgeçip; Azerbaycan'ın demokratikleşme sürecine gerçek katkısını sağlayabilecektir.

Ayrıca araştırmacılar Azerbaycan'ın demokratikleşme sürecine AB'nin etkisini inceleyen daha fazla çalışma yapmalıdır. Genel olarak literatürde AB'nin Azerbaycan'dan fayda sağladığı önemli bir alan olan enerji politikaları ve enerji arzı üzerinde çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Ener ve Ahmedov, 2007; Aydın, 2014; Mehmedli, 2017; Hüseyinli, 2019; Rzaı, 2019). Bu bağlamda bu çalışma Azerbaycan'ın demokratikleşme sürecine AB'nin etkisini inceleyen öncül çalışma olarak literatüre katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullazade, F. (2014). *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Acar, K. (2004). *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ağacan, K. (2007). *AB'nin Güney Kafkasya Politikaları*. Bakü: Yekseklisans tezi.
- Ağacanova, M. (2008). *Azerbaycan Ceza Hukukuna Göre Suç ve Cezaların Kanuniliği İlkesi*. Ankara: Doktora Tezi.
- Akdemir, E. (2014). 'Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi', *Avrupa Birliği, (Belgin Akçay – İlke Göçmen (Ed.))*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akdoğan, Y. (2010). *Tarihe Düşülün Notlar-17 Aralık AB Zirvesinin Perde Arkası*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Akgül, A. (2014). 'Avrupa Birliği'nde Genişleme', *Avrupa Birliği, Belgin Akçay – İlke Göçmen (Ed.)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aleskerov, F. (1998). Azerbaycan Anayasası ve İnsan Hakları. *İnsan Hakları Bülteni*, 21.
- Aliyev, E. (2009). *İnsan Hukuklarının Beynelhalk-Hükuki Müdafesi*. Bakü: Azernesr.
- Althuser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altstadt, L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Aslanlı, A. (2005). *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*. Ankara: Platin yayınları.
- Bellamy, R. (1992). *Liberalism and Modern Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bernstein, E. (2011). *Sosyalizmin Ön Koşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri (çev. Levent Bakaç)*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Cafersoy, N. (2000). *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)*. Ankara: ASAM.
- Cafersoy, N. (Eylül 2000). Azerbaycan'da Bağımsızlığın Diğer Adı: Ebülfez Elçibey. *Stratejik Analiz, C.I, Sayı 5*, 22.
- Çakmak, H. (2003). *Avrupa Güvenliği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çubukçu, S. U. (2009). *Sosyal Demokrasi, Modern Siyasi İdeolojiler*, der. H. Birsen Örs, . İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını.

- Dedeoğlu, B. (2003). Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler. *Dünden Bugüne AB, Birinci Baskı*, 139.
- Demir, A. F. (2003). *AB'nin Güney Kafkasya Politikaları', Dünden Bugüne Avrupa Birliği, Beril Dedeoğlu (Ed.)*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Durdular, E. (1995). İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası. E. Durdular içinde, *İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası* (s. 124-131). Ankara.
- Efe, H. (2007). AB'nin Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası Oluşturma Çabaları. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.III, Sayı 2*, 1-31.
- Efendiye, E. (1996). *Azerbaycan Anayasasında İnsan Hak ve Özgürlükleri*. Bakü: Azerbaycan Basımevi,.
- Erdoğan, M. (2012). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Esgerov, Z. (2005). *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası ve Hukukun esasları*. Bakü: Qapp-Poligraf Yayınevi.
- Eyvazova, S. (2018). *Avrupa Birliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti İşbirliğinin Hukuki Esasları*. Bakü: Azərneşr.
- Eyvazova, S. (2018). *Avrupa Birliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti İşbirliğinin Hukuki Esasları*. Bakü: Azərneşr.
- Fulya, A., Durakçay, A., & Güneş, G. (2018). *Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki*. İstanbul.
- Gasimov, M. (1996). *Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995)*. Bakü: Gençlik Yayınevi.
- Göze, A. (1998). *Siyasi Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gözelov, E. (2008). *Beynelhalk İnvestisiya Hukuku: Nezeri ve Praktiki Esasları*. İstanbul: Bakü Uni. Neşriyyatı.
- Gözübüyük, Ş. (1994). *Yönetim Hukuku*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Güriz, A. (2011). *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Hasanov, A. (1997). *Azerbaycan ve AGİK. Ermenistan-Azerbaycan Çatışması ve Dağlık Karabağ Problemi Ümumi Avrupa Tehlukesizliyi Fonunda*. Bakü: Öğretmen Yayınları.
- Hasanov, A. (1998). *Azerbayca'nın Dış Politikası: Avrupa Devletleri ve ABD (1991-1996)*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.
- Hatipoğlu, E. (2004). Daha Geniş Avrupa: Avrupa Birliğinin Komşu Ülkeler Politikasının Analizi. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, C.XII, Sayı 1-2*, 224.

- Hemidov, S. (2007). *Avrupa Birliğinde Siyasi İntegrasyon Problemi*. Bakü: Yüksek lisans tezi.
- Hüseynov, L. (2000). *Uluslararası Hukuk*. Bakü: Hukuk Edebiyatı Neşriyatı.
- İbrahimli, F. (2010). "Cumhuriyetin Çöküşünün Ardından Azerbaycan'da Siyasal Baskı ve Tutuklamalar", In *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov,. İstanbul: IQ Kültür Sanat Tatıncılık.
- İsmail, C. (1984). *Sosyal Demokrasi Nedir, Ne Değildir*. İstanbul: Cem Yayınları.
- İsmayılov, E. (1995). *Azerbaycan Tarihi*. Bakü: Öğretmen Yayınevi.
- Jones, P. (. (2006). *The dilemmas of de-Stalinization: negotiating cultural and social change in the Khrushchev era*. Routledge.
- Kahraman, S. (2005). The European Neighbourhood Policy: The European Unions New Engagement Towards Wider Europe. *Journal of International Affairs, C.X, Sayı 4, , 13*.
- Karaca, A. (1980). Azerbaycan Milli Hareketinin İdeolojik Karakteri. *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, 98.
- Karaca, A. (2002). *Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri. Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Atatürk Kültür merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2014). *Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kazımlı, E. (2004). *İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azerbaycan Anayasası (Doktora Tezi)*. Ankara.
- Keskin, M. (2010). *Doğru Sanıla Yanlışlarla Avrupa Birliği*. Ankara: Ofset Fotomat Yayınları.
- Qarannı, G. (1995). *Demokrasi nedir?* Bakü: Elnur Yayınevi.
- Qasımlı, M. (2006). *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945, çev. Ekber N. Necef*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Martell, L. (2011). *Global and National Perspectives*. İstanbul: Palgrave New York.
- Mehman, A. (2015). *Avrupa Birliği-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Azerbaycan'ın AB'ye Siyasal ve Yönetmel Entegrasyonu*. İstanbul: Yüksek lisans Tezi.
- Mehmetzade, M. (1991). *Milli Azerbaycan Hareketi*. Ankara: Azerbaycan kültür Derneği Yayınları.
- Moschonas, G. (2002). *In the Name of the Social Democracy*. London: Verso.
- Nesibli, N. (2001). *Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu. Avrasya Dosyası, 7(1)*.
- Özdoğan, G. G. (1994). *Bağımsızlığı İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*. Ankara: T.C. Kültür Bakanları Yayınları.

- Padgett S, P. (1991). *A History of Social Democracy in the Post War Europe*. London: Longman.
- Safarov, P. (1999). *90'lı Yıllarda Azerbaycan'ın Uluslararası Durumu ve Dış Politikası*. Bakü: Gençlik Yayınevi.
- Sokolov, L. (2001). What can Russians expect from the population census. *Evrasiyskiy vestnik*, 18, October 27, 548.
- Sönmezoğlu, F. (1999). *Değişen Dünya ve Türkiye*. Ankara: Bağım Yayınları.
- Sultanov, O. (1995). *80'li Yılların Sonu, 90'lı Yılların Başlarında Azerbaycan'da Politik Mücadele*. Bakü: Maarif Yayınevi.
- Süleymanlı, E. (2015). *Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Yönündeki Faaliyetleri: 'Sovyet Halkı' Denemesi*. Karadeniz Araştırmaları.
- Süleymanov, C. (2014). Azerbaycan Konstitüsü tarihinde Halk Hakimiyetinin Hukuki Tenzimi. *Bakü Üniversitesi Haberleri*, 1, 21-31.
- Süleymanov, E. (2011). *Avrupa Birliği ve Azerbaycan: Strateji Tarafdaşlığa Doğru*. Bakü: CBS Yayınları.
- Şihaliyev, H., & Ahmedov, A. (1997). *Politologiya*. Bakü: Azərneşriyyat.
- Tağıyev, E. (2004). *Siyasi Hakimiyetin İdareetme Prensepleri*. Bakü: Azərneşr.
- Theodor, W. A. (2011). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi (çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topçu, N. (2016). *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Dergah yayınları.
- Touraine, A. (1997). *Demokrasi nedir? (çev. Olcay Kunal)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tuncay, M. (2009). *Sosyalist Siyasal Düşünce Tarihi*. İstanbul: Bilgi Uni. Yayını.
- Vaizey, J. (1974). *Çağımızın Devrimleri ve Sosyal Demokrasi (çev. Ahmet Gazioğlu)*. İstanbul: Efes Yayınları.
- Wade, A. (2005). *The Russian Revolution, 1917, 2nd Edition, Cambridge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yeşilot, O. (2015). *Ateş Çemberinde Azerbaycan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yunusov, A. (1993). *Karabağ Savaşı*. Bakü: Maarif Yayınevi.
- AYDIN, K., & HANAĞASI, U. B. (2017). *Sosyoloji ve siyasal araştırmalarda karşılaştırmalı yöntem*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (33), 57-86.
- Girgin, E. (2020). <https://www.iienstitu.com/blog/kronoloji-nedir?locale=tr> Erişim Tarihi: 02.05.2020

Hüseyinli, S. (2019). *Avrupa Birliği enerji politikası çerçevesinde Azerbaycan petrolü ve doğal gazı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Rzalı, S. (2019). *Enerji arz güvenliği çerçevesinde Avrupa Birliği ve Azerbaycan ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Ahmedova, M. (2015). *Avrupa Birliği-Azerbaycan ilişkileri çerçevesinde Azerbaycan'ın AB'ye siyasal ve yönetsel entegrasyonu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi (2020). <https://index.rsrf.org/> Erişim Tarihi: 02.05.2020

Avrupa Konseyi Azerbaycan Daimi Temsilciliği (2014). Azerbaijani President İlham Aliyev addressed PACE. <https://en.president.az/articles/12149> Erişim Tarihi: 02.05.2020

Gousseinov, F. (2000). *Azerbaycan-Avrupa Birliği ilişkileri (Hukuksal çerçeve)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EU (2015). <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2015-0316> Erişim Tarihi: 02.05.2020

Uluslararası Şeffalık Örgütü (2020). <https://www.transparency.org/> Erişim Tarihi: 02.05.2020

Franke, A., Gawrich, A., Melnykovska, I., & Schweickert, R. (2010). *The European Union's Relations with Ukraine and Azerbaijan*. Post-Soviet Affairs, 26(2), 149-183.

Carrion, C. J. (2016). *Why Azerbaijan needs a Strategic Reform of its foreign policy towards the European Union?*.

Hüseyinli, B. (2012). *Avrupa Birliği komşuluk politikası: Azerbaycan örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Jabbarova, G. (2019). *Azerbaycan'ın dış politikası ve Azerbaycan- Avrupa Birliği ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Abbaslı, G. (2018). *Avrupa komşuluk politikası bağlamında Azerbaycan-Avrupa Birliği ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sultanov, A. (2003). *Copyright protection of computer programs in the European Union and Azerbaijan Republic*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul.

Oğuz, S. (2006). *The European neighbourhood policy from the perspective of Azerbaijani economy*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul.

Memmedli, E. (2017). *Azerbaycan-Avrupa Birliği ilişkilerinde enerji faktörü*. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (61), 206-215.

Musayeva, G. (2013). *Avrupa Birliği, Türkiye ve Azerbaycan'da çocuk hakları* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Aydın, Ü. (2014). *Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu*. Uluslararası Hukuk ve Politika, (40), 35-66.

Kocamaz, S. (2007). *Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası Çerçevesinde Transkafkasya Ülkeleri İle İlişkileri*. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, (04), 65-95.

Ener, M., & Ahmedov, O. (2007). *Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi*.

Gurbetoğlu, A. (2018). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. <http://agurbetoglu.com/files/2-%20ARA%C5%9ETIRMA%20%20T%C3%9CRLER%C4%B0.pdf> Erişim Tarihi: 02.05.2020

İbrahimli, F. (2010). *"Cumhuriyetin Çöküşünün Ardından Azerbaycan'da Siyasal Baskı ve Tutuklamalar"*, In *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Kaymakcı, S. ve Altun, A. (2016). Zaman ve kronolojinin öğretiminde bir materyal: Zaman şeritleri. Turkish History Education Journal, 5(1), 157-192

Mahoney, J. (2004). Comparative-historical methodology. Annu. Rev. Sociol., 30, 81-101.

Mahoney,, J; Rueschemeyer, D. (2003). Comparative historical analysis of the socialsciences . Cambridge: Cambridge University Press

Mehmetzade, M. B. (1991). Milli Azerbaycan Hareketi. Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara.

Nuriyeva, İ. (2015). Azerbaycan Tarihi (en eski zamanlardan-XXI.yüzyılın başlarınadek), Bakü: Mütercim

Ranjitkar, S. (2017). How to write methods for chronological and thematic models in a literature review? <https://www.editage.com/insights/how-to-write-methods-for-chronological-and-thematic-models-in-a-literature-review> Erişim Tarihi: 02.05.2020

Schutt, R. K. (2006). *Investigating the Social World: The Process and Practice of Research*. London: SAGE Publications.

Sokolov, L. (2001). What can Russians expect from the population census. Evraziyskiy vestnik, 18, October 27, 2001

Suny, G. R. (1983). Transcaucasia: Nationalism and Social Change, Ann Arbor: University of Michigan Slavik Publications.

Swietochowski, T. (1985). Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community, New York: Cambridge University Press.,

Trochim, W. (2020). Descriptive Statistics. <https://conjointly.com/kb/descriptive-statistics/>
Erişim Tarihi: 02.05.2020

Wade, A. R. (2005). The Russian Revolution, 1917, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press

TANAP, 2014,
<https://www.tanap.com/store/file/common/81e3e4dc104e1717d6ad620de3752257.pdf>

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:05/06/2020

Tez Başlığı: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZERBAYCAN'DAKİ DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Leman Bayramova

Öğrenci No: N10126086

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Siyaset Bilimi

Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı : AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZERBAYCAN'DAKİ DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 97 sayfalık kısmına ilişkin 30/05/2002 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☒ Alıntılar hariç
- 4- ☒ Alıntılar dâhil
- 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Leman Bayramova

Öğrenci No: N10126086

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Siyaset Bilimi

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR

(Unvan, Ad Soyad, İmza)